

X 2542.34

MAJTÉNYI GYÖRGY

VEZÉRCSEL

Kádár János mindennapjai

Libri Kiadó – Magyar Nemzeti Levéltár
Budapest

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001188076

© Majtényi György, 2012

Illusztrációk © Magyar Nemzeti Levéltár, 2012

254291

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta

Nemzeti
Kulturális
Alap

Az illusztrációkat a Magyar Nemzeti Levéltár
bocsátotta rendelkezésünkre

A kutatást az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja és az
OTKA K-104408 számú programja támogatta

www.libri-kiado.hu

www.nyugatiter.hu

Felelős kiadó a Libri Kiadó ügyvezetője

Felelős szerkesztő Dávid Anna

Olvasószerkesztő Macskássy Zsuzsanna

Borítótérterv Café Design, Sánta Dániel

Műszaki vezető Kovács Balázs Sándor

Nyomdai előkészítés atlantis

Készült 2012-ben a Szekszárdi Nyomdában

Felelős vezető Vadász Katalin

ISBN 978-963-310-160-5

Beának

TARTALOM

MIÉRT (NE)	8
ELŐSZÓ	9
OTTHON	15
A POLITIKUS	22
A SZOMSZÉD	29
BARÁTOK	36
MŰVELT – MŰVELETLEN	44
HÁZASSÁG	51
VAGYON	58
HIVATAL	63
A MŰSZERÉSZ	66
HATALOM	69
SZERELMI SZÁL	73
A HIVATALNOK	80
VASBRIGÁD	84
ROKONOK	87
KÁDÁR HATVANÉVES	94
EGY MONDAT A ZSARNOKTÓL	102
KÁDÁR – HETVEN	105

ODAKINN	109
SZEMÉLYI KULTUSZ	115
ERŐSZAK	121
BŰN ÉS BÜNTETÉS	133
EZÜSTNYÍL	141
SZEMÉLYZET	146
A VAD	152
TÁRSASÁGI ÉLET	157
AZUTÁN	163
UTÓSZÓ	168
 SZEMÉLYES ADATTÁR	 171
JEGYZETEK	179
FORRÁSOK	202
IRODALOM	205

MIÉRT (NE)

Kádár Jánosról több könyvespolcnyi kötetet írtak, ennél vaskosabbakat is. Értekeztek róla párt- és pályatársak, újságírók, írók, történészek, politológusok, itthon, Nyugaton és Keleten, már életében és a halála után is.¹ Most még eggyel több könyv lesz, ami némi magyarázatot igényel. E kötet olvasható 2009-ben megjelent könyvem, a *K-vonal. Uralmi elit és luxus a szocializmusban* kiegészítéseként is. A *K-vonal* nem Kádár Jánosról szólt, mégis minden ismertetésben, méltatásban, kritikában az ő mindennapjairól közöltek vagy követeltek újabb részleteket. Ez egyfelől érthetetlennek tűnt (hogya miért csak pusztán ez, ami érdekes), másfelől arra sarkallt, hogy megírjam mindezt részletesebben is. Amit lehet tudni (szerintem) – azt itt el lehet olvasni (remélem). És még valami a személyes indítékon túl: a róla korábban született kötetek elsősorban a politikai pályáját vitatták vagy méltatták, ez a könyv pedig a hétköznapi Kádár Jánosról szól. Hiánypótlás nekem és mindenkinek – a cél: megérteni és megváltoztatni a Kádár-képet, hátha lehet.

Köszönet illeti mindazokat, akik adatokkal vagy kritikus megjegyzéssel segítettek e vállalkozást: Berki Imrét, Csízi Istvánt, Horváth Sándort, Kárpáti Magdolnát, Lénárt Andrást, Majtényi Judit Annát, Majtényi Balázst, Majtényi Lászlót, Mikó Zsuzsannát, Rostás Pétert, Simon Istvánt és Tóth Eszter Zsófiát. A Libri Kiadó munkatársai közül hálával tartozom Halmos Ádámnak, hogy a könyv megírására biztatott, és mindvégig bízott abban, hogy elkészül a kötet, Sárközy Bencének címjavaslataiért, Kovács Balázs Keboknak a kézirat formába öntéséért és Dávid Annának a gondos szerkesztői munkáért, fontos észrevételeiért. Végül, köszönöm gyermekeimnek, Katának és Mártonnak, hogy ösztönzően nem hagytak dolgozni.

Budapest, 2012. október 20.

A szerző

ELŐSZÓ

„Egy kancsó kávé, de háromcsészényi legyen benne, kérem, pirítós, két szelet fekete kenyér, vaj, narancsdzsem, egy főtt tojás és paprikás sajt.”² – Heinrich Böll *Biliárd fél tízkor* című regényében a fiatal építész, Heinrich Fährmel azzal a szándékkal érkezik meg a német kisvárosba, hogy mindenképpen beírja nevét a történelmébe. Amikor először leül az asztalhoz a Café Kroner nevű kávézóban, mintha soha életében nem reggelizett volna mást, határozottan adja fel a rendeltetést. A paprikás sajt elkészítéséhez – a szakács kérésére – pontos tanácsokat is ad: „Negyvenöt gramm sajt, egy gyűszűnyi paprikával jól átgyúrva, és hallja, főúr, holnap is itt fogok reggelizni, holnapután is, holnapután meg azután is, három hétig, három hónapig és három évig... értette? És mindig ugyanabban az időben kilenc óra tájban.”³ Az építész ezt követően mindennap kilenc órakor valóban menetrendszerűen megérkezik a Café Kronerba: „mint valami ősi, századok óta énekelt liturgia, úgy hangzott, mikor a pincér beszólt a konyha tálalóablakán: – Fährmel építész úrnak a szokásos reggeli” – és a séf a krémsajtot paprikával ettől fogva mindennap gondosan eldolgozva elkészíti neki.⁴

Az építész pedig egyre kevésbé gondolkodik el azon, hogy valójában szereti-e a paprikás sajtot, hiszen a felkelés, a séta a kávézóba, a komótos reggeli életének megszokott részévé válik, napi rutinná. Valahogy így történhetett ez történetünk főszereplőjével is, aki előbb gondosan figyelve környezetére tudatosan kialakította a szokásait, majd mások szemében alig, és a saját szemében is már csak egyre kevésbé különbözött azoktól.

1951-ben Kádár Jánost még jóformán semmi sem különböztette meg a párt többi sztálinista vezetőjétől, sem nézetei, sem tettei, sem ismerhető személyiségjegyei. Nem tartozott a párt emblematikus politikusai közé. Széll Jenő⁵ idézte fel évtizedek múltán Déry Tibor és Kádár János egyik beszélgetését: „Valaki erdélyi, magyarul tudó román beszélgetett Déryvel erről, arról, és kérdezte, hogy hát most mi van Rajkkal, aki most külügyminiszter. Déry mondja, hogy igen Rajk most külügyminiszter. »És ki most nálatok a belügyminiszter?« Déry elkezd a homlokát simogatni, azt mondja »Ki is most nálunk a belügyminisz-

ter?« – És odafordul a mellette állóhoz [Kádár Jánoshoz – a szerző]: »Nem tudod, kérlek, ki most nálunk a belügyminiszter?« Mire azt mondta az illető: »De igen. Én.« [...] Nekem van egy olyan érzésem, hogy a Jánoska ezt élete végéig nem tudta megbocsájtani Dérynek.⁶

Ahogy Rainer M. János megállapítja, a hatalom éveiben „Kádár számára politikai lehetőségként merült fel egyfajta, akár a korábitól eltérő intenzitású és formájú kultusz.”⁷ A köztudatban élő Kádár-képnek két lényeges, fiktív elemekből is táplálkozó vonása volt: az egyik a munkásszármazás, hogy ő maga is „dolgozó”, a másik, hogy az első titkár sokat szenvedett, amikor az ötvenes években Rákosiék börtönbe zárták. Ezzel szemben Kádár János alig dolgozott munkásként, szinte egész életében pártfunkcionárius volt. A szenvedéseiről szőtt történetek talán amiatt is teremthettek a közvéleményben eleven és hátborzongató képeket, mert ő nyilvánosan soha nem beszélt róluk. Annak legendája, hogy megkínózták⁸ – függetlenül attól, hogy igaz volt-e, állítólag éppen tőle származott. E történetek róla, a hús-vér emberről, személyiségéről alig árultak el valamit, ám a magyar társadalom jó része számára mégis felkínálták a személyével és a rendszerével való azonosulás lehetőségét. (Mintha a Kádár-rendszer éppen azok érdekében épült volna ki, akik dolgoztak és szenvedtek az ötvenes években.) E legendárium, vagy – nevezzük így – Kádár-kultusz, később olyan elemekkel bővült, amelyek azt sejtették, hogy az első titkár a magyar népalakot testesítette meg. Eszerint Kádár János első titkárként sokat dolgozott, és sokat tett a jólét érdekében, még a rettegett szovjet vezetőkkel szemben is érvényesítette a magyar érdekeket. Emellett magas hivatala ellenére szerény, visszafogott embernek tűnt, olyan politikusnak, aki nem húz személyes hasznot a pozíciójából.⁹

A Kádár-kor sokat és sokak által elemzett jellemzői, a mindenkit élni hagyni és mégis szemmel tartani elve, a megbékülés és a titkosszolgálat, vagy a pragmatizmus és a doktrinerség összetett, ellentmondásos képet sugallnak. Ezeknek a kép(zet)eknek a metszéspontján valahol mindig kirajzolódik az első ember portréja, képzelt személyisége. Mintha mindaz, ami élhetővé tette a diktatúrát, az ő személyes tulajdonságaiból, személyiségjegyeiből következett volna. Kádár János a Rákosi-korszak pártvezetőihez képest a kompromisszumok emberének tűnt. Ennek természetesen lehettek a tudatos kultuszépítésből fakadó okai is, de valószínűbb egy olyan megközelítés, amelyik a rendszer kultuszteremtő lényegét – mely az „első emberről” alkotott képben öltött formát – az egymásra

rakódó és összeadódó cselekedetek közös mintázatával magyarázza. Ennek révén jellemezhető az a normarendszer is, amely az egyéneket és a csoportokat megfosztotta az igazi társadalmi jelenlétet demonstráló cselekvés lehetőségétől, és a régi rendszerekből megmaradt demokratikus hagyományokat, hajlamokat, a valódi szabadságot képviselő szembeszegülést, az ellenállást egyre kisebb zárványokba szorította vissza.

Az új uralmi rend képviselői mindent megtettek annak érdekében, hogy elfojtsák a rendszerrel szembeni ellenállás minden csíráját. A kisemberekben az igazságtalanul elszenvedett sérelmek miatt az igazságosság, még pontosabban a saját „igazság” nevében ébredő tehetetlen bosszút nevezi a társadalomtudományi szakirodalom – Nietzsche nyomán¹⁰ – *ressentiment*-nak. Ez az erővel elfojtott ellenállás, a terror utáni állapot, a rezisztencia kényszerű feladása. A hétköznapi emberek ilyenkor – nem lévén sem legyőzhető ellenfél, sem tér a valódi cselekvésre – képtelenné válnak az ellenállásra. A kollektív düh és irigység megnyilvánulása a *ressentiment*, amely nem ölt látható formát, és amelynek nincs egyértelmű célpontja sem.¹¹ Az egyének cselekedetei ugyanis szinte kizárólag személyes érdekeket szolgálnak, egymás ellen hatnak és egymást korlátozzák.

A legnagyobb hatású elmélet, amelyet társadalomtörténészek a diktatúrák legitimációjáról, illetve e rezsimekben az egyéni cselekedetek hatásáról, jelentőségéről alkottak, egy magyarra alig lefordítható fogalomban teljesedett ki. Az önfejlődés (*Eigensinn*) német irodalomból, filozófiából ismert fogalma tűnt alkalmasnak arra, hogy leírja a „többség”-nek, vagyis azoknak az embereknek a magatartását, motivációit, akik ugyan nem voltak lelkes hívei a náci vagy a szovjet diktatúráknak, ám az ellenfelei sem, és akiknek mindennapi munkája, passzív magatartása ugyanakkor – mivel nem gátolta – segítette e rendszerek kiépülését és fennmaradását. A szó valamiféle autonómiát jelent, de nem a szabad ember szabad akaratát, hanem az uralom különböző formáihoz alkalmazkodni képes és mindenkor alkalmazkodó állampolgárokét (mindazokét, akik kizárólag saját közvetlen érdekeiket tartották szem előtt).¹² Magyarországon is ők alkothatták meg a *ressentiment* társadalmát.¹³

Az 1956-os forradalom leverése után kétségkívül Kádár János számított az egyik leggyűlöltebb embernek az országban. A pártvezetőről alkotott kép megváltoztatása volt a Kádár-rendszer legitimációjának egyik alapkérdése. Az új hatalomnak elemi érdeke volt, hogy a pártvezetés ne legyen az el- és lefojtott indulatok célpontja, és az ellenséget az emberek inkább láthatatlan erőiben vagy

a külső, megszálló hatalomban keressék. Kádár Jánosnak minden szimbolikus cselekedete arra irányult, hogy a társadalom valóban elnyomott csoportjai őt is a *ressentiment emberének* lássák, olyan politikusnak, aki valójában semmiben sem különbözik tőlük, a hétköznapi emberektől. Az első titkár a köztudatban a társadalom emblematikus figurájává vált, az elfojtott forradalom utáni világot jelképező antihőssé, jellegzetes „tulajdonságok nélküli”,¹⁴ hétköznapi emberré, akit éppen az átlagemberekhez való hasonlóság, az arctalanság, az egyszerűség jellemezte.¹⁵

A „kommunista nyelvben”¹⁶ a személyi kultusz fogalmát a bukott pártvezetők megbélyegzésére alkalmazták. Magyarországon is így jellemezték a Rákosi-rendszert, és ettől az új pártvezetés által Magyarországon is felfed(ez)ett, megalkotott jelenségtől határolódott el nyilvános cselekedeteivel Kádár János. A jelenkortörténet a pártvezetőknek a – társadalmi jelenségektől nem független – kultuszát leginkább a vezérkultusz fogalmával jelöli, amellyel akár Kádár János imázsteremtése, nyilvános szereplése is leírható.¹⁷ A társadalomtörténet-szek a vezérkultusz jelenségét többnyire a társadalmi környezet sajátosságai, valamint társadalmi funkciói alapján értelmezik.¹⁸

Kádár János érzékelte a személye körül kialakuló kultuszt, és mindvégig próbált is alkalmazkodni az elvárásokhoz – annak érdekében, hogy a hatalmat megtarthassa. A kultusz és a mindennapok ellentmondásai segíthetnek megérteni a rendszer működésének belső logikáját is, sőt mindebből a korabeli társadalom normáira, szabályrendszerére, szerveződésére is következtethetünk.

A Kádár-hagyatékot, magániratokat, interjúkat és saját közléseit elemezve, ismerhetjük meg közelebbről a diktátor valódi életét, hétköznapijait. Kádár János nem írt hosszabb memoárt, ám több alkalommal is nyilatkozott életéről, a legtöbbször munkásmozgalmi múltjáról és napi ideológiai, politikai kérdésekről. Amikor saját magáról szólt, többnyire politikai célok mozgatták, mint ahogy azokat is, akik később emlékeztek rá. Az első titkárnak, mint mindenkinek, természetesen több arca (szerepe) is volt. Különböző időpontokban, különböző helyzetekben és különböző emberekkel másképp viselkedett. Mindazok, akik emlékeztek rá, más-más időpontokban másképp látták, ráadásul az ő emlékeiknek is változhat(ott) idővel a jelentésük. E szövegek újraolvasása ma, holnap, holnapután, egyszóval bármikor lehetséges: újból és újból. A történetek, bár egyetlen ember életének lenyomatai, nemcsak róla, az ő személyiségéről szólnak, hanem a szerzőkről és az olvasókról is. Meghatározzák a Kádár-korhoz való

személyes viszonyunkat. Nem holmi régészeti leletek, diribdarabjaikból összerakható tárgyak vagy foszladozó szövek, hanem önmagukban is olvasható szövegek. A feladat tehát e források „lassú olvasása”, a konvenciók megbontása, a rákérdés és a felfedezés. Ahogy Carlo Ginzburg megállapítja: „A források nem kitárt ablakok, amint azt a pozitivisták hiszik, és nem is a látást akadályozó falak, miként a szkeptikusok tartják.”¹⁹

Kádár János személyét ma is tévhitek, legendák, mítoszok övezik. E kötet három történetet elevenít fel az első titkár életéből. Divatos kifejezéssel élve mindhárom történetmesélés legendavadászat (azaz rövid nyomozás) is egyben: kalandozás a Kádár-legendáriumban és tájékozódás a mindennapok világában. Az *első fejezet* egy betemetett kerti úszómedence hétköznapi, mégis szövevényes története, ennek kapcsán Kádár János otthonáról, az első titkár életének személyes szférájáról szól. A *második fejezet* a hatvanadik születésnap körüli mementókat elemzi. Arra keresem a választ, hogy mennyire volt fontos a hatalom Kádár János életében, hogyan viselkedett a hivatalában, miképp építette fel a karrierjét, majd őrizte a hatalmát évtizedeken át. A *harmadik*, egyben utolsó fejezet az első titkár legendás magányos sétáit, rejtélyes útjait meséli el. Hová indult Kádár János, mit tett, mit evett, amikor elhagyta otthonát vagy hivatalát, és milyen volt a személyisége valójában.

E kisebb történetek mellett mintegy kerettörténetként a helyekhez (otthonok, hivatal, kinti világ) kapcsolódóan feleleveníttem az életútját is. Az elbeszélésben kézenfekvőbb volt ezt a szerkezetet követni, mintsem az élettörténet kronológiáját, ahol minden a későbbi események, a következmények felől nyeri el az értelmét. Talán ez a megközelítés áll közelebb a szereplők egykori nézőpontjához is. Több lehetőséget ad az általánosító, elemző megfigyelésre, és jobban eltávolít az elégikus visszaemlékezők, az élettörténet fordulatait magyarázó tanúk külső szempontjaitól. Ha pedig végigjártuk ezeket az utakat, és megtaláltuk az útvesztőket, megismertük a fontosabb emlékhelyeket, – történelmi tényeket és bizonyítékokat mérlegelő Poirot mesterként²⁰ – ismét feltehetjük a kérdést: milyen volt Kádár valójában. Ki volt Kádár János?

OTTHON

A Kádár házaspár
a Cserje utcában sétál,
1980-as évek

„A vizet melegíteni kellett volna, az pedig nem kis pénz, s azt sem akarta az uram, hogy arról beszéljenek az emberek: Kádáréknál bezzeg úszómedence is van.”²¹ – Kádár Jánosné így magyarázta utóbb férje döntését, hogy betemettették a házuk kertjében ásott medencét.

A Kádár házaspár egy Cserje utcai villában a Rózsadombon élt. Magyarországon a pártvezetők többsége a Rózsadombon, illetve a Pasaréten lakott; emiatt a budai hegyvidéket a köznyelv Káderdülőként emlegette.²² Míg valamikor, a századfordulón a gazdagság jelképe az Andrássy út és a környékén elhelyezkedő villanegyed volt, a villaépítők és -vásárlók célpontjává a harmincas évekre Buda, közelebbről: a Rózsadomb és Pasarét vált.²³ Ez a hagyomány folytatódott a második világháború után: a budai hegyek városi forgalomtól félreeső tágas telkein, az ősfák árnyékában bontakozhatott ki a káderek nyilvánosság elől rejtett életvitele.

„Június lángolón ölelgette a Rózsadomb derekát. A gondosan ápolt, bőven locsolt kertekben pompázott a bazsarózsa, nyiladozott a tulipán, szórta édes illatát a jázmin. Vörösbegy kalandozott Gülbaba türbéje és a Vérhalom tér fái között. A béke vendégeskedett az előkelő villanegyedben, nyugalom és jólét, mintha nem is perzselne a második világháború tüze kelettől nyugatig, a La Manche-csatorna partvidékétől a Krím félszigetig.”²⁴ – Döme Piroska, Kádár társa az illegális mozgalomban, egyik könyvében így írt a Rózsadombról, amely védettsége miatt „illegális” találkozók, „konspiratív” séták színtere volt a háború alatt. Aligha gondolhatta bárki is a Horthy-kori politikai rendőrségen, hogy az illegális kommunisták éppen itt, a budai hegyvidéken találkoznak, és cserélnek eszmét egymással. Mint ahogy ők sem sejtették, hogy a háború után többen közülük ideköltöznek majd. A történelmi változások azonban megtörték e terület idilli, békebeli csendjét is. Előbb, a háború alatt a zsidó származású háztulajdonosokat, utóbb 1945-től, majd még inkább 1948-tól a többi hajdani hegyvidéki lakost (Horthy-kori tisztviselőket, katonatiszteteket, nemesi családok tagjait) üldözték vagy hurcolták el innen.

A Cserje utcában az első híresebb és sokáig egyedüli épület Albrecht főherceg villája volt.²⁵ A harmincas években több Molnár Farkas által tervezett modern

stílusú lakóház épült az utcában, ezek például az „orvos villája”, illetve a „fényképész háza” elnevezést kapták – jelezve lakóik társadalmi státusát.²⁶ A fővárosi tervtár dokumentumaiból tudható, hogy kik vásároltak telket a Cserje utcának azon a szakaszán, ahol később a Kádár házaspárnak is otthont adó épület állt. A tulajdonosok szinte mindegyikének volt belvárosi lakása is, így nem számítottak állandó lakosnak az éppen ekkor, a harmincas-negyvenes években beépülő Rózsadombon, és nem is készültek ideköltözni.²⁷ A telekvásárlást az inflációs időkben inkább csak befektetésnek szánták. Az ingatlanok tulajdonosai többek között a Delmár család (közelebbről: Delmár Emil, Walter és Tivadar, egy hajózási cég vezetői²⁸), Pósfay Virgil (diplomata, a prágai magyar követség attaséja) és gróf Esterházy Menyhért (Esterházy Mór miniszterelnök fia) voltak.²⁹

A Cserje utca 21. szám alatti épület, a későbbi Kádár-villa építtetője a tervtári iratok tanúsága szerint „nagy. Vértés István igazgató” és felesége, „nagy. Vértés Istvánné” volt. A házaspár az asszony neve alatt építkezett, miután megvásárolták a 342,4 négyszögöles rózsadombi parcellát Pósfay Virgiltól.³⁰ Ezzel szinte egy időben a szomszédos telken, a Cserje utca 23. sz. alatt is építkezés kezdődött (volna). Ide Peitler Károly igazgató – a Nagybátony-Újlaki Egyesült Iparművek Rt. vezére³¹ – és neje terveztetett valamivel nagyobb és elegánsabb épületet.³² Ennek a háznak a terveit ugyan szintén elfogadta a fővárosi tanács, ám nem épült meg (használatbavételi engedélyt ugyanis a hatóság nem adott ki az épületre, mint ahogy később a bontására sem utal semmilyen dokumentum).³³ A tulajdonost a háborús események vagy a deportálások akadályozhatták meg az építkezésben.

Az állambiztonsági dokumentumokból nehezen állapítható meg, hogy a Cserje utcai ház- és telektulajdonosok közül kiket telepítettek ki az ötvenes években (mivel mindenki az állandó lakcímével szerepel a listákon, és az itteni telektulajdonosok nem itt laktak), de az egyik szomszédos telektulajdonost, Esterházy Menyhértet például bizonyosan. A szomszédos (párhuzamos) Szemlőhegy utcából, ahol korábban döntően a Horthy-rendszer alkalmazottai laktak, szinte kivétel nélkül mindenkit elhurcoltak.³⁴ Vértések Szemlőhegy utca felőli telekszomszédai, Sebestyén Aladár és neje (Szemlőhegy u. 42.), illetve özv. Végh Arturné és Róna Aranka (Szemlőhegy u. 40) szintén erre a sorsra jutottak.³⁵

Vértés Istvánék a Fővárosi Tanács engedélye alapján 1947-ben vehették hivatalosan is birtokba a házat, ám feltehetően már korábban beköltöztek, hi-

szen Vértess István már 1946-ban is a Cserje utcai címével és telefonszámával szerepelt a telefonkönyvben (egy szintén rózsadombi, Filler utca 30. sz. alatti társasházból költöztek ide).

Az első tulajdonos kilétét (mivel a tervtár és a földhivatal iratai meglehetősen szűkszavúak, a Kádár házaspár pedig – érthető okokból – sohasem beszélt róla) más források alapján lehet csak felfedni. A korabeli dokumentumokból két Vértess István ismerhető. Az 1942-es és 1943-as tiszti cím- és névtárban szerepel egy Vértess István, ő a Magyar Hites Könyvvizsgálók Egyesületének tagja, ezek szerint könyvelő (könyvvizsgáló) lehetett.³⁶ A levéltári források szerint azonban nem itt lakott, hanem Zuglóban, és nem volt cégigazgató sem.³⁷ Az 1947-ben megválasztott országgyűlési képviselők névsorában olvasható viszont Vértess István képviselő neve. A politikus 1947 nyarán lépett be a Balogh István páter vezette Független Magyar Demokrata Pártba (FMDP). Az augusztus 31-én megrendezett választásokon az FMDP nagybudapesti jelöltlistájáról bejutott a törvényhozásba. Több közvetett bizonyíték is utal arra, hogy ő lehetett a villa első tulajdonosa. A honatya a III. kerületben lakott, és a Cserje utca ekkor még ehhez a kerülethez tartozott.³⁸ Tudható róla, hogy a Färber és Elbert utóda műszaki kereskedés tulajdonosa volt; a Cserje utcai villát építtető Vértess István feleségét pedig Elbert Blankának hívták.

Közvetlen bizonyítékot arra, hogy valóban ő építtette a később Kádár-villaként elhíresült házat, a korabeli telefonkönyvek szolgáltatnak. Az 1949 decemberében megjelent telefonkönyvben Vértess István már nem szerepelt Cserje utcai lakosként (az 1948 márciusában kiadott jegyzékben még igen), „Vértess István országgyűlési képviselő” lakástelefonja (a XII. kerület Fodor utca 13/a cím alatt) viszont megegyezik a korábbi Cserje utcai számmal. Kádár János neve ráadásul éppen ettől az évtől kezdve nem található meg a Hungária körúti lakcímén a telefonkönyvben, és semmilyen más címen sem.³⁹

Feltehetően a kommunista politikus költözött be a Vértess Istvántól elvett házba, és ezzel egyidejűleg K-vonalat szereltetett be az épületbe. (K-vonalnak az ún. közigazgatási telefonhálózatot nevezték, amelyen keresztül a legfelsőbb vezetők érintkezhettek egymással.) A ház régi tulajdonosa pedig magával vihetett új lakásába a korábbi telefonszámát. Mindez azt sejteti, hogy valamiféle megegyezés született kettőjük között.

Egy ideig még képviselőtársak voltak a parlamentben, ahová különböző háttérrel és indíttatással érkeztek: Vértess István polgári környezetből, Kádár

János pedig az illegális kommunista mozgalomból. Mindketten megszenvedték a háborús éveket. Vértess István izraelita vallásúnak született, felnőttkorában ki-keresztelkedett: a református vallást vette fel. Apja, Vértess József, a székesfehérvári kereskedelmi akadémia tanára Auschwitzban halt meg.⁴⁰ A fiút, úgy tűnik, közvetlen egzisztenciális veszély nem fenyegette, hiszen 1943-ban még telket vásárolt, és az építkezés is a háború alatt kezdődhetett. Cége szintén átvészelte a háborús időszakot. 1947-ben a képviselő bejelentette az Országgyűlésben, hogy műszaki kereskedése beszállítója nagy állami vállalatoknak (a Magyar Állami Szénbánya Rt-nek és az Iparművek Képviselete Állami Érdekű Rt-nek), és kérte az „összeférhetetlenség” kivizsgálását. Az Országgyűlés azonban a cégvezetést összeegyeztethetőnek találta képviselői munkájával,⁴¹ Vértess István így továbbra is parlamenti politikus maradhatott. Lehetetlen, hogy Kádár János fejében ne fordult volna meg, hogy ő sokkal rosszabb sorból érkezett, és ne gondolta volna a vagyoni különbséget a maga – nyilván osztályharcosnak vélt – szempontjából igazságtalannak.

Kádár János – a káderek többségéhez hasonlóan – a szó szoros és átvitt értelmében is messziről érkezett a Rózsadombra. Fiumében született törvénytelen gyermekként, édesanyja (Csermanek Borbála) vezetéknévén Csermanek (Czermanik) Jánosnak anyakönyvezték. 1912-től 1918-ig a Somogy megyei Kápolyon nevelőszülőknél nevelkedett, két parasztgazdánál, Bálint Imre és Bálint Sándor családjában.⁴² (Kádár János akkori sorsát hasonlóan érezte József Attila gyermekkorához, amire többször utalt is. A költő hétéves koráig élt Öcsödön nevelőszülőknél.⁴³) 1918 szeptemberétől már édesanyjával, Budapesten lakott, változó színtereken: a Városház utcában, a Hungária körúton, a Károly körúton, a Dob utcában, majd a Jókai téren, de változatlan szegénységben. Soha nem volt saját szobája, sőt a legtöbbször még külön ágya sem. A Dob utcai, majd a Jókai téri vicelakásban édesanyjával és féltestvérével együtt élt. Döme Piroska így emlékezett: „... neki a maga számára az volt a fő kívánsága, hogy ha esik az eső, akkor ne kelljen cuppogó cipőben járnia és egyedül alhasson egy ágyban. Akkoriban az öccsével kellett megosztoznia a fekhelyén.”⁴⁴

Azok a történetek, amelyek Kádár gyermekkoráról tudósítanak, illeszkednek a vezér kultuszához. Az első ember eszerint a legnagyobb nélkülözésből érkezett, és ezt sohasem felejtette el. Mindez nem jelenti, hogy hamis volna a kép a gyermek Kádárról, csak azt, hogy élettörténetének későbbi eseményeit gyermekkori élményeivel magyarázta ő maga, és ennek nyomán mások is, illetve

A gyermek és a felnőtt Kádár. Részlet a Kádár János 60. születésnapjára a volt Wesselényi utcai általános iskolai osztálytársaktól kapott albumból, 1972

gyermekkorát későbbi sorsa felől (az egyes események így nyerték el értelmüket nemcsak az életútban, hanem a kultuszban is).⁴⁵ Harmincnégy éves korában lett először önálló lakása.⁴⁶ Előbb a Hungária körúton lakott édesanyjával, majd 1948 végén megkapta a párttól, pontosabban az – általa felügyelt – államvédelemtől a rózsadombi villát. Feltehetően ez volt a második saját (személyes használatra kiutalt) lakása.⁴⁷ Személyes történetében az esemény, a ház birtokbavétele akár kárpótlás is lehetett a korábbi nélkülözésért, sérelmekért.

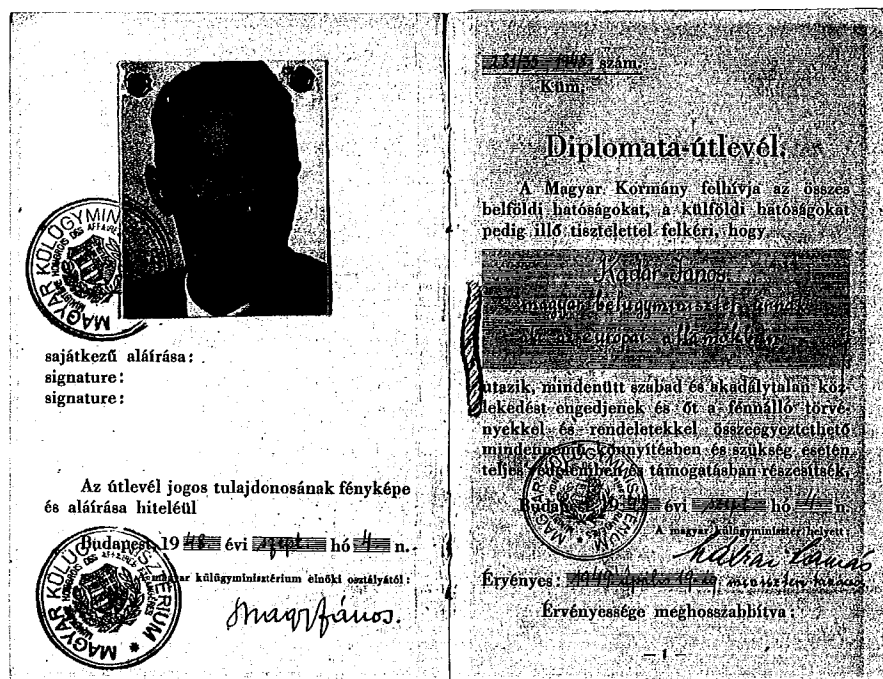
Vértess István és Kádár János közös története minden bizonnyal akkor kezdődött, amikor a növekvő hatalmú kommunista vezetőnek megtetszett az a villa, ahol képviselőtársa lakott. A korabeli gyakorlatot ismerve, ő maga választhatta ki a házat, vagyis ő döntött a Cserje utca 21. sz. épület (kisajátítása) mellett. A háború után ugyanis a párt- és állami vezetők korábbi lakásaikat – szinte kivétel nélkül – elhagyott vagy elkobzott (a háború előtti elit és a középosztály tagjaitól elvett) luxusvillákra cserélhették. Ezeket a házakat kezdetben az elhagyott javak kormánybiztosa kezelte,⁴⁸ utóbb a villákat – Vas Zoltán felügyelete

és irányítása mellett – az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) foglalta le és osztogatta. A menekülő családok az államvédelmisektől 250–800 ezer Ft közötti összegért vásárolhattak maguknak útlevelet (valódi ingatlanforgalom nem létezett, de a követelés nagyságrendjét jól érzékelteti, hogy a miniszteri fizetés 5–6000 Ft körül volt), s emellett a szabadság fejében rendszerint még a lakásukat, villájukat, bútorait és egyéb vagyontárgyaikat is át kellett adniuk az „államnak”.⁴⁹

Kádár János keresgélhetett volna az elhagyott, illetve elkobzott épületek között is, mégsem így tett. Korántsem biztos azonban, hogy ez a körülmény kényszerítette a rivális párt politikusát az ország elhagyására, sőt sokkal inkább segíthette őt a menekülésben. Erősen valószínű tehát, hogy a két politikus megegyezett egymással. Vértess István számára a tét saját és felesége szabadsága lehetett, Kádár János számára pedig a villa megszerzése. Nem voltak egyenlők az erőviszonyok, mégha az utolsó játszmát egymás között feltehetően nyílt lapokkal játszották is le.

Vértess István 1948. július 7-én még amiatt interpellált az országgyűlésben, hogy a Szabadsághegyen az államosítások során törvénysértések történtek. Interpellációját november 18-án tárgyalta meg az országgyűlés.⁵⁰ A jegyző ismertetette a népjóléti miniszter, Olt Károly válaszát. A miniszter utalt arra, hogy az inflációs időkben sokan vásároltak a Szabadsághegyen öröklakást. A miniszter szerint ezeket a lakásokat olyan összegekért adták ki, „ami már erősen súrolta a lakbérzúsora határát”.⁵¹ Majd felsorolva néhány tulajdonos nevét, foglalkozását és állandó lakhelyét, azt érzékeltette, hogy az ellenzéki képviselő nagykereskedők, bankárok, gyártulajdonosok, „tőzsdések” érdekében emelt szót.⁵² Vértess István, nagy felzúdulást keltve az ülésteremben, azt felelte, hogy „... ahány állítás a miniszteri válaszban, annyi a tényekkel homlokegyenest ellenkező valótlanosság”,⁵³ majd hozzátette: „A fennálló törvények mindenkire nézve egyaránt kötelezők”.⁵⁴ Nem fogadta el a miniszter válaszát, mire a kommunista Nonn György közbekiabált: „A disszidensek meg fogják tapsolni Amerikában!”⁵⁵

Az Országgyűlés 1949. január 19-ei ülésén Nagy Imre elnök bemutatta Vértess István képviselő levelét, amelyben betegségére való tekintettel kéthavi szabadságot kért. A szabadságot az Országgyűlés engedélyezte.⁵⁶ Feltehető, hogy Vértess valamikor e két időpont (1948. november 18. és 1949. január 19.) között állapodott meg Kádár Jánossal arról, hogy útlevel fejében átengedi neki a lakását. A kényszerű kézfogás (már ha volt ilyen) valamikor 1948 végén történhetett. Vannak olyan pillanatok a történelemben, amikor több korszak találkozik, ami-

Kádár János belügyminiszter diplomata-útlevele, 1948

kor a jelenben összecsap a múlt és a jövő, amikor megbillen az idő. Vértess István végül nem az Egyesült Államokba távozott (amint azt Nonn György javasolta neki), hanem Nagy-Britanniába. Az 1949. május 15-ei országgyűlési választásokon szerepelt még a neve a Magyar Függetlenségi Népfront nagybudapesti listáján, de ekkor vélhetően már Londonban volt.⁵⁷

A politikus

Kevés visszaemlékezés tudósít arról, hogy Kádár János ebben az időszakban hogyan viselte hivatalait és miképp viselkedett (beosztottaival, feletteseivel). Senki nem emlékezhetett vissza részrehajlás nélkül az 1956 előtti Kádár Jánosra, egykori ismerősei általában későbbi tapasztalataikat, véleményüket vetítették vissza, amikor róla szóltak. Az első számú vezető utóbb megtapasztalt

képességeit és kiemelkedő szerepét keresték az ekkor még a pályája elején járó politikusban. Abban azonban szinte mindenki egyetért, hogy Kádár erőskezű, határozott, a feladatokat maximálisan végrehajtó vezető volt.

Érdekes – természetesen szintén nem elfogulatlan – képet rajzolt Kádár Jánosról Thassy Jenő, egykori ludovikás tiszt önéletrrásában. Thassy 1945-ben találkozott a Budapesti rendőrkapitánnyal: „A folyosó túloldalára vezetett bennünket [Sólyom László], és utasított, hogy ott várjunk rá [Odelschalchi Pállal, Görgey Guidóval, Biedermann Imrével]. Eltűnt az egyik irodában, kisvártatva egy keszeg külsejű emberrel tért vissza. Kádár János a nevem – mondta az élénk lépve. – A Kommunista Párt Budapesti Körzetének párttitkára vagyok. Sólyom elvtárs tudomásomra adta, hogy maguk részt vettek fegyveresen a felszabadulási harcban. Érdemeik elismeréséért felajánljuk, hogy lépjenek be pártunkba. Ez egy különleges kitüntetés, mert ez idő szerint nincs felvétel, a párt sorai zártak, de így módot kapnak arra, hogy alacsony sorszámmal csatlakozhassanak, ebben csakis az antifasiszta harcosok részesülhetnek. Ennek később különös jelentősége lesz. A válaszukat viszont azonnal kérem, most kell, hogy döntsenek.” A tisztek nem éltek a lehetőséggel, ám végül Görgey és Thassy mint hivatásos katonák fölajánlották szolgálataikat az új hatalomnak. Kádár válasza állítólag ez volt: „Köszönöm, amit az ország érdekében tettek, és köszönöm a két tisztnek, akik hajlandóak beállni kőművesnek az új, demokratikus Magyarország felépítésének nagy munkájába.”⁵⁸ Az elbeszélésből úgy tűnik, hogy a semmilyen hivatalnoki tapasztalattal nem rendelkező Kádár János gyorsan azonosult hivatalával, és fegyelmetten viselkedett új szerepében, a „munkáshatalom” képviselőjében.

Hosszú és unalmas adatsor rögzítésével lehet csak érzékeltetni Kádár János 1945-től 1950–1951-ig gyorsan felfelé ívelő politikai karrierjét. A visszaemlékezések azt sejtetik, hogy belügyminiszterként a Moszkvából hazatért „négyes fogat” (Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Farkas Mihály és Révai József) üdvöskéje volt. Széll Jenő – 1950-től 1951-ig a KV (Központi Vezetőség) agitációs-propaganda osztályának helyettes vezetője – például úgy emlékezett, hogy „teljesen egyenrangú” és „ebbe a garnitúrába be[le]olvadt figura volt Kádár”.⁵⁹ 1945. május 22-től tagja az MKP KV Politikai Bizottságának (1951. június 23-ig), november 4-től országgyűlési képviselő, november 26-tól budapesti párttitkár (1948. augusztus 18-ig). 1946. október 2-ától 1948. június 14-ig már az MKP főtitkárhelyettese, névleg a második ember volt a pártban, majd ezt követően az MKP és az SZDP egyesítésétől fogva az új párt, az MDP legszűkebb vezetésébe

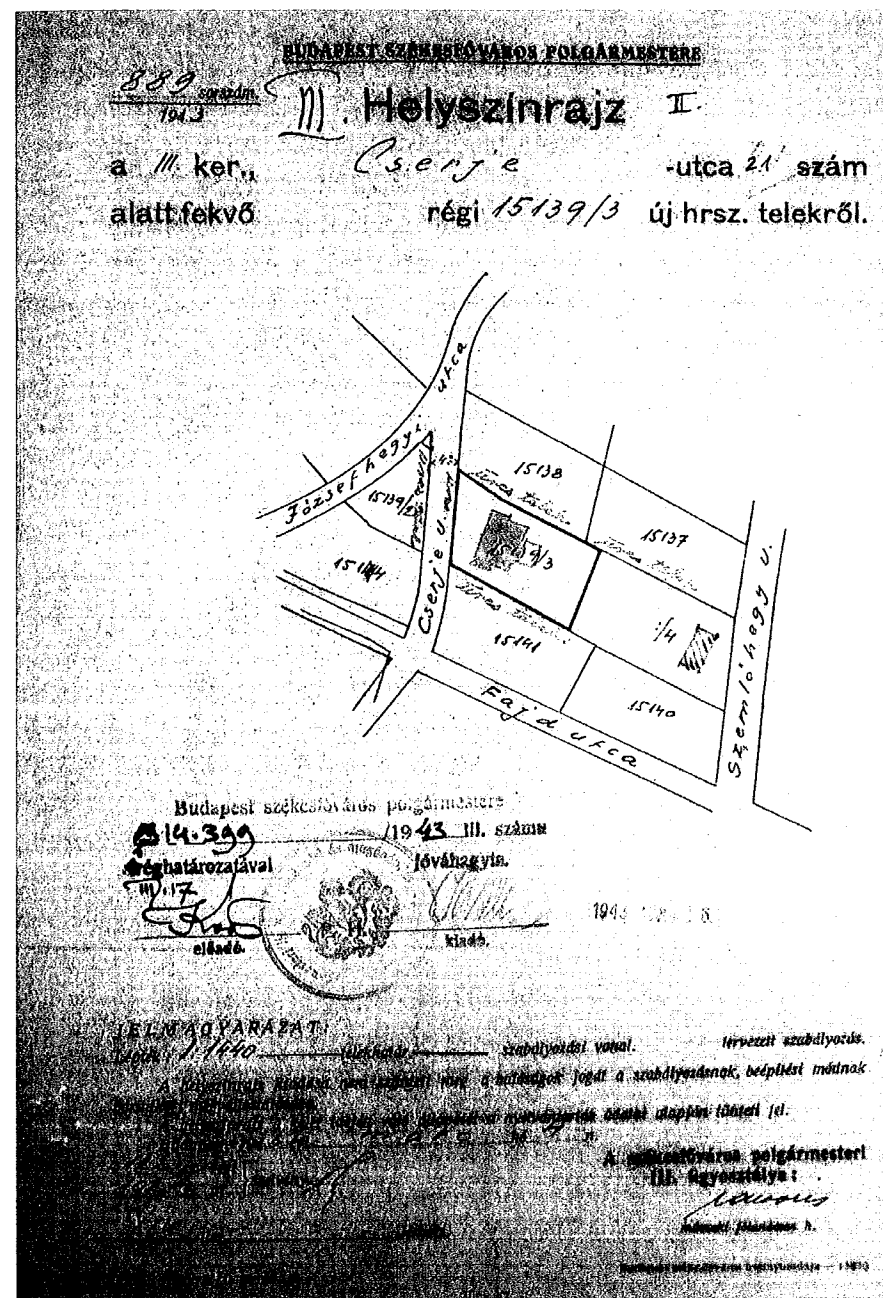
is bevásárlották. 1948. augusztus 5-én megkapta emellé az egyik legfontosabb hivatalt: augusztus 5-től Rajk László után ő lett a belügyminiszter.⁶⁰

Kádár János életpályája során ekkor érkezett meg először a Rózsadombra, amely – mint Rigó Máté a városrész lakóiról szóló elemzésében rámutat – nem pusztán „egy budapesti városrész, hanem egy modern magyar mítosz. Szimbólum. A célba érkezettség és egyben a felfelé irányuló mobilitás szimbóluma.”⁶¹

A ház, ahová a belügyminiszter – feltehetően 1948 végén – beköltözött, már akkor is meglehetősen egyszerűnek és jellegtelennek hatott a rózsadombi környezetben. Közvetlen környezetében is több nagyobb, elegáns, historizáló stílusú, illetve modern épület állt.⁶² Két embernek és az akkor kötelező személyzetnek (egy államvédelmis őrnök és a háztartási alkalmazottnak) azonban elég tágas lehetett. Kádár János először édesanyjával lakott itt,⁶³ majd édesanyja halála után későbbi felesége, Tamáska Mária költözött be hozzá. Máriával már itt éltek, amikor összeházasodtak.

A házat Béla Antal építőmester tervezte (később a KÖZTI alkalmazottjaként többek között ő készítette el a Károlyi-palota átépítésének terveit).⁶⁴ Nem ismerjük az építkezés pontos terveit, mert a Fővárosi Tanács VB elnöke az 1960-as évek elején kikérte az építészeti terveket a tervtárból, és soha nem küldte vissza azokat. A műszaki dokumentáció és fotók alapján ismerhető meg a ház és a helyiségek elrendezése. (A helyszínrajz mellett a statikai és a fűtésterv, valamint a tanácsi engedélyezések iratai maradtak fenn.) A főbejáraton át és egy – feltehetően a személyzetnek épített – mellékbejárón keresztül lehetett bejutni az épületbe, utóbbi egy szinttel lejjebb, az alagsorba vezetett. A ház kétszintes (alagsor, illetve földszint) és százhetvenhárom négyzetméteres volt. A fotók alapján úgy tűnik, a mindenkori tulajdonosok a földszinti négyszobás részt használták. (A hivatalos dokumentumok szerint az épület négy és fél szobás volt.⁶⁵) A cselédszobát, amelyik egyetlen korabeli felvételen sem látható, illetve az örök pihenőhelyét az alagsorban alakíthatták ki. Itt óvóhelyet is építtetett az első tulajdonos, pontosabban a mosókonyhának és a vasalónak nevezett helyiséget vastag betonfödémrel fedték le, hogy erre a célra is alkalmas legyen. A házat már építéskor korszerű melegvíz-fűtéssel és radiátorokkal látták el.

Az első tulajdonosok megtervezették a villa kertjét is, a ház teraszáról lépcsőn lehetett lejutni a hátsó kertbe, ahol a két kerti sétány a kerítésekkel párhuzamosan futott, amit kisebb utak kereszteltek, amelyek ívét a félkör alakú terasz vonalához

Tervtári térkép, 1943

igazítva rajzolta meg a tervező. A kert végébe kis kerti lugast tervezett.⁶⁶ Vértsek medencét még nem álmodtak a telekre, így az mindenképpen csak valamikor később készülhetett, azaz már az új lakó hóbortját szolgálhatta. A ház kertjébe külön gyalog- és gépkocsibejárón át is be lehetett jutni (a házban volt garázs).

Kérdés, hogy Kádár János, miért éppen ezt a házat választotta ki magának, hiszen lényegében bármelyik rózsadombi épületet megszerezhetné volna. Ha teszünk ma egy sétát a környéken, ami természetesen már nem az akkori arcát mutatja, szembetűnő, hogy a Cserje utca a terület (a Rózsadomb Józsefhegynek nevezett része) legmagasabb pontja. És van még valami, ami különlegessé tette a villát akkor – ez a környező telkek tervtári anyagából tudható meg. Ez a ház volt a húszas-harmincas évektől beépülő Rózsadombon jóformán az egyetlen épület, amelyiknek nem volt szomszédja. A Cserje utcának az a szakasza, a Józsefhegyi és a Fajd utca közötti rész, ahol a későbbi Kádár-villa állt, szinte beépítetlen volt 1948-ban, sőt még évtizedeken át. (Az utca még az 1920-as évek végén is külterületnek számított.⁶⁷) A fölötté lévő telekre (15138. hrsz.) tervezett Cserje utca 23. sz. ház végül nem épülhetett meg. Az a mögött fekvő telek (15137. hrsz.) szintén üres volt, a 21-es számú ház (1539/3. hrsz.) mögött ugyan állt egy épület (15139/4. hrsz. – a későbbi Apró-villa), de meglehetősen messze (kb. 5-600 méterre) a háztól, éppen a szomszédos telek másik végében, távol a hátsó telekhatártól is, a Cserje utcával párhuzamos Szemlőhegy utca frontján. A 21. sz. épület alatt fekvő (15141. hrsz.) telek szintén üres volt. A házzal szemközti telken, a Cserje utca túloldalán (1539/2. hrsz.) szintén nem állt épület. A házat biztonságossá tette, hogy gyakorlatilag nem voltak szomszédok, és bár közel volt más pártvezetők villáihoz, ez alkalmat adott az elkülönülésre, a bezárkózásra, a rejtőzködésre is.

Kádár János, amikor beköltözött a házba, megszerezte magának a Cserje utca vonalában az ő telke felett és alatt fekvő (15138. és 15141. hrsz.) parcellákat is, amelyeket ekkor – úgy tűnik – egyszerűen csak birtokba vett, azaz kerítéssel a magáéhoz csatolt. A telkek tulajdonjogi helyzetével még közel másfél évtizedig nem foglalkozott senki – és nem is volt rá szükség. A korábbi tulajdonosoknak nem volt semmiféle lehetőségük arra, hogy tiltakozzanak az újabb jogtalanság ellen, és talán nem is tudtak a belügyminiszter lépéséről.

A ház kétségkívül a felemelkedés szimbóluma volt Kádár János életében, ennek megfelelően mindvégig ragaszkodott is hozzá. 1951-ben, Kádár letartóztatásakor a felesége állítólag egyetlen bőrönddel hagyta el a házat. Bútorai

az új lakók birtokába vagy a központi bútorraktárba kerültek. A villában előbb Bata István, majd Dénes István⁶⁸ lakott. ⁶⁹ Pünkösti Árpád idézi könyvében a Kádár-villába beköltöző Katona Éva, Dénes István feleségének szavait: „Nem tudtuk, hogy a volt belügyminiszter villájába közben »lendületből« medence épül, így mire beköltöztünk – mint később megtudtuk, a Kádár villájába –, már ott állt az úszómedence.”⁷⁰

A medencét tehát Kádár János belügyminiszter építtette, azaz az ő parancsára ásták ki, betonozták le az államvédelem műszaki alkalmazottai. Péter Gábor vallomása szerint a medencét Kádár tőle irigyelte meg, és rendelt magának is egyet, holott ahogy fogalmazott: „Anyagiakban Kádár nálam külömb (!) volt, [...] persze Kádár is szerette a szépet és jót...”⁷¹ Kádár Jánosnak nem sok öröme telt az úszómedencében: mire megépült, őt már bebörtönözték. Katona Éva így emlékszik vissza a Rózsadomb akkori világára: „Kádárék után a cseresznyefából készült beépített könyvespolc és az íróasztal maradt. Egyszer hazamentem, és otthon volt kulcs, meg volt háztartási alkalmazott, meg kertész, meg fűtő, meg medence, meg minden szűzmária. Tizenkét személyes meissenai étkezéslet fogadott, ami nekem egyáltalán nem kellett, pedig ha elhozom és eladom, most sok pénzem lenne. [...] úgy hordták a kutyakosztot. A Cserje utca környékén többen laktunk egy rakáson. Alattunk lakott a Szemlőhegy utcában előbb Farkas Mihály, aztán az ő lakásában Horváth Márton, mellettük Betlen Öszkár, aztán Kiss Károly, és a belügyi autó végigment ezen az útvonalon, és kiosztotta a kutyáknak a kaját.”⁷² (Farkas Vladimir úgy emlékszik memoárjában, hogy Kádár János rendszeresen átjárt apja, Farkas Mihály Pálma utcai villájába is.⁷³ Nem tudni, hogy ez igaz-e, de Kádár János valóban a párt legfontosabb vezetőinek a közvetlen közelében lakhatott.)

Nem nehéz megtalálni, mi volt e körben a kutyatartás közös szokásának lélektani oka. Felettébb valószínűtlen, hogy csupa elkötelezett állatbarát költözött volna ekkor a Rózsadombra. A nagytetű, jól táplált ebek feltehetően az erőt, a biztonságot és a hatalmat jelképezték a hatalmasok számára.

A Kádár házaspárnak több kutyája is volt, sőt Donáth Ferencné visszaemlékezése szerint még tenyésztették is őket: „Egyébként a Kádáréknak volt egy kutyafarmjuk. Imádták a kutyákat. Biztos, most is van [1987-ben, amikor az interjú készült, már nem volt – a szerző]. Tenyésztették őket, és amikor a kis-kutya nem került meg, akkor kaptunk tőlük egy másikat. [Donáthék kutyáját eltüntették a kormányőrök, mivel az egyik miniszteri villa előtt kóborolt.] Én

egy kicsit fel voltam háborodva, mert amikor aztán eljöttek hozzánk látogatóba, akkor nem a gyereket nézték meg először, hanem a tőlük származó kiskutyát.”⁷⁴

1954-ben, amikor Kádár János kiszabadult a börtönből, a házaspár először Kőbányán a Fokos utcában lakott – Kádár Jánosné visszaemlékezése szerint – egy szoba-fürdőszobás lakásban. Ezután a Lékai téren – ma Apor Vilmos tér, a XII. kerület központi része – Földvári Rudolf háromszobás otthonát kapták meg. A város terében és lakókörülményeiket tekintve is közelebb kerültek így korábbi otthonukhoz. (Földvári a Központi Vezetőség káderosztályának korábbi vezetője, az MDP budapesti első titkára volt. 1954 májusában az MDP III. kongresszusa előtt a budapesti pártértekezleten – ahol Rákosi több ellenszavazatot is kapott – utasította a szavazatszedő bizottság elnökét, hogy közölje a kongresszusi küldöttekre leadott ellenszavazatok számát. Emiatt kegyvesztett lett és vidékre helyezték.) Kádár Jánosék novemberben rövid ideig a Parlamentben, azután pedig a VI. kerületi Munkácsy utcában, a Külügyi Szállóban laktak (ahol a pártvezetés általában a külföldi vendégeket és a vidéki pártembereket szállásolta el), egészen 1957 májusáig, amíg vissza nem szereztek maguknak a Cserje

Kádár Jánosné a Cserje utcai villában, 1950

utcai házat.⁷⁵ A szerencse forgandó volt akkor is – különösképp az egymást váltó kommunista káderek életében. 1957-ben így az új lakóknak kellett hasonló hitelenséggel távozniuk a villából. Az ott talált bútorokat Kádárék ekkor feltehetően leadták a pártraktárba vagy kidobták, és a házat ismét a saját ízlésük szerint rendezték be. A párt központi raktárából, akkori viszonyok szerint hatalmas összegért, közel százhuszezer forint értékben rendelték szobai és kerti bútorokat, illetve dísztárgyakat.⁷⁶

A Kádár házaspár elszigetelten élt a Rózsadombon. A két szomszédos telket valójában már 1948-ban a Kádár-villa kertjéhez csatolták, így alulról a 2600 négyszögölesre növelt Kádár-birtokot a Fajd utca határolta (csak 1961-ben egyesítették egy helyrajzi szám alatt a telkeket). Egyetlen telek maradt csak a Cserje utcának ezen a szakaszán (15235. hrsz.), ami nem Kádáré volt. De sem itt, sem ennek a szomszédjában, a Józsefhegyi, illetve a Szemlőhegy utcai telken nem lak(hat)ott senki sem. 1963-ban rendezte a Fővárosi Tanács a Kádár-villa feletti lakatlan – vélhetően az állambiztonság által ellenőrzött – területet.⁷⁷ Az előbbi telekről egy kisebb dombot is elhordtak, és megcsináltatták a kerítést. Az utóbbin álló elhagyatott favázas házat szintén ekkor bontották el, és három új építési telket alakítottak ki a területen (a Józsefhegyi utca 6-8-10. sz. alatt).⁷⁸

A legközelebbi szomszéd így ebben az irányban sokáig a Józsefhegyi utca túloldalán lakó Illyés Gyula volt. (Más írókkal ellentétben ő nem a párt jóvoltából költözhetett a Rózsadombra. 1941-ben épült fel a Józsefhegyi utca 9. szám alatt Illyés feleségének, Kozmutza Flórának és testvéreinek a közös családi háza. Ebben lakott haláláig a költő, a nyarakat pedig a Kozmutza család tihanyi – 1931-ben a rév közelében épített – nyaralójában töltötte.)

A szomszéd

Illyés Gyula naplójából tudható, hogy Kádár János egy alkalommal – 1974. április 14-én – megállította a Cserje utca környékén sétálgató költőt: „Jövök le a Józsefhegyi úton a vízművek kőfala mellett a déli félórás séta végén; a kis tér túlsó felén autó suhan, kiinteget belőle valaki, előbb az oldalsó ablakon, aztán a hátsón. Lent a fordulónál megáll a kocsi; Kádár lép ki belőle. Jön felém, integetve. Csak ne siessek túl gyorsan feléje. Bárki alacsonyabb rendű lép ki a kocsiból, szaladva igyekszem hozzá.”⁷⁹

A véletlen találkozásnak lett folytatása. (Aczél György – a költő visszaemlékezése szerint – már korábban is jelezte Illyésnek, ha akar, találkozhat az első titkárral.⁸⁰) Kádár János május 20-án fél kilencre jegyezte be Illyés nevét asztali naptárába.⁸¹ A költő naplójegyzeteiből ismerhető a látogatás rövid története – természetesen az ő szempontjából elbeszélve. Kádár János voltaképpen bejelentkezett Illyés Gyuláékhoz; Aczél révén jelezte, hogy ellátogatna hozzájuk. Illyés leírása szerint megadta a módját a látogatásnak: „Délután küldönc nagy csokor virággal (szegfűvel); Kádár részéről. Este Kádár és Aczél. A csöngetésre késve érek az ajtóhoz, egy-két perccel fél kilenc előtt érkeztek. Kádár mintha testesebb volna, Aczél soványabb, sápadtabb. Kádár a lépcsőházi könyvespolcokra: – Ennyi könyv?! Majd ide járok könyvet vinni.” Bár feltehetően közvetlenségnek szánta, de megjegyzése akár meg is rémiszthette a háziakat. (Megjegyzendő, hogy az ő otthonában hasonlóan sok könyv volt.) A beszélgetés nem lehetett túl könnyed: „Háromnegyed tizenegyig maradtak. Aczél közben jó, ha öt mondatot mondott. Hátradőlt a díványon, hosszú időkre a szemét is lehunyta. Kádárból jött a szó, de néha oly halkán ejtette, hogy meg-megkértem, beszéljen hangosabban.”⁸²

Kádár János mindvégig udvariasan viselkedett; külön figyelemmel tüntette ki Illyés Gyula feleségét: „Flóra behoz egy jó tányér sajttal megpirított kenyeret meg egy tányér sonkával pirítottat. Megköszöni a szegfűket. – Mit isztok? – Amit te. – Én szeszt semmit: diétán vagyok. – De egy csöpp bort koccintásul csak lehet? – Behozok egy üveg cirfandlit. Aczél húzza ki a dugót. Flóra csak három poharat hozott be, de Kádár vele is akar koccintani. Föláll, amikor Flóra elé kínálja a poharát. Nem szertartásosan udvarias, de nem hagyja ki a jólneveltség egyetlen kis rezzenetét sem. Dicséri a házi készítésű süteményt. – Itt a kávé. – Kér hozzá tejet? – Flóra kimegy a tejért. – Nem dolgoztatjuk meg túlságosan? – kérdi közben Kádár.”⁸³

Az első titkár a beszélgetés során egyszer csak váratlanul és tapintatlanul rákérdezett, hogy Illyésék mióta laknak a villában (nyilván felmerült benne, hogy a Rákosi-rezsimben kaphatták), ám a költő biztosította róla, hogy régebben, már 1942 (valójában 1941) óta. Kádár János elejtett megjegyzéseivel érzékeltette, hogy ismeri Illyés Gyula műveit. Illyés végül előhozakodott azzal a témával, amiről társalogni szeretett volna: az erdélyi magyarok helyzetével. Majd az első titkár kezdett el saját magáról beszélni: „– Keveset vagyok levegőn. Reggel bevisz az autó, este nyolc előtt ritkán kerülök haza. – Aludni legalább jó levegőn, csöndben alszol. – Igen, ha este csak öt percre kimegyek a teraszra, kicserélődöm. Reggel

a szappanoskodást is (kézzel mutatja, hogy a borotválkozás alá) a teraszon járkálva csinálom. – Itt még kakaskukorékolás is van.” Gyorsan meg is magyarázta, miért fontos ez számára: „Hatéves volt, mikor anyja Pestre hozta, hogy »jó iskolába járjon«. Ő az otthoni kis kakast a csomagjai mellé tette. A Rákóczi térnél laktak [a Dob utcai lakásra utalhatott – a szerző], oda vitte le naponként a kakast megsétáltatni, lábán madzaggal. Amíg a patkányok meg nem ölték.”⁸⁴ (Ezt a történetet a Budapestre hurcolt sanyarú sorsú kakasról – mint nehéz gyermekkorának egyik jellemző mozzanatát – Kádár szinte mindig mindenkinek elmesélte.⁸⁵)

Elárulta, hogy tart otthon tyúkokat, amit a népi származására büszke Illyés nem hagyott válasz nélkül: „Kiderül, hogy náluk van kakas meg tizenegy tyúk. – Volt nálunk is, de az ől bebűzlött a lányunk konyhájába, épp az ablaka alatt, lebontatta.” Végül a költő kikísérte nagy hatalmú vendégeit. „A kapuig kísérem ki őket, gyalog mennek – kíséret nélkül – az úttest közepén. Lent a Parlament kivilágítva. – Mit ünneplünk? – Biztosan valami nagy vendég, akinek kijár” – zárta Illyés a pártvezér látogatásának történetét.⁸⁶

Illyés naplójegyzetei érdekes képet mutatnak a diktátorral és a rendszerrel való értelmiségi együttműködés okairól, magyarázatáról (az eseményt az író a személyétől eltávolító – naplóhoz és saját naplója többi részéhez képest is erősen publicisztikus – írásmódban ismerteti.) A maga vagy még inkább a naplót olvasó utókor számára jól érzékelhetően megkülönböztette egymástól a kollaboráció két válfaját: ha valaki saját érdekei miatt szolgálja a hatalmat, illetve ha nemes célok érdekében fogadja el a párbeszédet (ez utóbbi mintha már nem is számítana együttműködésnek).⁸⁷ Mivel az ő emlékeit nem ismerjük a találkozóról, nem tudjuk, Kádár János miképp fogta fel Illyés Gyula magatartását. Ám feltehető, hogy nem sokat gondolkodott az indítékain.

Kádár Jánosnak, amikor a párt első titkáraként visszakapta rózsadombi villáját, szinte az első dolga volt, hogy betemettette a kerti medencét, amit korábban ő maga építtetett. (Ezzel a lépéssel jelképesen szakított korábbi életével.) A hatvanas években a ház kerítéséhez a Budakeszi erdészet tujákat ültetett, hogy az utcáról ne lehessen belátni a telekre. (Ugyanakkor a kertbe, a ház mögötti részre, ahová a terasz nyílt, laskagombát termő tuskókat hozattak, amelyről a Kádár házaspár gombát szedhetett.)⁸⁸

Az első titkár tyúkokat vásároltatott a kertbe, és a teraszról krumplihéjjal etette őket. Vendégeinek mindig megmutatta a kert új nevezetességét, a rózsá-

dombi tyúkólat. A kukoricát reggel a kormányörök szórták ki a baromfiknak, és esténként ők zárták vissza az állatokat az ólba. Amint visszaemlékezők mesélik, Kádár János szerette a friss tojást, ám ezen túl nyilván jelképes gesztus is volt a részéről, hogy tyúkokat tartott a villa udvarán.⁸⁹ Berecz János könyvében felidézi Kádár egyik adomáját a baromfiudvarról: „Több alkalommal élvezettel mesélte, hogy szomszédja, aki Illyés Gyula volt, panaszkodik, mert a kakas korán ébreszti. Csodálkozott, hogy nem szokta meg a kukorékolást.”⁹⁰

Ugyanezt a történetet ugyanerről a kakasról Illyés Gyula másképp örököltette meg. Ha Berecz története igaz, az első titkár továbbgondolta és kedélyes adomává formálta beszélgetését Illyéssel. Nyilván népiesebbnek akarta magát mutatni/tudni a „nép fiá”-nál. Valójában semmilyen perpatvar sem támadt a Cserje utcai tyúkpitvar körül; csak Kádár János hivatkozott rá és beszélt róla minduntalan. Abban mindenestre igaza volt, hogy a Rózsadombon nem volt hagyománya korábban a baromfitartásnak – és nem lett ezután sem.

Érdekes áttekinteni, hogy kik laktak még a Cserje utcában a szocialista rendszer éveiben. A háború utáni új lakók társadalmi státusa nagyon hasonló volt a Horthy-kori tulajdonosokéhoz. A Cserje utca 20. sz. alatt egy sebészorvos, egyetemi tanár lakott tolmács feleségével,⁹¹ a Cserje utca 6-ban pedig egy Kosuth-díjas színész, Pécsi Sándor, az ő emlékét emléktábla is őrzi egykori háza falán. Széll Jenő, aki 1956 októberében Nagy Imre miniszterelnök titkára volt és emiatt a Kádár-korban bebörtönözték, szintén itt élt a családjával, Albrecht főherceg egykori házának kertészlakában a 15. számú épületben, nem messze Kádáréktól. Feleségével tanulmányt is írtak a kert madárvilágáról.⁹² Néhány házzal odébb Kádár János ugyanezt az ihlető rigófüttyöt hallgathatta a teraszán, amiről régi ismerőse, ekkor már politikai ellenfele nem messze tőle elmélkedett.

A nyolcvanas években elegáns társasházakat építettek a környéken, ahová funkcionáriuscsaládok költözhettek be, mivel kétségkívül rangot jelentett Kádár szomszédságában lakni.⁹³ Az első titkárnak sem volt már ellenére, hogy a párt politikusai a közelébe költözzenek. Nem messze innen lakott a nyolcvanas években Maróthy László miniszterelnök-helyettes, a Józsefhegyi utca 20/B számú társasház első emeleti lakásában.⁹⁴ A feltörekvő fiatal káderek közvetlen közlől tanulmányozhatták Kádár szokásait és az általa mutatott példát.

Az első titkárnak több nevezetes szokása is volt. Jellegzetesnek számított például, hogy mindig Symphonia cigarettát szívott, és gyufával gyújtott rá. A halála utáni árverésen adták el azt a kis sámlit, amelyet mindig az ágya mellett tartott.⁹⁵

Kádár Jánost a közvélemény puritán embernek könyvelte el,⁹⁶ a legenda szerint kedvenc ételét, a grízes tésztát (más források szerint a káposztás vagy a krumplis tésztát) a legszívesebben hokedliról falatozta rózsadombi villájában.⁹⁷ Az emberek el-elcsodálózkodtak az első titkár szerénységén, egyszerűségén.

„... És milyen primitív / állat vala: diktátor, aki a krumplipaprikást szereti, / nem a bélszínt, ízlése sem volt” – szólt a környezetében Öregnek nevezett, a nép száján János bácsiként élő diktátorról Petri György egyik versében (*Marx*), ha nem is igazságtalanul, de valótlannul. Kádár János ízlése valójában nem sokban különbözött külföldi vagy magyar elvtársaiétól. Mégis – a tudatosan vállalt szerep miatt – a hatalom aurája másként alakult az ő személye körül; a feudálisnak ható szokásokat nem kötötték a személyéhez, másnak látszott elődjéhez és a környezetéhez képest is.

Utólag sem láthatunk át a Cserje utcai villa falain, az első titkár hétköznapi szokásait így tüzetesebben nem ismerjük, ám – mivel fennmaradtak fotók a lakásról – tehetünk egy képzeletbeli sétát a házban.⁹⁸ A Kádár házaspár a lakást döntően a két háború között készült neobarokk bútorokkal rendezte be. Kádár Jánosné 1989-ben így emlékezett: „ami a bútorokat illeti, azokat szinte darabonként vettük, azután, hogy az uram kiszabadult a börtönből. Volt, amit a bizományiban vásároltunk részletre. A képek többsége eredeti. Főként Szőnyi- és Egry-képek. Én vettem őket, egyenként a férjem születésnapjára, árverésen, ha megtetszett nekem valami, s van olyan is, amit ajándékba kaptunk.”⁹⁹ A bútorok egy részét Kádárék bizonyosan nem üzletekben vásárolták, hanem a párt raktáraiban választották ki, a képek közül pedig sokat ajándékba kaptak.¹⁰⁰ Feltehetően Kádár János ízlését is tükrözi lakásuk berendezése. Az asztali naptárába írt bejegyzései között szerepel ugyanis a „raktár”,¹⁰¹ ami a bútorraktárt jelenthette, és egy alkalommal a „szőnyeg”¹⁰² is, ami talán a szőnyegvásárlást.

Valószínűtlen, hogy ne szólt volna bele a képek kiválasztásába. A kor kultúrpolitikusa, Aczél György visszaemlékezése szerint Kádár János mindig élénken érdeklődött a képzőművészet iránt: „A szegedi Csillag-börtönben – 1945 előtt – főképp rajzolgatott. A modern képzőművészethez több érzelme volt, mint környezetében bárkinek, ennek ellenére nem kompromittálta magát azzal, hogy kiálljon mellette. De szívesen jött el velem Kassák önköltséges kiállítására.”¹⁰³ Hatvanadik és hetvenedik születésnapján is Szőnyi István-képpel ajándékozták meg a KB (Központi Bizottság) és a PB (Politikai Bizottság) tagjai főnöküket.¹⁰⁴

A Kádár házaspár gondosan alakította ki a villa enteriőrjét. A falakat Szőnyi István és Egry József festményein kívül még Rippl-Rónai József, Derkovits Gyula, Dési Huber István és Czóbel Béla képei díszítették.¹⁰⁵ A művészetkedvelő házaspár rendelkezett egy Picasso-alkotással is, a *Bohóc* című számozott nyomattal. Értéktelen kép alig akadt a lakásban. Meglepő, de az egész házban nem volt szinte semmi, ami a rendszer ideológiájára utalt volna. A ránk maradt fotókat nézegetve nem igazán lehet érzékelni, hogy a villát egy kommunista politikus lakta. Egyetlen Marxot, Engelst és Lenint ábrázoló reprodukció volt csak a birtokukban, de a korabeli fényképeken nem látható, hogy ezt az alkotást bárhova kifüggesztették volna. A dolgozószobában kiakasztottak a falra egy Kádár Jánosról készült karikatúrát, a nappaliban pedig egy őket ábrázoló fényképet is.¹⁰⁶ Kádár Jánosné utóbb így szabadkozott a *Szabadság* című lap újságírójának, aki a nappaliban megpillantotta közös fényképüket: „Ezt egy maszek fotós készítette. Akkor hozta haza a férjem, mikor nyugdíjba ment. Azzal adta át, az enyém, azt csinállok vele, amit akarok. Én bekereteztettem. Soha nem engedte meg se a hivatalokban, se a privát környezetében kitenni a képét. Élő embert ne rakjunk a falra – ez volt a véleménye.” (A kép, amit mégis kiraktak, minden bizonnyal MTI-fotó.)¹⁰⁷

A ház reprezentatív helyiségének a nappali szoba számított, ahova egy kis előszobán keresztül lehetett bejutni, ennek fő éke egy historizáló, márványbetétes, fakeretes kandalló volt. Aczél György így emlékezett utóbb Kádárék lakására: „...vegyítve volt a lakásán is [...] a legócskább giccses műkandalló a nagyon szép Szőnyi- és Egry-képekkel [...] minden autodidaktára jellemző ez, hogy akármennyit fejlődik, bizonyos értelemben vegyes az ízlése”.¹⁰⁸ Mint látni fogjuk, Aczél György igazságtalanul nyilatkozott egykori főnöke lakásáról, és nemcsak amiatt, mert a kandalló eredeti volt (még a Vértess család készítette). A nappaliban a kandalló fölé Kádárék Szőnyi István *Völgyvidék Dunakanyarral* című nagyméretű olajfestményét akasztották ki (itt függött az egyik sarokban a Kádár házaspár fényképe is). A helyiséget a házaspár szalonszerűen rendezte be. A szalon bútorzata a századfordulós historizmust és a két világháború közötti neobarokkot ötvözte sajátosan; a legértékesebb bútordarab egy századfordulós historizáló szekrényke volt.¹⁰⁹ Az antik berendezést nyolcágú rézcsillár világította meg. Kádár Jánosnak volt egy barokk és egy ottomán stílusú sakkasztala is, elhelyezésükből ítélve utóbbit használhatta inkább, mivel ez a nappali egyik szegletében állt.¹¹⁰ Kevesen sakkozhattak itt. Szabadidejében Kádár János csak

A Kádár Alapítvány megemlékezése a Kádár-villában. A vendégek a nappaliban, 1991

a „klubtagoknak”¹¹¹ mondott elvtársaival találkozott: Aczél Györggyel, Sándor Józseffel, Biszku Bélával. Néha Szirmai István vagy Orbán László csatlakozott hozzájuk, illetve még az első időkben Marosán György. Többnyire azonban nem Kádáréknál gyűltek össze.¹¹²

A nappali egyik szegletében helyezte el az első titkár azt a Minivisor televíziót, amelyet ajándékba kapott, és állítólag csak a május 1-jei közvetítések alkalmával kapcsolt be. (Ahogy telt az idő, egyre kevésbé figyelt a külvilágra. Ez is egyik oka lehetett annak, hogy idős korában mindinkább bezárkózott, és eltávolodott a villa, illetve a KB-székház falain túli világtól.) Ha a házba nagy ritkán hivatalos vendég érkezett, akkor az első titkár itt ültette le. Amikor például 1970-ben az óbudai tévész elnöke látogatott el hozzá, itt kínálta meg őt Kádár János házvezetőnője – korabeli fotók tanúsága szerint – skót whiskyvel pálinkáspohárból.

Barátok

Az ötvenes évek elején visszaemlékezések szerint Kádár János, Kovács István, Horváth Márton, Donáth Ferenc alkotott egy baráti társaságot, néha Friss István és a felesége csatlakozott még hozzájuk.¹¹³ Emellett Kádár Jánosnak – úgy tűnik – volt egy másik köre is, amely egyértelműen a rangban mögötte állókból (korabeli kifejezéssel élve közép-káderekből) verbuválódott. Kelen Béla emlékei szerint „... zömében az a közép-káder – Komócsin, Biszku, Kiss Dezső, Szalai Béla, Végh Béla, Kelen Béla – társaság a Kádár Jánosban bízott. Nekünk ő volt az emberünk”.¹¹⁴ Emellett Kádár próbált minél közelebb férkőzni a pártvezetés Rákosi Mátyás fémjelezte legszűkebb köréhez is.

Kádár János 1957-ben, amikor a hatalomba lépett, még nem volt magányos ember. Feleségéhez írt leveleiben is fel-felbukkan egy-egy baráti-elvtársi találkozó leírása. Így mesélte el például Máriának, amikor Marosánék 1959 januárjában pacalt főztek, és meghívták vacsorára a társaságot: „Elsőként érkeztem. Még a Marosán sem volt otthon. Mindjárt utána kezdtek szivárogni a vendégek. A Sándor, Szirmai, Aczél házaspár, majd Biszkuék. El is kezdtünk beszélgetni, majd enni. Kiderült, hogy Aczélénak születésnapja volt, erre ittunk egyet. Kilenc óra körül beállított a Major házaspár, majd Marosán és Tömpe [ekkor a belügyminiszter első helyettese, egyben a Honvédelmi Tanács tagja, a BM karhatalmi erők vezetője – a szerző]. Bár a társaság nagysága miatt kissé részekre bomlott, a hangulat jó volt. A társaságból (az állandó klubtagok) néhányan végül kártyáztunk, a Major kibicelt. (Én nyertem.) Úgy fél egy körül hazamentünk. Részemről ideje is volt.”¹¹⁵ Utóbbi megjegyzés nem tudni, mire vonatkozik, talán az első titkár veszített kártyában, talán (pontosabban: inkább) valamivel többet ivott a kelleténél.

Levelében Kádár János tehát nevesítette is a „klubtagokat”, azaz legközelebbi társaságát. Marosán György (kezdetben adminisztratív titkárként gyakorlatilag Kádár helyettese) mellett még a titkárságát vezető Sándor József, a kulturális életet felügyelő Aczél György, a Belügyminisztériumot irányító Biszku Béla és Major Tamás, a Nemzeti Színház igazgatója (a háború előtt Kádár barátja az illegális mozgalomban) alkotta a baráti kört. Meglehetősen vegyes társaság, feltehetően Kádár rokonszenve kötötte össze a klubtagokat egymással. (A klub minden tagja pontosan tudhatta, hogy Kádár Jánost kivel lehet egyszerre meghívni, és Kádárt természetesen mindenkinek dicsőség volt az otthonában fogadnia.)

Az 1960-as évek közepére, végére azonban felbomlott a „klub”; elmaradtak a közös összejövetelek.

Az első titkár először Marosán Györgyöt taszította ki a baráti körből. Marosán 1962. szeptember 1-jén kelt levelében, amelyet titkára révén küldött el Kádárnak, gyakorlatilag azzal vádolta, hogy személyi kultuszt épít. Szóvá tette, hogy környezetében eluralkodott „a rosszindulat” és az „intrika”.¹¹⁶ Marosánt, aki szintén vezető szerepre tört, érzékelhetően zavarta, hogy Kádár János vált az első számú, megkérdőjelezhetetlen hatalmú pártvezetővé. Főnökének feltette a költői kérdést: „a hatalom csúcsán elfogadod-e még az emberek jelzéseit, a figyelmeztetéseiket?”¹¹⁷ (Ezzel egyidejűleg megküldte lemondó levelét a KB-nak. Abból, hogy erre a lépésre szánta el magát, arra következtethetünk, hogy Kádár különben is leváltotta volna.)

Kettőjük viszonya akkor mérgesedett el, amikor az egyik PB-ülés szünetében Kádár János számon kérte politikustársán, hogy állítólag azt mondta róla, vezetőként ugyanúgy viselkedik, mint Rákosi Mátyás. Marosán György ezt visszautasította, és Sándor Józsefet tartotta az árulónak – de Kádárt nem tudta meggyőzni. (Valójában csak annyit jegyzett meg, szavait nem az első titkárnak, hanem Sándor Józsefnek címezve, hogy ugyanúgy érvel, mint hajdan Rákosi.) Kádár János október 11-én a Központi Bizottság ülésén elítéltette a párttal Marosán Györgyöt.¹¹⁸ Kisvártatva megsértődött Major Tamásra is (ennek nem tudni a pontos okát), akit Aczél György visszaemlékezése szerint ezt követően már nem akart látni.¹¹⁹

Legközelebbi társasága Kádárnak így a Biszku, a Sándor és az Aczél házaspár maradt. A ritkuló összejövetelek helyszíne ekkor a Cserje utcai villa mellett Sándor József Szent István park 17. sz. alatti, Aczél György Balzac u. 43. sz. alatti lakása és Biszku Béla Varázs u. 12. sz. alatti villája lehetett.¹²⁰ Az Újlipótváros és a Rózsadomb között mozogtak (fekete Mercedeseikkel) a baráti házaspárok. Az 1960-as évekre azonban ezek az összejövetelek is elmaradtak – mégpedig Kádár akaratából (igaz ilyen ebben a társaságban rajta kívül másnak nem is nagyon lehetett). Az első titkár sorra megszakította a kapcsolatot korábbi harcostársaival.

1971-ben Kádár János – feltehetően a régi barátság emlékére – közös üdvözlőkártyát kapott születésnapjára a Sándor, a Biszku és az Aczél családtól. E szavakkal köszöntötték: „Gondolatban megszorítjuk a kezét és mindannyiunk nevében jó egészséget kívánunk Kádár elvtársnak és kedves Feleségé-

nek. Reméljük, hogy hazaérkezése után érzéseinket, jókívánságainkat szóban is kifejezhetjük.”¹²¹ Az ötvenkilenc éves Kádár János épp Csehszlovákiában tartózkodott a helyi pártkongresszuson. Mindenkinnek levélben válaszolt – röviden. Sándorékát egyetlen sorral elintézte: „Megkaptam, hálásan köszönöm a születésnapom alkalmából kifejezett jókívánságait, figyelmességüket.” Biskunak és nejének valamivel hosszabban válaszolt, és viszonzta is a jókívánságokat: „Magam részéről, és Mária nevében is, szívből minden jót, jó egészséget, sikereket, kívánok Önnek, Kedves feleségének, az egész Bisku családnak.”¹²² Az általa hátrébb léptetett Aczélnak küldött levél annyiban különbözött ettől, hogy nekik tegezve köszönte meg a jókívánságot.¹²³

Aczél Györggyel később rendezték valamelyest a viszonyukat, amiben segített az is, hogy feleségeik továbbra is jóban voltak.¹²⁴ Egy alkalommal – baráti hangvételű levél kíséretében – Kádár elküldött Aczélnak egy villanyborotvát, amelyet ő kapott, de nem használt.¹²⁵ Élete utolsó évében Aczél György a hivatalában többször és a lakásán is felkereste.¹²⁶

Hetvenéves kora fölött asztali naptára tanúsága szerint leginkább Brutyó Jánossal (a „párt öklével”, a Központi Ellenőrző Bizottság [KEB] puritánságáról ismert elnökével) tartotta a kapcsolatot. 1981–1982-ben szinte minden héten beszélgetett vele, sokszor Somogyi Miklós csatlakozott még hozzájuk (háború előtti szakszervezeti vezető, 1957-től 1959-ig a KEB vezetője). Különösebb hivatali indoka nem volt annak, hogy ilyen gyakran találkoztak, feltehetően ők jelentették ekkor már a társaságát. Amikor Brutyó János 1981-ben kórházba került, Kádár János minden héten egyszer ebéddőben, tizenegy-fél tizenkettő körül átautózott hozzá; meglátogatta elvtársát, barátját.¹²⁷

Az első titkár rokonszenve mindinkább azok felé fordult, akik nem lehettek veszélyesek a hatalmára. Ezek az emberi kapcsolatok azonban éppen Kádár pozíciója miatt nem válhattak közvetlenné, emberivé, valóban barátivá. A nyolcvanas években, amikor a pártházban elfogta az unalom, késő délután be-benyitott a PB-tagok, KB-titkárok szobáiba, whiskyt töltöttek, és az idősödő Kádár hosszas tanmeséket adott elő nekik élettörténetéből.¹²⁸

A szalonból nyílt még két helyiség, amit a vendégek láthattak. Az étkező berendezése volt a legegyszerűbb: modern étkezőasztal hat székkal, az egyik falnál pedig egy kanapé állt. A sarokban kis faragott ládikát helyeztek el – talán az első titkár szerény személyiségét hangsúlyozandó. A fal mellett egy hatvanas évek eleji

A vendégek az étkezőben, 1991

modern stílusban készült, kombinált vitrin állt, felső üveges részében néhány porcelán és rézből készült dísztárgyat (vázát, tányért, kancsót) helyeztek el Kádárék. Középső része bárszekrény volt lehajtható lappal és zenélő szerkezettel, ahonnan a porcelánokat vehették elő, ha a vendéget kávéval kínálták, esetleg röviditalhoz a pálinkáspoharakat. Több értékes képet az étkezőben akasztottak ki; az egyik sarokban lógott például az egyik könyvespolc fölött Czóbel Béla *Kertrészlet* című festménye, és ugyanitt, a másik falon Egry József *Badacsony* című alkotása.¹²⁹

A szalonból a másik irányba nyílt a dolgozó- vagy könyvtárszoba. Az első titkár otthoni íróasztalán egy historizáló stílusú, feltehetően századfordulós nyomott bőr mappában tartotta az iratokat (irodájában fekete műbőr irattartókat használt). Ahogy Kádár Jánosné emlékezett utóbb: „Itthon mindent elrakott az asztaláról, nagyon szerette a rendet, a személyes holmijait is mindig a helyére tette.”¹³⁰ Az íróasztal mellett a szoba sarkában helyezték el a K- és M-vonalakkal (miniszteri vonal) ellátott telefont. A szobában két, a hatvanas évek ízlését követő kényelmes fotel állt még kisasztallal, és egy kisebb méretű heverő, ahol az első titkár lepihenhetett és olvashatott. A helyiség könyvespolcai egyedi, méretre

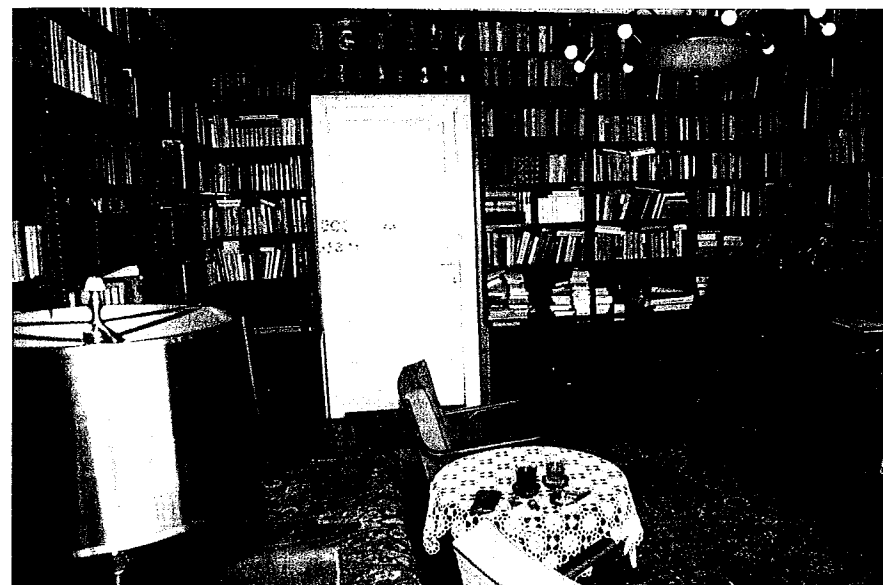
Kádár Jánosné megmutatja vendégeinek a néhai első titkár egyik sakk-készletét, 1991

készített darabok voltak, a koloniál bútort családot idéző csavart oszlopokkal. A dolgozószobájában tárolták Kádár János könyvgyűjteményének nagyobb részét, a pártvezér egyik hobbija (a sakk és a kártya mellett) ugyanis az olvasás volt. Minden könyvük nem fért el ebben a helyiségben, így a lakásban máshol is voltak könyvespolcok, például az étkezőben (ahol három darab nyolcpolcos könyvállvány állt a fal mellett).¹³¹

Visszaemlékezések alapján következtethetünk az első titkár olvasási szokásaira. Aczél György elbeszélése szerint Kádárnak „visszatérő könyve volt Hašek Švejkje”.¹³² Kádár Jánosné egy interjúban úgy emlékezett, férje „ha rosszkedvű volt”, mindig ezt olvasta. „Akárhol nyitom fel, minden oldalon érdekes” – mondogatta róla. Krimet, ponyvát is szívesen olvasott,¹³³ és kedvelte a vadászkönyveket, utóbbiak közül például gróf Széchenyi Zsigmond írásait, akivel többször együtt vadászott, a szépírók közül pedig szívesen forgatta a közelben lakó Illyés Gyula alkotásait, élete végén pedig Keresztury Dezső könyveit (akikkel személyes jó viszonyban volt).¹³⁴ Felesége elmondása szerint a *Háború és békét* ötször is végigolvasta, ami – a mű terjedelméből ítélve – talán túlzás, de feltehetően

Vendégek megtekintik az első titkár íróasztalát, 1991

Kádár János otthoni könyvtára, 1991

ismerte Tolsztoj regényét. Még 1934-ben a börtönben állítólag a paptól kapott Bibliát lapozgatta, ami később is visszatérő olvasmánya maradt (Károli- és katolikus Bibliát is tartott a könyvespolcán, és beszédeiben időnként előfordultak bibliai utalások). Szerette és gyűjtötte az ógörög irodalmat;¹³⁵ számos görög vers-, eposz és drámakötete, illetve -antológiája volt.¹³⁶

Hagyatékában fennmaradt 4200 kötetes könyvgyűjteménye tartalmaz lexikonokat, szótárakat, irodalomtörténeti értekezéseket, szépirodalmat, krimiket stb. Nagy részét a Kádár házaspár ajándékba kapta (a kiadótól, a szerzőktől vagy protokolláris útjai során). Nem kevesebb, mint 1170 idegen nyelvű kötet található benne (ezeket például az idegen nyelven nem olvasó első titkár bizonyosan nem forgatta). A legtöbb kötetet az irodájába küldték a kiadók, és természetesen ő döntötte el, hogy mit vitt haza és mit hagyott a pártszékházban (az irodája előterében és az egyik félreesőbb helyiségben található polcokon). Rengeteg kötetet kapott a legkülönbözőbb szerzőktől is, „tisztelői” mindig ellátták olvasnivalóval.

Kádár János könyvtára valamennyi kötetét nyilván nem olvashatta. A jórészt ajándék kötetekből álló könyvgyűjteményt éppen emiatt nehéz elemezni, hiányai viszont árulkodók. Az első titkár a jelek szerint viszonylag sok szépirodalmat és kevés ideológiai eszmefuttatást olvasott. Marx, Engels és Lenin műveiből csak alig néhány kötet sorakozott a polcain.¹³⁷ Negyvennégy példányt őrzött viszont a különböző nyelveken megjelent beszédgyűjteményeiből – amelyekre feltehetően büszke lehetett. (A könyvtári katalógusok alapján úgy számolom, hogy legalább ötvenegy kiadásban jelentek meg itthon és külföldön a nem túl cizellált eszmefuttatásait közreadó kötetek.) Könyvtára alapján azt gondolhatjuk, hogy Lukács György filozófiájánál szívesebben forgatta Eötvös Károly műveit, akinek valamennyi munkája ott sorakozott a könyvespolcán.

Aczél György utalt Kádár „szarkasztikus látásmódjára” is.¹³⁸ Az első titkár nemcsak Hašek *Švejk*-jét olvashatta, hanem – a kötetek számából, illetve a sorozatok teljességéből ítélve – Karinthy Frigyes és Rejtő Jenő műveit is. A szépirodalomból mintha a prózát kedvelte volna inkább. Verseket csak a *Nyugat* második-harmadik nemzedékéig bezárólag olvashatott. Ismerhette például Vas István verseit, de nem volt egyetlen Weöres Sándor-kötete sem. Könyvgyűjteménye alapján nem olvasta sem az újhordasok (Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky János vagy Somlyó György), sem az új népi líra képviselőinek (Juhász Ferenc, Nagy László, Kormos István¹³⁹) műveit. Talán mindez Aczél György ízlését is tükrözi, aki irányíthatta olvasmányait, és felhívta a figyelmét egyes szerzőkre, kötetekre.

Érdekes, hogy az első titkár egy kis kártyára kimásolta magának Tábori Piroska *Üzenet Erdélyből* című versének néhány sorát: „Halljátok ott túl a Tiszán / mit zeng a szél a Hargitán, / mit visszhangzanak a Csíki-hegyek? / Üzenik a gyergyói havasok / megvannak még a régi farkasok”. Több jel mutat arra, hogy a kommunista vezetők lelkiületétől, így Kádárétól sem állt távol, hogy időnként búsongjanak egy keveset a trianoni döntés felett.¹⁴⁰

Kádár János, jóllehet nem beszélt, tolmácsa szerint kiválóan értett oroszul, de olvasni csak magyarul olvasott. Külföldi útjaik alkalmával mindig oroszul köszönt, majd ezt követően tolmács segítségével kommunikált szovjet elvtársaival. Ezenkívül sem ő, sem a felesége soha nem adta semmilyen jelét annak, hogy bármely idegen nyelven beszélt vagy értett volna. (Szűrös Mátyás emlékei szerint ugyan Kádár alapvető kifejezéseket tudott németül is.)

A jelek szerint azonban a főcenzorként tevékenykedő Kádár Jánosné mégis tanult idegen nyelveket. Fennmaradt egy általa félretett, újságból kivágott francia édességrecept (*petite cadeaux*), egy füzet és néhány lap, ahová német nyelvtant jegyzetelt. (E feljegyzések szerint csak a mondatban alapjaiig jutott, és éppen belekezdett az ige-, a melléknév- és a főnévragozásba). Élete végén Mária asszony összeíratta angol nyelvű könyveik jegyzékét. (Talán éppen amiatt, hogy eladja őket.) A korabeli fényképek tanúsága szerint a szótárak ott sorakoztak a dolgozószobában a heverő felett, központi, elérhető helyen, mintha valaki valóban használta volna őket. Volt néhány hasznos szógyűjteményük is. Kádár Jánosné, aki mindig gondoskodni kívánt férjéről, utazásaik előtt is arra készülhetett, hogy bármikor, ha úgy hozza a szükség, a segítségére siethessen. Miért tanult valójában idegen nyelvet, és milyen szintig jutott Mária asszony – ez is, mint sok más rejtett mozzanata életüknek, örökre a Kádár házaspár titka marad.¹⁴¹

A Kádár házaspár zenét is hallgathatott időnként, mivel volt magnójuk és lemezejátszójuk (az egykori műszerészsegéd első titkár mintha kedvelte volna a modern technikai berendezéseket), ám ezen a téren már kevésbé tűnik kifinomultnak az ízlésük. Összesen kétszázkilenc hanglemez és – kisebb részben – hangszalag maradt fenn a hagyatékban. Ezek többsége minden bizonnyal reprezentációs ajándék (ukrán, orosz, azerbajdzsán, bolgár stb.) népzene-válogatások, illetve kisebb számban komolyzenei felvételek (Csajkovszkij, Puccini, Chopin, Sosztakovics, Beethoven), ám nem látszik semmilyen válogatási szempont, azaz nem érződik semmilyen sajátos ízlésvilág a gyűjteményen. Talán könnyűzenét is hallgattak időnként. Kazettáról mindenesetre lejátszhatták maguknak – mivel

megvolt otthonukban – például a *Száz szál piros rózsát* című műdalválogatást (cigányzenekarok előadásában) vagy a *Té vagy a fény* című összeállítást Karády Katalin dalaiból. Magnón megszólaltathatták (volna) az *Édes hazánk, Szép város Kolozsvár, Ez a föld a miénk* kezdetű hazafias nótákat is Németh Mária vagy Melis György előadásában. Ha nosztalgiázni támadt kedvük a Kádár-rendszer kezdeti időszaka iránt, akkor a *Munkásörök énekelnek* című felvételt (pontosabban annak harmadik részét) is lejátszhatták otthon a Munkásörök Központi Férfikarának előadásában – ám ez még az előzőeknél is kevésbé valószínű.¹⁴²

Művelt – műveletlen

„Furcsa mód a tényleg tanulatlan, idegen szavakat rosszul ejtő embernek megmagyarázhatatlan, hogy miért volt presztízse. Ez a személyiség varázsa.”¹⁴³ – Aczél György utóbbi rokonszenvennel és az entellektüelek hűvös, de nem éppen tárgyilagos főlényével emlékezett Kádár Jánosra. Aczél minden szavával és cselekedetével azt hangsúlyozta, hogy ő az értelmiségi a pártvezetésen belül. Ám cenzori szerepe és machiavellista politikája a lehető legtávolabb állt a hagyományos értelmezett értelmiségi szereptől. Kádár János hasonlóan hamis imázsa, az egyszerű munkás arca volt. Valójában mindketten a pártvezetés tagjai voltak: céltudatos és könyörtelen politikusok, hivatalnokok. Kádár tanulatlansága viszonylagos, műveletlensége pedig legalábbis megkérdőjelezhető. Aczél más helyen ennél pontosabban fogalmazott ugyanerről: „műveltsége az a munkás-műveltség, ami sok tekintetben rokonítható Veres Péter paraszti műveltségével, de kevésbé bonyolult.”¹⁴⁴

1918 és 1922 között Csermanek János a belvárosban, az ekkor még IV. kerületi Cukor utcai iskolában végezte el a négy elemi, majd a VII. kerületi Wesselényi utcai iskolában a négy polgári. (Több politikus pályatársa hozzá hasonlóan polgári iskolai végzettséget szerzett a háború előtt, például Gáspár Sándor, Biszku Béla vagy Fock Jenő is.¹⁴⁵) Később Kádár János többször utalt tanulatlanságára, ám mindig megjegyezte, hogy a Wesselényi utcai polgári (és általában a polgári iskola) magas színvonalú volt.¹⁴⁶ Utolsó, híressé vált beszédében, 1989 áprilisában így fogalmazott: „én ugyan primitív ember vagyok, én csak négy akkori elemi jártam, és négy akkori polgári – ez kicsit jobb volt akkor, komolyabban vették.”¹⁴⁷ Kádár János tizenévesen, 1926-ban hagyta

ott az iskolapadot, de később is, élete végéig tudatosan képezte magát, sokat olvasott.

„Úgy alakult az életem, hogy szinte az első iskolaéveimtől folyamatosan olvasó emberként nőttem fel. A filléres ponyvától a klasszikusokig mindent olvastam, amihez szomszédoknál, barátoknál hozzájuthattam”¹⁴⁸ – a *Könyvtáros* című lapnak nyilatkozott így 1981 nyarán. Más ránk maradt források is azt bizonyítják, hogy Kádár János egész életében sokat olvasott, és folyamatosan, sőt tudatosan képezte magát. A háború előtt létezett egy nagyon erős, munkásműveltségnek nevezhető kulturális hagyomány, amely a szociáldemokrata mozgalom közösségi hagyományaiból építkezett, és amelyet a kommunisták osztályharcos szemlélete sok esetben tudatos önképzéssé változtatott át. (A műveltség, a tudás eszköz lehetett ugyanis a burzsoázia legyőzésére.)

Saját elmondása szerint tizenhét éves korában érte őt az első jelentős olvasmányélmény: „Reizner borbélyinas barátom hívatott meg a Havas utcai saját szakegyletükbe egy vasárnap délutáni sakkversenyre. A versenyt megnyertem, és díjként egy könyvet kaptam. A díjátadó 30-35 éves férfi nagy érdeklődéssel vagy egy félóráig beszélgetett velem. Örömmel hallotta, hogy olvasni is nagyon szeretek, és komolyan a figyelmembe ajánlotta, hogy ha nem értem, olvassam el többször is a könyvet.” A történet így folytatódik: „Nem mondhatom, hogy teljesen megértettem akkor Engels *Anti-Dühringjét* – mert hiszen erről volt szó –, az első marxista könyvet, ami a kezembe került, de ettől kezdve másképpen gondolkoztam az élet dolgairól, mint korábban. Még nem kötelezett el végleg a marxizmus eszméje iránt, de felgyújtotta bennem az azóta kiolthatatlan érdeklődést a szocializmus tudománya, a tudományos szocializmus iránt.”¹⁴⁹

E sorok szerzője bevallja töredelmesen, hogy nem olvasta az *Anti-Dühringet*. A könyv írásakor azonban kezembe vettem azt az 1921-es kiadást, amit Kádár annak idején minden bizonnyal forgathatott (Engels Frigyes: *Hogyan alakítaná át Dühring Jenő úr az összes tudományokat*¹⁵⁰), és azt gondolom, hogy az ifjú Csermanek a magyarul akkor már szintén olvasható *Kommunista kiáltvánnyal* jobban járt volna.¹⁵¹ Ha a történet igaz – és miért ne volna az. (A megszokásaihoz mindvégig szinte rögeszmésen ragaszkodó Kádárnak összesen három kötet volt Engelstől, ebből kettő az *Anti-Dühring* két különböző, hetvenes évekbeli kiadása.¹⁵²)

„Munkám, kötelezettségeim olyanok, hogy számomra a művelődés, a kapcsolódás is szinte csak az olvasás során valósulhat meg”¹⁵³ – Kádár János így

jellemezte az olvasáshoz való viszonyát, és valóban élete végéig módszeresen olvasott. Nemcsak olvasmányai, hanem ránk maradt saját szövegei alapján is következtethetünk műveltségére. Történettudományi közhelynek számít, hogy az ötvenes évek elején Kádár János írásait helyesírási és stilisztikai otrombaságok tarkították. Ennek kapcsán a Pócspetri-ügyről a pártvezetésnek küldött jelentésére szokás hivatkozni.¹⁵⁴ E szöveg azonban nem más, nem rosszabb vagy alacsonyabb színvonalú, mint más korábbi hivatali szövegek. (Ráadásul nem biztos az sem, hogy ő maga írta, lehet, hogy valamelyik beosztottja.)

Kádár János első írása még a *Kommunista* című újságban jelent meg. Nem túl bonyolult, lelkes (ítő) szöveg (agitáció) elég egyszerű megfogalmazásban, viszont már ekkor hatásosan adta elő mondanóját, a beszédeire később is jellemző, a többi kommunista vezetőéhez képest személyes stílusban. Jellegzetes például a következő részlet a szövegből: „Ma már tudja az a nyomorgó milliós sereg, hogy hol a helye, és ahogy én megtaláltam az utat, úgy a többi Éhes János is meg fogja találni.” A cikk utolsó mondata erre utal vissza: „Ezt gondoltam én, Éhes János, az éhezők nemzetközi seregének egy tagja, aki nem várja hiába a fizetés napját Budapesten, az 1931-es tél elején.” (A kommunisták a fizetés napján kívántak tiltakozni a munkanélküliség és a „nyomorbérek” ellen.)¹⁵⁵

Említésre érdemes még, hogy Kádár János publikált egy rövid írást a Szép-irodalmi Kiadónál 1957-ben megjelent *József Attila emlékkönyv*ben.¹⁵⁶ A politikus sorait 1955-ben vethette papírra.¹⁵⁷ Kádár János még tizenkilenc évesen „vasas ifjúmunkásként” (ami valójában Kádár sohasem volt, legfeljebb tag a Vasas Szakszervezetben), a Kazinczy utcában egy szakszervezeti székházban hallotta először beszélni József Attilát. Emlékei szerint a költő a kultúrának az osztályharcban betöltött jelentőségét elemezte. (Nyilván nem pontosan erről, vagy nem csak erről volt szó – a politikus mindenesetre így emlékezett.) Később többször hallotta őt a verseit szavalni.¹⁵⁸ 1936-ban személyesen is találkozott vele Korong utcai lakásán, és ezt követően még egyszer beszéltek egymással röviden. 1955-ben megidézte személyes emlékeit – jelezve, hogy ő nem vállalkozhat irodalomtörténeti értékelésre: „Helye a magyar irodalom klasszikusai között már sok éve nem vitás; én nem erről akarok szólni. Már csak azért sem, mert ismerem ugyan az irodalom, a költészet nagy társadalmi jelentőségét, de nem vagyok hivatott értékelő vagy szakértő bíráló e téren.”¹⁵⁹ A szövegből kitűnik, hogy valóban nem volt az, a legkevésbé sem, viszont őszintén tisztelte a költőt. Talán emiatt is megbocsáthatók voltak tőle a helyenként suta megfogalmazások,

amelyeket a szerkesztő nyilván nem mert kijavítani: „Tudom, hogy József Attila küzdelmes élete során annyi bajt él át, amennyi egy magasztos eszmék nélkül élő és kisebb lelkierejű embert sokkal korábban megölt volna. De korai halála számomra nem csupán *különböző természetű bajok mértéken túl halmozódott mennyiségéből áll!*” [kiemelés tőlem – a szerző].

Kádár János írásában megragadta a lehetőséget egy kis agitációra is: „Erre gondolva, mindig Dankó, a nagy Gorkij költői képzelete által alkotott legendás hős jut eszembe. [...] Dankó kitépi eleven szívét a melléből, megindul előre, és magasra tartott szíve lángjával mutatja a népnek az utat a szabadság, a boldog élet felé.” Végül egy rövid lelkesítő kinyilatkoztatással zárta emlékezését: „Ő meghalt idő előtt, de szívét nem hiába adta, a jó utat mutatta, népünk él, szabad és boldog életét, a szocialista társadalmat építi.”¹⁶⁰

A neves irodalomtörténész, az emlékkötet szerkesztője – egyik levelében – évtizedek múltán így ajánlotta Kádár Jánosnak *József Attila Párizsban* című monográfiáját: „nem felejttem el azt a segítséget, amit nekem, akkor még induló József Attila-kutatonak, 1955-ben emlékezésével nyújtott.”¹⁶¹ Az első titkár ezt elégedetten vette tudomásul; megköszönte ugyanis Szabolcsi Miklósnak „kedves levelét”.¹⁶² Kádár János feltehetően mindvégig büszke maradt korai írására, az irodalomtörténet rengetegében tett rövid kirándulására.

Bár valóban iskolázatlan volt, tudása jóval összetettebb, széleskörűbb volt az átlagemberénél. Politikustól meglepő módon érdeklődött a művészetek iránt. Megnyilatkozásai azonban azt mutatják, hogy különösebb érzéke nem volt sem az olvasáshoz (irodalomértéshez, -értelmezéshez), sem az íráshoz. Képességeit, tudását sem lebecsülni, sem túlértékelni nem érdemes. Ami mindenképpen említést érdemel, az fogékonysága, természetes kíváncsisága a legkülönbözőbb ismeretek iránt. Politikai tehetsége ugyanis szoros összefüggésben lehet rejtőzködő személyiségének ezzel a vonásával. Kádár meglepően hamar összegyűjtötte a körülötte lévő emberekről a neki szükséges információkat, rendkívül tudatosan viselkedett hétköznapijaiban és szinte bárkihez bármikor képes volt alkalmazkodni.

A pártvezér beszédeit – a jelek szerint – sokszor lediktálta, vagy a megadott szempontok alapján a titkáraival megíratta, ám a legépebb szövegeket mindig nagyon alaposan átfogalmazta, főképp, ha valamiért különösen fontos volt neki a szöveg. (Például a sakkolimpikonok fogadásakor elmondott baráti köszöntőt az elsőtől az utolsó mondatig átírta.¹⁶³) Alkalmanként beszélt „skiccekből” is;¹⁶⁴ beszédeit ilyenkor is lejegyezték, és ő ezeket a szövegeket szintén alaposan átírta,

stilizálta. Ma már értelmetlennek látszik, de Kádár számára volt jelentősége például annak is, hogy egyik szövegében „a proletárdiktatúra való átmenet formájá”-t „a proletárdiktatúra kivívásának módjá”-ra helyesbítse.¹⁶⁵ Stilisztikailag valóban jobb az új változat, a szókapcsolat jelentésére pedig már akkor sem figyelt senki, talán még ő sem. Kétségtelenül fontos volt viszont a számára, hogy beszédei hatásosak, és – az ő megítélése szerint – nyelvileg is igényesek legyenek.

Szónoklataiban a vulgármarxista sablonok mellett mindig megmaradt a személyes felütés, és nemcsak a szövegben, a fordulatokban, hanem különösen előszóban, a hanghordozásban és a gesztusokban. Ez a személyesség egyre inkább tudatossá vált, korábbi öntudatlan gesztusaiból szándékosan megőrzött hangsúlyok, rögzült arckifejezések, mozdulatok: viselkedésének tudatosan formált manírjai lettek. A dunántúli tájszólás is szándékosan (a hatéves kora előtti időkből) megőrzött eleme volt beszédének. A korszakra jellemző burkolt szellemesség volt, amikor az 1980-ban készült *Misi Mókus* című bábfilmben az apa mókus így szól fiaihoz széles kézmozdulattal kísérve bölcsességét: „az ember megy az élet rögzös út-ján.” (Kádár megszokott, lassú intonálásával külön ejtve a 't' és a 'j' hangot).¹⁶⁶

Az előbbi három helyiséggel ellentétben a lakás legmeghittebb, félreeső szobájának, a hálónak egységes, elegáns berendezése volt, a helyiséget ólomkristály csillár és falikarok világították meg. A két háború között készült neobarokk garnitúra éjjeliszekrénye alatt tartotta az első titkár a legendássá vált sámlit. A fotókon jól látható, hogy e rusztikus bútordarabot gondos kezek a hálószoba elegáns bútoraival megegyező színűre pácolták. A hálószobában az ágy fölötti falat egy romantikus hangulatú finn gobelin díszítette. A házaspár franciaágyon aludt.¹⁶⁷ Aczél György visszaemlékezése szerint Kádár gyöngéd, figyelmes férjnek mutatkozott.¹⁶⁸

Ruhásszekrényük tartalmáról nem készült részletes leírás. Fényképekből és visszaemlékezésekből lehet következtetni rá, hogyan öltözködtek. Kádár János, mint minden szokásában, e téren is konzervatív volt. A munkanapokon legtöbbször sötétszürke öltönyt hordott fekete vagy barna cipővel (öltönyeit és cipőit is méretre készítette).¹⁶⁹ Naptárbejegyzései szerint időről időre elment a szabóhoz: a kor legelegánsabb férfiszalonjába, hivatalos nevén a Honvédelmi Minisztérium Szabóságába autózott ilyenkor, és ott egészítette ki vagy újíttatta fel a ruhatárát.¹⁷⁰ Fényképek tanúsága szerint már 1957-ben is hordott olvasás-

Kádár Jánosné Jovanka Titóval, Budapest, 1962

Kádár Jánosné Jovanka Titóval, Jugoszlávia, 1973

Papuskám, házicipőt, olyan fonott felsőrészel,
 hátam, de nem kerekorrút, Írd meg, vegyék-e?
 Jól könyűi és 44-es számú biztos megfelelőre. Irt
 füzni sem kell, olyan gummi betétes mint a régi volt.
 Zefir-pamut szelmit ill. sem lehetni

A házicipőim ottan fejeztettem, ha jön
 Csetari elvétel elkövetkedem. Berésztettem
 egy minőség mintos minőség, szobor formájú to-
 kiba és a hátsóba ártalan maradt. Kester
 biztos a hátsóba szelvébe tette vissza. Ott szelvé
 állni, minőségét későbbiségben. Donált kint sem voltam.

Feriék bekérését mit tudsz? hadkár
 mür? Juli jelentkezett? Feri misse meg, hogy a
 Juli orvostanácsa tudja a tovább követni Juli.
 Amígiben megy, úgy Feri kerítésen sürgősen
 makarít, meg az almeneti időre is. Mint apa
 hasznosítva időjét. Vannak dolgoz sem a gyere-
 kiségekben az al. b. interhet, me makarja a hasát.

Kis Fium, nemelen sikenit Cséby elvételével
 azt a levelet elkövettem. Készenen fejeztettem,
 hogy elviszi. Megy haza néhány napra. Meg azt
 nem tudom meggy-e innen kicsi hatnap Pnégie-
 ler. Gle postán meggy, úgy azt jelenti nem
 ment kven. Tehet nem volt lehetőségen Pnégie-
 ler eljuttatni.

Vigyáz meggyedre, me. Cholyoz ajjal, hanem
 ahogy meggy dívára.

Szeretettel csókol:

Mária

u. l. Sajnos nem meggy kicsi, így postán kintolom levelem-
 nye is ~~meggy~~ meggyen kintolom.

Kádár Jánosné levele Kádár Jánosnak, Karlovy Vary, 1964

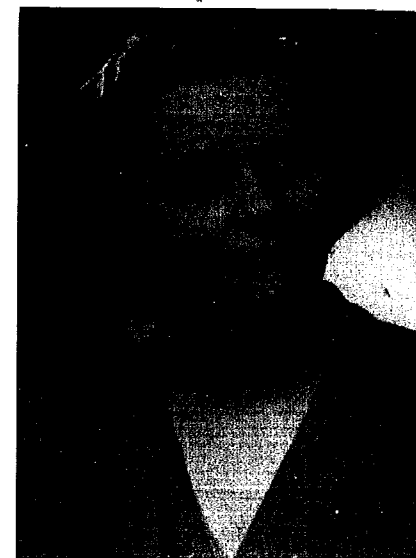
hoz szemüveget, mint mindenki más, szemüvegét ő is az Ofotért egyik üzleté-
 ben csináltatta.¹⁷¹ Öltözködésében is ragaszkodott a megszokásokhoz. Amikor
 Tamáska Mária Karlovy Varyban volt, például fonott házipapucst kellett vá-
 sárolnia a férjének. Minden bizonnyal az első titkár kedvelt lábbelijét kereste a
 boltokban, mert egyik levelében így fogalmazott: „Papuskám, házicipőt, olyan
 fonott felsőrészel, láttam, de nem kerekorrút. Írd meg, vegyék-e?”¹⁷²

Kádár Jánosné Rotschild Klára szalonjának rendszeres vendége volt. Hét-
 köznapokon egyszerű szabású kosztümöket hordott, de a rangosabb rendez-
 vényekre új alkalmi ruhákat készíttetett magának Klára asszony üzletében.
 Alkalmazkodott a vendégeikhez is, ha Tito például a feleségével, Jovankával ér-
 kezett Magyarországra, akkor Tamáska Mária is alkalmi ruhát és bundát öltött.

Házasság

Tamáska Mária és Kádár János több mint negyven éven át éltek együtt, 1949-
 ben kötöttek házasságot. Ahogy Tamáska Mária egy interjúban felidézte, gyer-
 mekkoruk óta ismer(het)ték egymást, hiszen ugyanabba az elemi iskolába
 jártak a Cukor utcába (Csermanek János természetesen a fiú-, Tamáska Mária a leány-
 iskolába).¹⁷³ 1944-ben Kádár János albérlő-
 ként költözött Róna Ottóhoz, az ő felesége
 volt ekkor Tamáska Mária.¹⁷⁴ (Kádár János
 és Róna Ottó között a későbbiekben is baráti
 maradt a viszony.) János és Mária 1949. júli-
 us 19-én házasodtak össze, két tanú, Kovács
 István és Péter Gábor előtt.

Kádár Jánosné három polgárit végzett.
 Munkakönyve szerint 1945. május 1-jétől
 tisztviselőként dolgozott, valójában az ál-
 lamvédelem alkalmazásában állt.¹⁷⁵ Farkas
 Vladimir emlékei szerint a „levélcenzúrán”
 dolgozott „kiértékelőként”, azaz a felbontott
 magánlevelek tartalmát kellett ellenőriznie.
 Az egykori államvédelmis tiszt szép emléke-

Tamáska Mária, 1948 körül

Kádár János és Kádár Jánosné, 1960 körül

ket őrzött meg róla: „Mária nagyon csinos, ápolt, mindig ízlésesen öltözködő, értelmes asszony volt, akivel szívesen voltam együtt.”¹⁷⁶

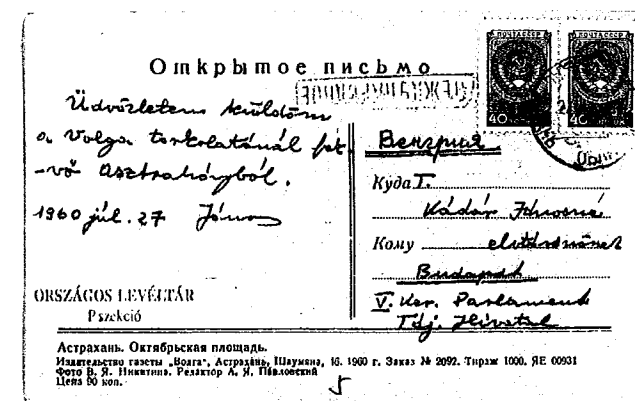
Munkakönyve szerint 1954. december 1-jéig állami alkalmazott volt; valójában férje bebörtönzésekor – 1951-ben – elbocsátották az állásából, és alkalmi munkából élt. 1954. december 1-jétől a Magyar Távirati Irodánál személyzeti osztályvezető lett. Vásárhelyi Miklós utóbb így emlékezett Kádár Jánosné kinevezésére: „A képesítése varrónő volt, a vendéglátóiparban dolgozott, felszolgálónő volt valahol. És úgy tudom, hogy ezekben az években egy szövetkezetben dolgozott, ahol kócbabákat [valójában játék mackókat tömött egy műhelyben „a mackósoknál” – a szerző] állítottak elő.”¹⁷⁷ Emlékei szerint – bár Kádár János feleségének semmilyen tapasztalata sem volt ezen a téren – kellemesen csalódott benne: „a Kádárnét az MTI-nél, mint személyzeti vezetőt, rövid időn belül megszerették. Megértő volt, emberi volt. Szóval nem illeszkedett bele abba a képbe, ami akkor általában a személyzeti vezetőkről kialakult, és amit a 9-es kórteremben a Simon Zsuzsa olyan nagyszerűen megszemélyesített.”¹⁷⁸

Tamáška Mária egészen 1956. november közepéig az MTI osztályvezetője volt. Ezt követően, amikor Kádár hatalomra került, feltehetően másfél évig otthon maradt (nincs bejegyzés a munkakönyvében, és semmilyen adat nem utal arra, hogy ekkor bármilyen állása lett volna). Majd 1958 májusától 1980. december 31-ig a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkárságán (később a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalában) dolgozott, előbb osztályvezetőként, majd 1974 júliusától hivatalvezető-helyettesként.¹⁷⁹

Ha a Kádár házaspár ránk maradt, egymáshoz írt képeslapjait olvasgatjuk (úgy tűnik, szinte mindegyiket megőrizték), azok meglehetősen tartózkodóak – természetesen nem véletlenül, hiszen ők a legkevésbé sem mutathatták ki nyilvánosan érzelmeiket. Ismerve a rendszert, okkal és tapasztalatból tarthattak attól, hogy az üdvözlőlap másnak is a kezébe kerül. Többnyire „sok szeretettel”, „szívélyes üdvözlettel”, „szeretettel Mária” aláírással zárta „Kádár János elvtársnak” címzett képeslapjait. Zárt borítékban küldött levelek ennél személyesebbek. Az asszony a levelekben Jánoskámnak nevezte férjét. „Szeretettel csókol, Mária” – általában így búcsúzott tőle. Írásaik többnyire a gyermektelen házaspár mindennapos gondjairól, egészségügyi panaszokról, étkezésekről stb. tudósítanak, és csak igen kevésbé érzelmesek. Kapcsolatukat inkább szövetségesnek, semmint szenvedélyesnek mutatják. Érzelmi életüket mintha már a kezdet kezdetén és végleg megmérgezte volna az állandó önmegtartóztatás, és -korlátozás keserősége.

Amikor 1954-ben Kádár János kiszabadult a börtönből, mindketten betegségekkel küzdöttek – a munka mellett jórészt ez töltötte ki mindennapjaikat. Kádár János leveleiben nemcsak feleségének, hanem például sógorának, Tamáska Ferencnek is meglepő részletességgel számolt be egészségi állapotáról, illetve arról, hogy mennyit sikerült híznia.¹⁸⁰

Mária, ha nem volt otthon, szinte mindennap írt hitvesének, és elvárta, hogy a leveleket férje viszonzza is: „Jánoskám ne und meg folytonos leveleimet. Nézd,

Kádár János képeslapja Kádár Jánosnénak, Asztrahány, 1960

hogy most, mintha lelkileg meggyugov
fiáirailag is rendbe fog lassan jönni.

Mária a macskaszorúál is átvedle
vénlehybbel Kádár Jánosnéval. Sőt, ki
egy füst alatt meyen, Mária beszüge
-küz - nem csak, őt éve férjes asszony
hanem már korábban is asszony volt
egyszer egyenahány évig. A többi már m
-guk is el tudják képzelni. Elég az hogy
hogy én Pistáékra vártam ma, első m
-kanapja után, Marit és vele együtt
már besodródott Pistáékhoz egy más
nő is, akinek persze be lettam mutat
egy már én is felvettém velük a dip
-lomáciai kapcsolatot.

En magam a nyaralás alatt hán
kilogrammot hírtam, amivel nagyon
meg vagyok elégedve; mégpedig az
most nem hiánssal, hanem sportos
játékkal, sétával és hasonlókra tö
stöttem az időt. Jól néz ki nem csak
hogy nappal nem jutott időm az al
-vásra, hanem oly későn szoritam le
-feküdni, hogy éjszara is gyakoribban a
-ludtam 5-6 órát, mint ennél töb

bet naponta. En azonban így érem
hogy nekem most erre sokkal nagyobb
rökönyem volt, mint a hűsora. Az
mijól jön. Különösen, ha ez a színmom
ra szorítlan jó érvényem továbbra is meg
marad, ami most még változatlanul
meg van.

Pistáék megvannak. Egyrekeir, bár
vissza hasonlótan, nem túl sokat hírtak
de nagyon jól néznek ki és szépek. En
bár, baráti viszonyban vagyok velük.

Mikor megérkeztem másnapján
Pistáékra voltam, elmondtam, hogy
járt a Tanti és szoréltatott tett, hogy
még csak nem is üzentünk, s így meri
valahogy idegenertől (azt hiszem a To
kostól) kellett megtudnia, hogy én ha
rajöttem. Ebben a szoréltatásban vé
leményem szerint teljesen igaz volt
hogy ma délelőtti tíz órák fel is
mentem már hozzájuk egyedül. A Tan
ti is, a Karsi is ott volt. Nagyon szí
vélgyesen fogadtak és bár órát töltöt
tam ott, alig alart elengedni a Karsi.

Mesei Friggyessel és bityjával az Imre
vel is találkoztam. Ez így történt, hogy
mikor Karsikéhoz mentem, bevéstem

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
Pszekció

2

időm van és mégis csak akarom, tudd mi a fene van velem.”¹⁸¹ Jóformán minden apró-cseprő hétköznapi dolgot elmesélt, ami körülötte történt. Volt, amikor éppen a Kékesen tapasztalt ellátásra panaszkodott: „Jánoskám a tegnapi levelem igen gyászos hangulatú volt. Kissé szégyenlem, de hát kinek nyűgjem, ha nem neked.”¹⁸² A távolból is gondot fordított arra, hogy legyen, aki kimossa a férfi ruháját: „Kis Fiam nézz be a szekrényedbe, hogy állsz fehéreneművel, hogy tudjál rendesen váltani. Ha szükségesnek látod, inkább vidd el Irénhez [testvére, Tamáska István felesége – a szerző], Ő szívesen kimossa.”¹⁸³

A házaspár ránk maradt levelei is bizonyítják, hogy ha nem is lángoló szerelem, de erős érzelmi kötelék fűzte őket egymáshoz, időnként ezt szavakban is kifejezték. Tamáska Mária egyszer így írt férjének: „Gyere-kem írd, és gyere okvetlen, mert én nem tudom, mit csinálok Veled, ha nem fogadsz szót. Gondolom, mégiscsak megverlek.”¹⁸⁴ Máskor meg így fogalmazott: „Szervusz, most már ígérem, elköszönök és megyek buncizni. Szeretettel: Én.”¹⁸⁵ Igaz, Tamáska Mária egy alkalommal, amikor pártbeli rehabilitációjáról volt szó, „elvtárs”-nak szólította férjét.¹⁸⁶ 1958-ban levelét a Minisztertanács Elnökének Titkárságára címezte: „Kedves János! Mint elvtárhoz fordulok hozzád. E sorokat sok álmatlan éjszaka előzte meg.” Röviden még be is mutatkozott: „Születtem 1912-ben, – nem véletlenül húztam alá –, éltem, mint millió más ember. Életem: sok hiba, kevés erény.” Sorait lakonikusan zárta: „Egy ilyen levél végén nem tudom, hogy illik elköszönni. Talán így: emberi feleletet kér: Mária.”¹⁸⁷

Szűrös Mátyás így emlékezett utóbb Kádár János és felesége viszonyára: „feleségének óriási szerepe volt Kádár János befolyásolásában. Neki voltak szimpatikus és kevésbé szimpatikus emberek. Ez eléggé elterjedt volt, hogy Mária néni beleszólt bizonyos dolgokba [...] a politikai vezetőknél tudni kell, hogy eléggé magányosak, különösen az első számú vezetők, különösen egy ilyen rendszerben. [...] Egyébként egymásra voltak utalva a feleségével, és sok mindent megbeszéltek.”¹⁸⁸ Aczél György emlékei szerint Kádár Jánosnak egyetlen döntése volt, amit nem beszélt meg az asszonnyal – és ezt a döntést 1956. november 3-án Moszkvában hozta meg. A politikustárs így emlékezett: „amikor november 7-én Kádár megérkezik Budapestre, értesítik, hogy a felesége ott van a Parlamentben, hogy jön, és akkor lemegy a Parlament kapujához, ahol a Kádár nem nagy öröme azt mondja hangosan, hogy »Ezt a szart már hagyhattad volna a Rákosiékra. Nem neked kellene csinálni.« Kínos. Tuszkolja

befelé az asszonyt, mert ugye ott vannak a tolmácsok és az egész kíséret, és az asszony csak mondja. Ezt különben mindkettőjüktől hallottam. Külön-külön és együtt is.”¹⁸⁹

Az asszony mindig – a hatalom éveiben is – féltő, utólag kissé terhesnek tűnő gondoskodással vette körül a férjét. Egy alkalommal Tamáska Mária Karlovy Varyból levélben intette férjét: „Vigyázz magadra, ne dolgozz éjjel, hanem aludj vagy szórakozz.”¹⁹⁰ Máskor így korholta „férjecskéjét”: „Vadászszerecséd elgondolkoztat. Ugyanis a régi megállapítás, hogy a kondíció, a koncentráció képesség megmutatkozik a vadászatnál. Ez esetben is igazolódott. Fáradt vagy és túlterhelt. Ez a rezsím soká nem megy büntetlenül.”¹⁹¹

A házaspárnak nem volt gyermeke, több feltételezés is lábra kapott arról, hogy miért nem. Az egyik legenda szerint Kádárt kiherélték a börtönben, egy másik szerint a barátjának imigyen mesélte (volna) el, mit tettek vele kínzó: „Amikor a börtönben voltam, annyira megverték a tökömet, hogy baszni ugyan még tudok, de terméketlen lettem.” Tudható, hogy egyik történet sem igaz – a fennmaradt részletes orvosi leletei nem utalnak ilyesmire.¹⁹² Arra, hogy miért nem volt gyerekük, a legvalószínűbb magyarázat az lehet, hogy amikor házasságot kötöttek, harminchét évesek voltak, amikor Kádár János kiszabadult a börtönből már negyvenkettő, és mindketten különféle egészségügyi gondokkal küzdöttek a korábbi megpróbáltatások miatt.

Több balatoni nyaralót lehetett volna vásárolni a Cserje utcai házban felhalmozott műtárgyak árából. A jelek szerint Kádárék gyűjtötték a Kovács Margit-kerámiákat, tíz darab volt belőlük a lakásban.¹⁹³ Feltehetően ajándékba kaptak egy eredeti attikai görög vázát, amelynek értékét a hagyatéki árverésekor kétszázezer forintra becsülték.¹⁹⁴ A padlót az egész lakásban mindenhol értékes kézi, illetve gépi perzsaszőnyegek borították. A villában őrzött legdrágább tárgy a hagyatéki árverési katalógus szerint egy Közel-Keleten készült trikk-trakk (ostábla) asztal és a hozzá tartozó, a bábuknak készült, gyöngyház berakásos láda volt, amelyek összértéket 1993-ban 800 ezer forintra becsülték. Kádár János többször kapott magyar és külföldi elvtársaitól csillapíthatatlan játékszenvedélyére utaló tárgyakat, volt például elegáns dominókészlete is csontból faragott dominólapokkal, amelynek értéke (24 000 forintra becsülték) a nyolcvanas évek végén egy használt Trabantéval vetekedhetett.¹⁹⁵ A protokolláris ajándéktárgyak egy részét Kádárék kicsomagolatlanul a villa alagsorában tárolták: töméntelen

mennyiségben porcelán, fém, csont stb. dísz tárgyakat. (Sok távol-keleti relikviájuk volt, Kádár János ugyanis kétszer járt Kínában, és többször is fogadott távol-keleti delegációkat).¹⁹⁶

Emellett több értékes műszaki tárgy is volt a villában, például konyhai robotgépek, rádió, lemezjátszó, diktafon, táskairógépek, filmfelvevő, sőt még keverőpult is (ezek közül többet nyilván ajándékba kaphattak, és feltehetően soha nem használtak, mint ahogy például az árverési katalógusban felfedezhető autórádiót sem). Érdekes, hogy bár állítólag nem néztek televíziót, három Minivisor és egy Junoszy márkájú, szintén kisméretű készülék is volt a tulajdonukban.¹⁹⁷

Vagyon

A házaspárnak kiemelkedő jövedelme volt.¹⁹⁸ Az ötvenes években a párt- és állami vezetők fizetése 5-6000 Ft körül mozgott, azaz nyolc-tízszerese volt az átlagbérnél. Kádár János az ötvenes évek elején belügyminiszterként még ennél is nagyobb összeget kapott kézhez.¹⁹⁹ Amikor 1951-ben bebörtönözték, mindent elveszített, nemcsak a lakását, hanem a vagyontárgyait is. Még a családtagjait (feleségét és felesége testvéreit) is elbocsátották az állásukból. Rehabilitálásakor Kádár 63 000 Ft készpénzt (körülbelül tízhavi miniszteri bért), lakást (XII. Stromfeld Aurél u. 9/a. sz. alatt), berendezési tárgyakat és kézikönyvtárat kapott. 1956. június 25-én további 100 000 Ft anyagi kártalanítást ítéltek meg a részére, amelyet a korra jellemző módon már június 22-én kiutaltak.²⁰⁰ Szabadulása után az öt korábban börtönbe záró hatalom visszaadta kitüntetésait, amelyek nagy részével pénzjáradék is járt.²⁰¹ Ettől fogva fokozatosan javult az anyagi helyzetük, de mindkettőjük bére elmaradt még a pártvezetők és a miniszterek jövedelmétől. Kádár Jánosné fizetésének pontos összegét is ismerjük; a Magyar Távirati Irodánál 1956 novemberében 2000 Ft-ot keresett, azaz az átlagnál többet, kb. a miniszteri bér egynegyedét. (1957-ben a miniszteri fizetés 9000 Ft volt, és ezt elvileg nem haladhatta meg a PB-tagok fizetése sem).²⁰²

A Kádár-rendszer éveiben a házaspár jövedelme folyamatosan emelkedett. Kádár János – az ország első embereként – mindvégig a legmagasabb bért kapta. (1973-ban a KB első titkáráként 15 000 Ft-ot keresett havonta.²⁰³) Felesége

fizetése 1958 májusában még csak 3000 Ft volt (ami a miniszteri jövedelem harmada), de 1974. július 2-án hivatalvezető-helyettesként már 8500 Ft-ot vehetett fel minden hónapban, ami egy miniszterhelyettesi – mai fogalmaink szerinti államtitkári – fizetésnek felelt meg (és több mint a fele Kádár jövedelmének). „Jó munkája” eredményeképpen többször részesült soron kívüli illetményemelésben is.²⁰⁴ 1979-ben nyugdíjazásakor 11 400 Ft-ot keresett, ami már megközelítette a miniszteri béreket. (A legfelsőbb párt- és állami vezetők fizetését mindvégig úgy emelték, hogy azok megtartsák a vásárlóerejüket.) 1980-ban magas nyugdíjat (havi 10 369 Ft) állapítottak meg neki, ami mellé a 39/1971. korm. sz. rendelet szerint még 1000 Ft kiegészítés is járt.²⁰⁵ Így továbbra sem csökkent a jövedelmük. Összességében megállapítható, hogy a Kádár család anyagi helyzete a kor viszonyai között kiemelkedően jó volt (ami a feleség magas fizetéséből is következett). Nem volt még egy házaspár a korban, amelyik hivatalosan ennyit kereshetett volna (a magáncégeknel természetesen a hetvenes, még inkább a nyolcvanas években ennél magasabb összegeket is kifizettek), vagy ahol az egy főre eső jövedelem ilyen magas lett volna.

Nemcsak Kádár, hanem a felesége is kapott kitüntetéseket,²⁰⁶ amelyek mellé többnyire valamilyen – legalább egyszeri – pénzösszeg is járt. Emellett Kádár János évről évre jelentős összegű szerzői honoráriumot vehetett fel, amelyet a nagy példányszámban megjelent, és külföldön is kiadott könyvekért kapott.²⁰⁷ Ezek a tételek évente többhavi jövedelmének megfelelő összeggel gyarapították a családi kasszát.²⁰⁸

Kádár János 1956. november 4. és 1958. január 28. között, valamint 1961. szeptember 13. és 1965. június 30. között hat éven át a Minisztertanács elnöke volt. Kormányfői fizetése alapján számolták ki 1989-ben a nyugdíját (véltetően amiatt, mert így jobban járt, és mert első titkár/főtitkár nyugdíjba vonulására korábban nem volt példa). Május 8-tól így – adólevonás nélkül – havi 43 090 Ft nyugdíj illette (volna) meg. Jogosult maradt szolgálati („személyi használatú”) gépkocsija „korlátozás nélküli” használatára. Az autót és a sofőrt részére továbbra is a Kormányország biztosította.²⁰⁹ Kádár János még kézhez vehette első nyugdíját; a Nyugdíjfolyósító Igazgatóság 1989. május 18-án 33 360 forintot utalt át a számlájára (így számolták ki a tört hónapra jutó összeget, adólevonással együtt).²¹⁰

Keresetük egy részét – minden jel szerint – ingóságokba fektették, egy másik részét befizették a bankba. Az első titkár halálakor majdnem kétmillió forint

(körülbelül négy új, akkor drágának számító, Lada Samara személygépkocsi árának megfelelő összeg) kamatozott a bankszámlájukon.²¹¹ Ez nem volt kevés pénz akkor, mégis valószínűtlenül alacsony összeg a jövedelmükhöz, és ahhoz képest, hogy szinte semmire sem kellett költeniük. Feltehetően jóval magasabb színvonalon éltek, mint azt környezetük vagy az utókor gondolta. Rejtély mégis, hogy a nagyértékű műtárgyak gyűjtése mellett keresetüket mire költhették (hacsak nem otthon tartották összegyűjtött pénzük nagyobbik részét, és azt Mária később a rokonoknak adta). Többen a házaspár környezetéből, tudni vélik, hogy jótékony célokra is adományoztak jelentős összegeket.²¹²

A hatvanas évektől a pártvezetők körében mindinkább felerősödtek a tulajdonszerzési törekvések. A gyermektelen Kádár házaspár nem rendelkezett saját ingatlanokkal (a Cserje utcai villában bérlőként laktak). Kádár Jánosné a fővárosi tanácstól 1961-ben kérte, hogy OTP-kölcsön révén megvásárolhassák a Cserje utcai házat, ám végül nem használták ki ezt a lehetőséget.²¹³ A Kádár házaspárnak csak egyszer volt saját (magántulajdonú) gépkocsija, egy Volga, amelyet Kádár Jánosné kapott ajándékba Hruscsov nejétől, Nyina Petrovnától. Tamáska Mária 1989-ben úgy emlékezett, hogy az autót az államnak adták el harmincezer forintért: „ennyire értékelték, s mi nem akartunk nyereszkedni”.²¹⁴ Mégis pénzzé tették a szovjet pártfogó protokolláris ajándékát. Az első titkár nem tartotta meg azt a Niva vadász-terepjárót sem (szintén eladhatta), amelyet Brezsnyev 1979. évi magyarországi látogatásakor ajándékozott neki.²¹⁵

Az értékes vagyontárgyakat azonban ők is gyűjtötték, keresetük egy részét is erre fordították. Legértékesebb vagyontárgyaik a központi raktárakból beszerzett, ajándékként kapott, illetve megvásárolt bútorok, képek voltak, valamint Kádár János fegyvergyűjteményének darabjai. A ház bútortázanak értéke Kádár Jánosné halálakor – ha az 1993-as árverés kikiáltási árait vesszük alapul – 1 188 000 Ft volt, a festmények összértéke, szintén ugyanezt alapul véve 2 023 700 Ft-ra rúgott.²¹⁶

A pártvezető hagyatékában harmincegy darab vadászfegyver és ötven darab vadásztőr maradt fenn.²¹⁷ Ezek egy részét szintén ajándékba kapta (nemcsak Cedenbal mongol pártvezér,²¹⁸ hanem Helmuth Schmidt nyugatnémet kancellár, vagy Franz Joseph Strauss bajor miniszterelnök is ajándékozott neki vadászfegyvert²¹⁹), másik részét viszont ő maga vásárolta.²²⁰ Kádár János és Kádár Jánosné az elejtett nagyobb vadak trófeáit a Mezőgazdasági Múzeumnak ajándékozta, de kisebb vadászrelikviákat tartottak az otthonukban is (kikészített

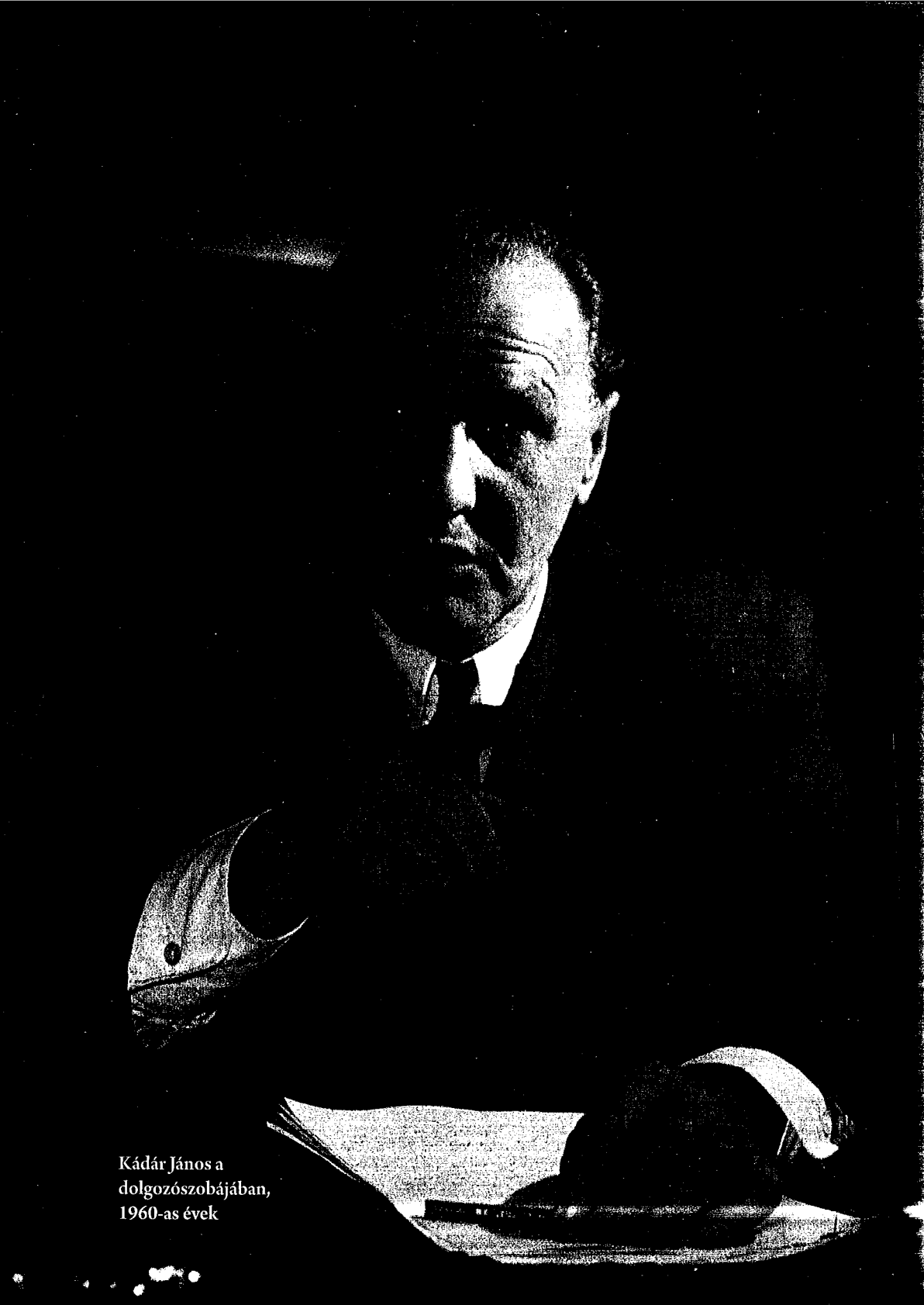
agyarakat, agancsokat stb.). Ezek díszítették azt a kisebb előteret, ahová a házba érkező vendég először belépett.²²¹

A személyzet (a házvezetőnő és az örök) szobáit a villa alagsorában alakították ki. Az örök külön életet éltek, ám az „elvtársnő”, aki a vendégeknek a kávé és a konyakot vagy a whiskyt szolgálta fel, talán egyedülként, részese volt a Kádár család mindennapjainak. 1956 decemberében Kádár János egyik levelében még „nálunk szolgáló asszony”-ként említi házvezetőnőjüket.²²² Később e kapcsolat nyilván személyesebbé vált, és keresztnévén, Eszternek szólíthatták – mivel így is írtak róla – mindketten. Az első titkár leveleiből úgy tűnik, hogy – amikor csak lehetett – vele is került a hosszadalmas beszélgetéseket. Egyszer így írt feleségének: „Hogy egyszerre elpucoltatok innen, te is, a Juli is [sógornőjéről, Tamáska Ferencnéről, esetleg az ő lányáról lehet szó – a szerző], nagy süket csönd van ebben a lakásban, amit persze tetéz az is, hogy a tűrhető diplomáciai viszony megőrzése érdekében az Eszterrel madártávlatból és kurta, katonai nyelven érintkezem. Ő, ahogy látom, megvan, a lakásban rend van, szőnyegek felszedve, úgy látom, mosás is volt. A sívító hang alapján gondoltam, aztán láttam is, hogy ma permeteztek a kertben.”²²³

A Kádár titkárságán dolgozó Barta Istvánné emlékei szerint, amikor Eszter „nyugdíjba ment”, Kádárék vettek neki egy lakást (lehet, hogy így volt, mindazonáltal semmilyen levéltári forrás nem utal erre). 1981-től új bejárónőt vettek fel, aki már nem lakott náluk. „Erzsi” (Csepcsényi Jánosné) bérét – úgy tűnik – az 1980-as évek közepétől már nem az állambiztonság vagy a párközpont, hanem ők maguk fizették.²²⁴ Kádár Jánosné alkalmanként maga is sütött, főzött. Erre utal, hogy félrerakott magának újságból kivágott recepteket, például pészáchi zsidó ételekét (tésztafélékét), a leveles tepertős pogácsáét, a fánkét vagy a csokoládés kuglófét.²²⁵

A ház teraszáról szép panoráma nyílt a városra. Látni lehetett a Parlamentet és az egész pesti belvárost. Több forrás is szól arról, hogy a házaspár szeretett a teraszon üldögélni, de nincs arra utaló nyom, hogy maguk is kertészkedtek volna. A villa kertjét, a fent maradt számlák tanúsága szerint, nem külön kertész, hanem az óbudai kertészeti téesz ápolta – feltehetően gondosan.²²⁶ A medence helyét zöld gyepp borította. Közelmúltjuk távoli képpé vált az ő életükben is.

HIVATAL

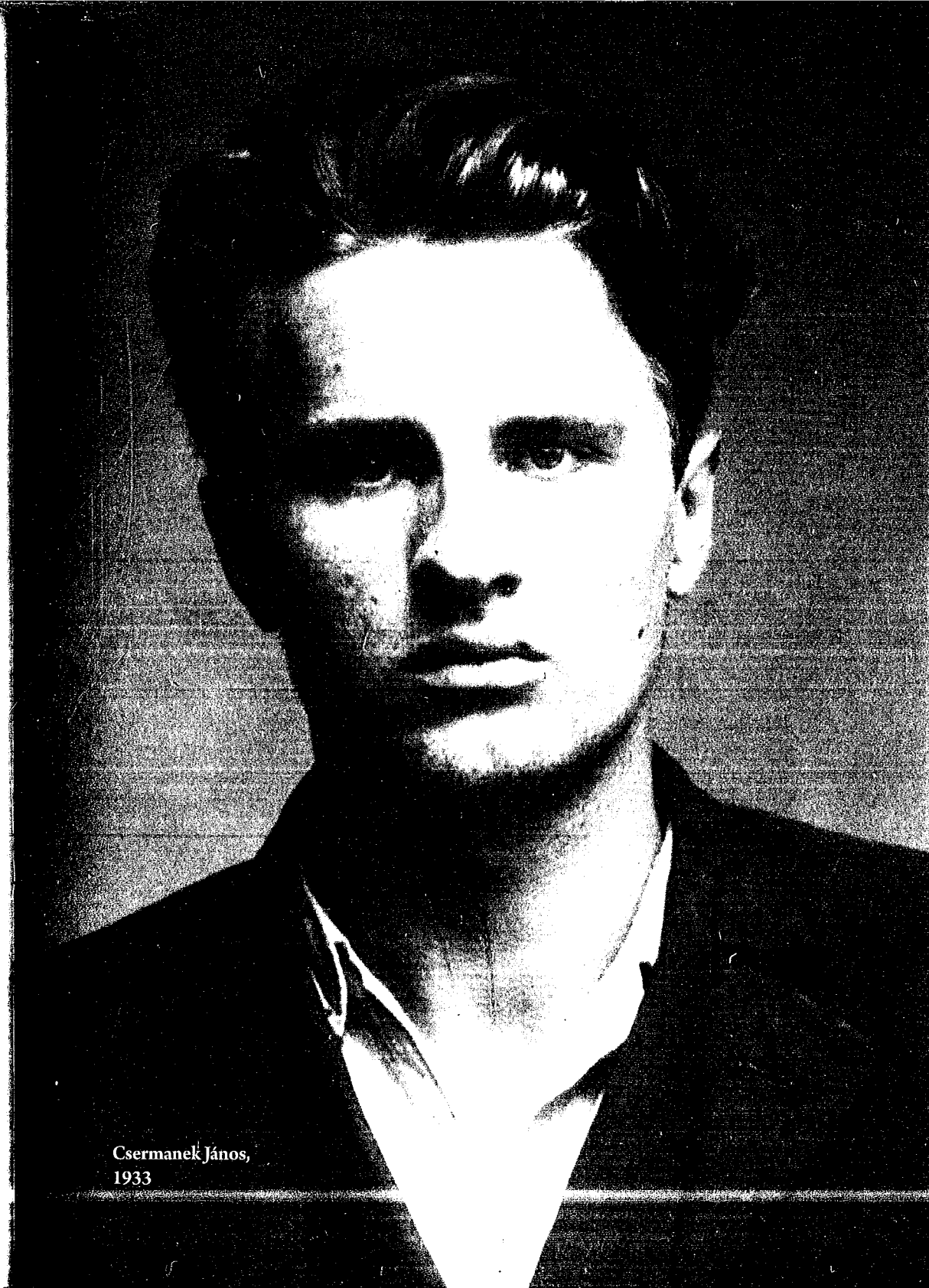

Kádár János a
dolgozószobájában,
1960-as évek

„... Kádár ma is reggeltől estig dolgozik, minden hétköznapon, kivéve egyetlen délutánt, amikor filmet néz. Reggelente sokáig pepecsel, szöszmötöl, kényelmesen mosdik, borotválkozik, szívja a cigarettáját, hosszan néz ki az ablakon. Szép helyen lakik, egy háromszobás budai villában, fák, bokrok között, a város felett. A lakásban mindenütt könyvek, képek; az irodájában is könyvek ezrei sorakoznak a falakon...” – Gyurkó László így írta le a hatvankilenc éves Kádár János hétköznapjait.²²⁷ Attól eltekintve, hogy Kádár lakása nem háromszobás volt, hanem négyszobás – ha a személyzet által használt alagsori helyiségeket nem számoljuk –, és informatívabb lett volna rózsadombinak, mintsem budainak nevezni, Gyurkó leírása számos realiztikus részletet tartalmaz. Szándékosan emberközeli kép az első titkárról, az egyetlen hivatalnokról az országban, aki mindennap tíz óra körül érhetett be a hivatalába, úgy osztotta be idejét, ahogyan neki tetszett, és magánszféráját a lehető legtudatosabban igyekezett elválasztani másik énjétől.

Az író megmagyarázta azt is, hogy Kádár János miért nem lett budai (rózsadombi) nyugdíjas hatvanévesen: „Úgy tudom, arra készült, ha eléri a korhatárt, nyugdíjba megy, mint az ország legtöbb dolgozója. Nem így lett. Erre nincs más indok, mint hogy megértette, az országnak még szüksége van rá.”²²⁸ Idézi az első titkár ismert mondását arról, hogy két dolog van, amitől minden embernek félnie kell: a fogorvos és a hatalom. Kádár viszonyáról az előbbihez viszonylag keveset tudunk, bár asztali naptárai alapján sejthető, hogy a mondás valamikor a hetvenes évek elején születhetett, amikor gyakorta üldögélt a fogorvosi székben.²²⁹ Ekkor rendült meg a hatalma is először, azaz hatvanadik születésnapja előtt. Még a lemondását is felajánlotta, ám végül maradt – magától a hatalomtól tehát mégsem félt annyira (legfeljebb másokétól retteghetett).²³⁰

Kádár János nyilvános életének szinte minden mozzanata tudatosan megformált volt, hiszen az első ember valamennyi mozdulatát, gesztusát közvetlen munkatársai árgus szemekkel figyelték. Magatartásával is építette saját kultuszát. A legmesszebbmenőkig próbált megfelelni az elvárásoknak, annak a – közösen kialakított – Kádár-képnek, amely őt a hatalomban tarthatta. Gyurkó rokonszenvesre rajzolt portréja a tudatos vezetőről így folytatódik: „A reggel Kádár

Csermanek János,
1933

számára a felkészülés ideje. Ekkor gondolja át az elmúlt s az előtte lévő napot, munkáját, feladatait. Összpontosít, mint a jó sportoló, mielőtt pályára lép [...] Amikor munkás volt, inkább korábban ment be a műhelybe, hogy rendbe tegye a padját, gondosan kikészítse a szerszámaikat, minden áttekinthetően a keze ügyében legyen, csak aztán kezdett el dolgozni. A hivatalában először a postáját, a legfontosabb napi jelentéseket nézi át. Tájékozódik. Aztán következnek az ülések, tárgyalások, megbeszélések.”²³¹

Kádár János valójában soha nem dolgozott munkapad mellett, – sem műszeressegédként, sem kifutófiúként, küldöncként, sem pedig „pártmunkásként” (korabeli eufemizmus a pártbürokraták, funkcionáriusok megnevezésére). Ám valóban meglepő tudatossággal alakította ki a napirendjét és szokásait (hasonlóan a megidézett irodalmi alakhoz, Föhmel építészhez).

A műszerész

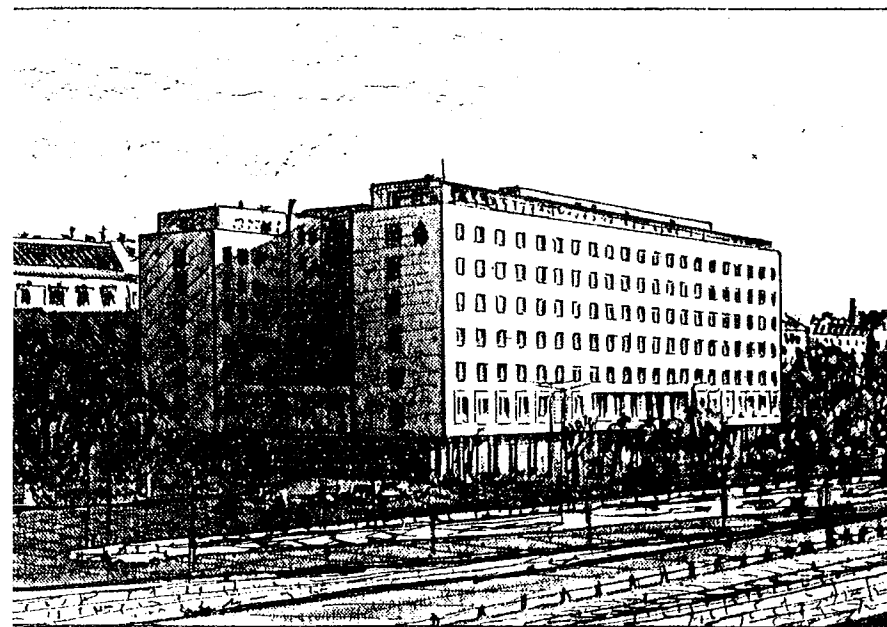
„– Foglalkozása? – Műszerész, volt belügyminiszter.” Ez a párbeszéd játszódott le Kádár János és kihallgatói között 1954-ben (legalábbis a jegyzőkönyv szerint).²³² A négy polgárit követően Kádár János szakmát tanult, Izsák Sándor műhelyében – a Torpedo írógépek magyarországi főképviseelőjénél – 1929-ben írógépműszerész segédlevelet szerzett. Ő nem utalt rá soha, de képzettsége kifejezetten elitszakmának számított akkor; az egész országban csak százhatvan hasonló foglalkozású szakember volt. (A szakmának hasonló rangja lehetett, mint ma az informatikusi képzettségnek.²³³) Megjegyzendő, hogy mivel nem volt munkalehetőség, az ifjú Csermanek soha nem dolgozott műszereszként. Nem lehet véletlen, hogy a tehetséges fiatalember ennek ellenére sem végzett nehéz fizikai munkát; feltehetően magasabb képzettsége miatt sem ambicionálta, hogy gyári munkás legyen.

Egy alkalommal, amikor az Autóközlekedési Szakközépiskolában tett látogatást, az egyik diákkal az iskolai plénum előtt tanoncéveiről beszélgetett. Úgy emlékezett, hogy először kétheti próbaidőn volt egy autószerelő műhelyben, és amikor kiderült, hogy a tanoncoknak nem fizetnek semmit, akkor ment át a Torpedo írógépek akkori magyarországi vezérképviseletéhez írógépműszerész szakmát tanulni. Segédként nagyobb cégeknél a helyszínen végzett karbantartó és kisebb javítómunkát.²³⁴ A szakmája miatt a Vasas Szakszervezethez

tartozott, holott képzettsége, munkája okán nyilván különbözött a vasasok többségétől.

Kevéssé ismert életrajzi adalék, hogy Kádár János beült az iskolapadba felnőttkorában, mivel tudatosan készült a politikusi, majd a funkcionáriusi pályára. Miután kiszabadult a börtönből, beiratkozott egy olyan tiszti képzésre, amely akkor a leginkább szolgálhatta hivatali előmenetelét (bár formailag nem adott felsőfokú végzettséget). A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia levelező tagozatának kétéves tanfolyamán szerzett honvédelmi képesítést, és ezt követően az MDP KV Politikai Bizottsága határozata alapján a Minisztertanács tartalékos honvéd ezredessé nevezte ki 1956. július 28-án.²³⁵ Emellett káderlapjának tanúsága szerint felsőfokú pártiskolát is végzett.²³⁶

MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT

KÖZPONTI BIZOTTSÁGA

Az irodaház rajza, 1960-as évek

Kádár János nemcsak munkásszármazására és munkáséveire emlékezett vissza szívesen. Mindig büszkén emlegette angyalföldi gyökereit is, amiből csak annyi volt igaz, hogy a háború előtt a szociáldemokraták VI. kerületi csoportjához (hatos ifik) csatlakozott, és ehhez a körzethez tartozott Angyalföld egy része is. A Nyugati pályaudvar – Dózsa György út (Aréna út) – és a Váci út közötti területnek volt a titkára. A párthelyiség a Csángó utcában egy vendéglő különterme volt. Később otthagyta ezt a megbízatását, amikor az illegális KMP egyik vezetője lett.²³⁷ (Emellett már ekkor is járt a kerületbe Vasas-meccsekre.) Kádár János, miután 1954-ben kiszabadult a börtönből, saját kérésére a XIII. kerületben lett ismét pártbizottsági titkár. A hatalom éveiben május elseje előtt rituálészerűen szinte minden évben elzarándokolt a kerületbe, és beszédet tartott valamelyik angyalföldi üzemben.²³⁸ Nosztalgikus érzéseket azonban csak a korábbi pártiroda és a kommunista mozgalom jórészt polgári résztvevői iránt táplálhatott, a helyi gyárak, munkásközösségek iránt nem.

Jellemző, hogy Csermanek János egyik sikeres akciója a háború alatt a kommunista orvoscsoport megszervezése volt. A legerősebb rokonszenvet a kommunista mozgalom és a Szovjetunió iránt kezdetben ugyanis a baloldali értelmiségi csoportok mutatták.²³⁹ Kádárnak a háború után is szembesülnie kellett azzal a jelenséggel, hogy a munkások nem okvetlenül voltak kommunisták. A párt 1946 márciusában például Szentésre küldte, ahol neki kellett volna az antikommunista rendőrkapitány meggyilkolása miatt haragvó bányászokat lecsillapítania.²⁴⁰

A Kádár-korban a pártközpont (az MSZMP Központi Bizottsága) megkapta a Belügyminisztérium 1950-ben épült modern épületét a pesti Duna-parton.²⁴¹ Annak idején miniszterként még Kádár János felügyelte az irodaház építését. Miután Kádár 1948-ban megsejmelte a terveket, utasítást adott arra, hogy közvetlenül a miniszteri részleg, azaz az ő hivatala mellett a politikai rendőrség fejének, Péter Gábornak is alakítsanak ki irodákat. 1950 végén az ÁVH (Államvédelmi Hatóság) vezetői költözhetek be végül – az Andrássy út 60-ból és a környező épületekből – az új irodaházba. Itt volt többek között a kém-, a szabotázs-, a katonai és a belső elhárítás központja is. Az első emeleten Péter Gábor hivatala mellett a szovjet főtanácsadóknak rendeztek be irodákat. 1953-tól a Jászai Mari téri épületbe az Országos Rendőr-főkapitányság költözött.²⁴² Az ötvenes években több rémtörténet is keringett a házról; az emberek

például azt beszélték, hogy a pincében emberhúsdaráló működött, amellyel az áldozatok holttesteit eltüntették.²⁴³ A terror tetőpontján éppen ebben az épületben tartóztatták le az államvédelem főnökét, Péter Gábort, Kádár korábbi beosztottját.

Hatalom

Ha Kádár János nem lesz kegyvesztett, feltehetően az ő neve is összekapcsolódhatott volna az államvédelmisek rémtetteivel. Kulcsszerepe volt a koncepciók eljárásokban, többek között a Rajk László elleni perben is. A Rákosi fémjelezte „négyes fogat” mégis ellene fordult. 1950. június 21-től már csak az MDP KV Párt- és Tömegszervezetek Osztályának vezetője, június 23-án lemondott a belügyminiszteri tisztségről. 1951. március 2-án még beválasztották a legfontosabb párttestületekbe: a KV-be, a PB-be és a Titkárságba is, ám április 21-én letartóztatták, és május 22-én az MDP KV ülésén nemcsak párttisztviselőitől fosztották meg, hanem még a pártból is kizárták. December 18-án a Legfelsőbb Bíróság életfogytiglani fegyházra ítélte.²⁴⁴ Rákosi Mátyás bizalmát könnyen el lehetett veszíteni, miként Kádár János példája mutatja, még csak hibázni sem kellett hozzá. Nem volt elég lojálisnak lenni, a gyanú árnyéka előbb-utóbb mindenkiire rávetült.

Kádár János 1951 áprilisától 1954 júliusáig börtönben volt. 1954. április elején enyhítették fogva tartásának körülményeit, ekkor a Conti utcából a Gyorskocsi utcai börtönbe szállították át. Per-újrafelvételi tárgyalásán a Legfelsőbb Bíróság felmentette a koncepciók vádak alól.

1954-ben, amikor az egykori belügyi vezér kiszabadult a fogságból, visszatérhetett a pártba, sőt új karriert kezdhett. Korábbi tevékenysége, szerepe a terrrorszervezetben a feledés homályába merült. Másokkal együtt így ő is a Rákosi-korszak áldozataként jelenhetett meg a nyilvánosságban. Egykori társa, Péter Gábor, akit ugyancsak koncepciók eljárásban ítélték el, a közvélemény és az utókor szemében is a terror emblematisztikus figurájává vált – természetesen nem véletlenül, ám kettőjük viszonylatában mindenképpen igazságtalanul. A háború alatt ők irányították a hazai kommunista pártot. 1945 után mindketten gyorsan haladtak a ranglétrán felfelé, de Kádár egy fokkal mindig előrébb tartott. 1948 és 1950 között is ő töltötte be kettőjük közül a magasabb pozíciót, így őt érte el

először a párton belüli tisztogatás. Míg Kádár visszatérhetett a hatalomba, addig politikus- és pályatársa nem. (Péter Gábor 1960-tól, szabadulásától nyugdíjazásáig könyvtárosként dolgozott.) Általában sem csak a pártemberek személyiségén, képességein, hanem a lehetőségeken, külső körülményeken, azaz jórészt a szerencsén is múlt, hogy kinek miképp alakult a sorsa.

Kádár János lényegében 1951 áprilisában, vagyis amikor letartóztatták, kezdett el különbözni Rákosiéktól (feltehetően a párt politikusainak a szemében is), és ez nem az ő döntése volt. Az 1957 előtti Kádárról mégis többen őriztek kellemes személyes tapasztalatokat, későbbi politikai ellenfelei, az „ötvenhatosok” közül is. Széll Jenő például úgy emlékezett vissza, hogy Kádárról „csak jó emlékei” vannak,²⁴⁶ és hasonlóképpen vélekedett Donáth Ferenc felesége, Bozóky Éva is, megemlítve, hogy az 1956 utáni Kádár már „ismeretlen figura” a számára.²⁴⁷ Feltehetően a habitusa, ebben a körben közvetlennek ható személyisége tette rokonszenvessé a pártvezetés szélesebb köreiben is.

1954. augusztus 11-én az MDP Politikai Bizottsága – a Központi Ellenőrző Bizottság javaslata alapján – visszaadta párttagságát. Szeptembertől saját kérésére a budapesti XIII. kerületi pártbizottság első titkára. Váratlanul lépett be ismét a korabeli közéletbe. Litván György egy XIII. kerületi pártaktíván pillantotta meg ismét: „Július végi szabadulásáról még igen kevesen tudtak, de ősszel – minden előzetes bejelentés nélkül – megjelent a budapesti XIII. kerületi pártaktívagyűlésen mint a kerületi pártbizottság új első titkára. Ennek a megrendítő jelenetnek történetesen tanúja voltam. Ferde tartásán, megkínzott arcán és alakján még ott voltak a hároméves magánzárka és az ÁVH-s bánásmód nyomai, de kiváló beszámolót, e környezetben szokatlan színvonalú elemzést adott a legutóbbi békekölcsönjegyzés tapasztalatairól és tanulságairól.”²⁴⁸

Rákosi Mátyás azonban néhány hónap után elhelyezte innen, Kádár így a Pest megyei Pártbizottság élére került. Ez volt az első alkalom, amikor érzékelhetően megsértődött a legfelső pártvezetésre, főnökeire; annak idején bebörtönzését feltehetően tévedésként (mások hibájaként) fogta fel. A száműzetés nem taszította messzire a pártközponttól. A pártbizottság az V. kerületben, az Arany János u. 31. sz. alatti épületben székelt, a sértődött Kádár János ide tette át ekkor a székhelyét.²⁴⁹

Amikor az ún. „pártellenzék” szerveződött, Kádár János a közeledés ellenére sem kereste a kapcsolatot velük, hűségeseznek mutatkozott Rákosihoz. (Ez a csoportosulás nem különbözött annyira élesen a pártvezetéstől, mint ma

gondolhatnánk. Természetesen nem volt független a személyes ambícióktól sem, hogy ki hova tartozott. Az itt tömörülő politikusok fő célja Rákosi Mátyás elmozdítása volt a hatalomból, illetve az, hogy egy másik korábbi moszkovita politikussal, Nagy Imrével helyettesítsék a pártfőtitkárt.) Kádár továbbra is Rákosi oldalán kereste a szerencsését. Az események igazolták a számításait. Rákosi Mátyás eltávolítása után Kádár János a második ember lett a pártban Gerő Ernő és Marosán György mögött, illetve mellett. Ismét felfelé kapaszkodott, visszafoglalta azt a pozíciót (főtitkárhelyettes), amelyet pályafutása addigi csúcán betöltött.

Kádár János személye már ekkor felvetődött Rákosi utódjaként, erre ő maga is utalt többször. A legenda szerint Anasztasz Mikojan 1956-ban érkezett Magyarországra, nem hívatta, hanem személyesen kereste fel, és a Cserje utcai villa kertjében (ekkor valójában nem is itt lakott) hosszan – tolmács nélkül – beszélgettek oroszul, ám a politikus végül nemet mondott. Bár július 14-én valóban találkoztak, a történet több eleme is mesészerű. Nehezen képzelhető el mindez annak a viszonyoknak, képzeteknek az ismeretében, amelyet Kádár János alkotott a hatalomról. Annak bizonyítására viszont utóbb kiválóan alkalmas volt, hogy nem a hatalom kedvéért állt 1956 novemberében a szovjetek mellé.²⁵⁰

Október 25-én a Politikai Bizottság ülésén leváltották Gerő Ernőt, és Kádár János lett az MDP KV első titkára. 28-án a Központi Vezetőség ülésén hattagú elnökséget választottak, amelynek ő lett az elnöke, sőt 30-án tagja lett a héttagú kormánykabinetnek is. Október 31-én jelen volt a Magyar Szocialista Munkáspárt megalakításánál, és elnöke lett az új vezető testületnek, az Ideiglenes Intéző Bizottságnak. November 1-jén még részt vett a kormánykabinet ülésén, ahol elfogadták a semlegességről és a Varsói Szerződésből való kilépésről szóló határozatot.²⁵¹

Kádár János, úgy tűnik, november 1-jéig Nagy Imréhez is sikeresen alkalmazkodott. 1956-ban rokonszenvesnek tűnt a forradalmi munkásvezérek számára is. Emlékezésében Csongovai Per Olaf, a Tűzoltó utcai felkelőcsoport helyettes parancsnoka azt nyilatkozta róla, hogy „Én nagyon bíztam Kádárban. Nekünk akkor szimpatikusabb volt Kádár, mint Nagy Imre. Dehát ott [a kormány és a munkástanács közötti tárgyalásokon] nagyon pofára ejtettek minket. Ott bevettük a csövet”.²⁵² Eltűnése után nem lehetett tudni, hogy pontosan mi történt vele. Széll Jenő emlékei szerint „A hírek két pólus közt ingadoztak: Kádárt törbe csalták és elfogták, illetve Kádár átállt az oroszokhoz. Aztán ez

utóbbi lett az erőteljesebb.”²⁵³ Egy darabig feltehetően Kádár sem értette, hogy mi zajlik körülötte.

November elsején, másodikán a szovjetek Münnich Ferencsel együtt a tököli katonai reptérrel Ungváron és Munkácson át Moszkvába vitték. Másodikán az SZKP KB ülésén még a tárgyalásos megoldást javasolta a szovjet vezetőknek a katonai intervenció helyett. 3-án már elfogadta utóbbit, és elvállalta a kormányfői tisztséget is.²⁵⁴ Aczél Györgynek Andropov állítólag ezt mondta Kádár megtérítéséről: „És akkor megszorongattuk a mi Jánosunkat, a maguk Kádár elvtársát, és megmondtam, hogy döntenie kell, ki jöjjön, ki vegye át a dolgokat.”²⁵⁵ Személye Hruscsov választása volt.²⁵⁶ Egy nap múlva Kádár repülővel Szolnokra érkezett, készen arra, hogy a szovjet csapatok segítségével visszatérjen a hatalomba.

Érdemes hangsúlyozni, személyes sorsa és a történelem kétségkívül más volt akkor még, mint ma: nyitott és bizonytalan. Ahogy a szintén kommunista pártfunkcionárius Nagy Imre személye és életútja is csak az 1956-os forradalom történetén, és ötvenhatos szerepén keresztül értékelhető ma, úgy Kádár Jánosé is. Ha kizárólag az egyéni cselekedeteket vizsgáljuk, elveszhet az az általános érték, kollektív értelem, amelyet a történelmi eseményeknek általában – az egyéni értelmezésektől függetlenül is – tulajdoníthatunk. Amikor a személyiség önazonosságát, egységét és fejlődését, átalakulásait vizsgáljuk, mégis el kell szakadnunk a konvencionális köztörténeti magyarázatoktól. Kádár akkori cselekedete személyes karrierje szempontjából racionális döntés lehetett, megítélése ettől függetlenül két külső szempontot érvényesítő álláspont között hullámozik azóta is: az ország sorsa feletti aggodalmával magyarázzák, illetve árulásnak tartják. Ma fontos emlékezetpolitikai kérdés, hogy utóbbi megítélés általánosan elfogadott állásponttá válhat-e a közeljövőben.

1957. november eleje a hatalomhoz mindig pragmatikusan viszonyuló Kádár János számára – minden kétsége, fenntartására ellenére – olyan lehetett, mint a sokáig, a társak közül a legtovább az alaptáborban állomásozó hegymászónak a csúcstámadás, azaz szédítő kísérlet a nagy lehetőség megragadására.²⁵⁷ December 2. és 5. között az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága ülésén ellenforradalomnak minősítette az október 23. és november 4. között eltelt időszakot, amelyben neki is fontos szerepe volt. Új korszak kezdődött az ő életében és az országban is.²⁵⁸ Kádár János – a párt első embereként – 1956 vége és 1988 között az ország legfőbb vezetője volt: amíg a rendszer fokozatosan formálódott, addig az ő élete (korábbi karrierjéhez képest) viszonylagos mozdulatlanságban telt.

Kádár János a hatalom éveiben fokozatosan mindent visszavett, ami valaha az övé volt, vagy az övé lehetett volna, így volt ez az irodaházzal is. 1961-ben az MSZMP központi hivatalai költöztek be, nyilván az ő döntésének az eredményeképpen. Kádár János titkársága azokban az irodákban rendezkedett be, amelyeket korábban Farkas Vladimir hivatala használt. (1951-ben Kádár Jánost letartóztatásakor éppen ő hallgatta ki.)²⁵⁹

Kádár János múltjáról, életéről ritkán beszélt, saját 1956-os szerepét pedig elhallgatta, mélyen titkolta. Munkatársai általában is keveset tudtak a pártszékház folyosóin szigorú tekintettel sétálgató, zárkózott első titkárról. Időnként – időpont-egyeztetést követően – meglátogathatták irodájában régi társai a kommunista mozgalomból. Döme Piroskát emlékei szerint döbbenet fogta el, amikor közelebbről látta a KB-székházban székelő központi bürokrácia fegyelmezett működését: „Valahányszor bementem a pártközpontba, a »Duna parti fehér házba« – ahogy azt bizonyos körökben nevezték – mindig valami szomorúság fogott el. Hogyan magyarázzam meg ezt? Nem ilyennek képzeltem a »Pártot«. Ilyen fenségesnek. Olyan volt a benyomásom, mintha templomba léptem volna be. A rend, a tisztaság, a kiválóan működő szerkezet. [...] Sokat gondolkodtam azon, hogyan formálta János ezt a kiválóan működő központot.”²⁶⁰

Szerelmi szál

Döme Piroška („Döme e.”, „Döme elnö”) az asztali naptár tanúsága szerint szinte minden évben ellátogathatott Kádár János hivatalába. Az első titkár a dolgozószobájában fogadta, más vendégekhez hasonlóan csak fél órára, és a jelek szerint általában ügylet arra, hogy utána is érkezzen valaki.²⁶¹

Döme Piroška több önéletrajzi ihletésű kötetet írt, és fordultatos élettörténetét – az ő elbeszélései alapján – többen feldolgozták már. Pető Andrea *Nőhistoriák* című kötetében elemzi az asszony (a könyvben D. P.) élettörténetét és azt a viszonyt, amely őt az ország egyik legismertebb személyiségéhez fűzte: „A férfi, a fiumei születésű K. J., a 20. századi magyar történelem kulcsfigurája, pártfőtitkár, aki legendásan visszahúzó életet élt.”²⁶² Nem túl nehéz megfejtetni, hogy kire utal a szerző.

Csermanek János és Döme Piroška – mint illegális kommunisták – a VI. kerületi szociáldemokrata párt kerületi szervezetéhez tartoztak, pontosabban

Piroska elbeszélése szerint nappal az Andrássy úton, éjszakánként a Ligetben sétálgattak.²⁶⁹ Az asszony a férfi kedvéért elköltözött a férjétől, és 1941 végén a Sas utcában szoba-konyhás albérletet vett ki,²⁷⁰ ahol gyermekével lakott. Csermanek János villanyt szerelt a lakásban, és segített a költözködésben is, de nem költözött hozzá, hanem édesanyjával maradt. 1942. május-júniusában a

Részlet Kádár János asztali naptárából, 1969

Döme Piroskát a háború végén koncentrációs táborba hurcolták. Hazatérése után felkereste Kádár Jánost, aki ekkor már Budapest rendőrfőkapitánya volt és a párt egyik vezetője. Gyakorlatilag munkát kért tőle: „Mire Kádár János szobájába értem, ő már tudta, hogy jövök, és íróasztala mellett állva fogadott. 1943 végén vagy 1944 elején találkoztunk utoljára. Akkor még szőke tömött bajuszt viselt. Az álcázó bajuszra immár nem volt szükség, nekem valahogy mégis hiányzott. Elfogódottan álltunk egymással szemben.”²⁷⁶

Piroska szavaiból az következik, hogy Kádár János meglehetősen hűvösen viselkedett. Könyvében az asszony így folytatja/magyarázza a történetet: „Kádárnál fegyelmezettebb emberrel sohasem találkoztam. Nagyon sokan szolgáltak szívvel-lélekkel, erejük megfeszítésével a munkásosztály ügyét, de olyannal, aki annyira felülemelkedett minden egyéni gondon, érzelmen, mint ő, még nem akadtam össze.”²⁷⁷ Kádár János végül Kis Károlyra, a káderosztály helyettes vezetőjére bízta a feladatot, hogy munkát találjon neki.

Kádár tehát elutasító volt. 1945-ben Piroska megismerkedett a Pártközpont egyik udvari munkásával, Juranits Antallal, akihez kisvártatva feleségül is ment.²⁷⁸ Önéletrajzi kötetében a róla szóló leírás kevésbé romantikus, mint a Kádár Jánosról papírra vetett sorok: „A pártközpont udvarán krumplit lapátoltunk, beszélgettünk, és akkor ismerkedtem meg közelebről Juranits Antival, a gondnokság egyik udvari munkásával. [...] Első találkozásunk sem volt mindennapi. Alig néhány napja kezdtem csak el a munkámat a harmadik emeleten, egyszer csak feltárult az ajtó, és egy férfi lépett be, hátán egy íróasztallal.”²⁷⁹ Talán nem volt véletlen az sem, hogy az asszony első fiát Jánosnak nevezte el. Visszaemlékezésében Döme Piroska megemlíti: „Nagyon érdekes, hogy a mozgalomban nem vettek tudomást arról, hogy mi már nem tartozunk egymáshoz. Hosszú-hosszú évek után egyik nagyon jó barátom, Sugár Gyuri megkérdezte tőlem, hogy a felszabadulás után még meddig voltunk együtt Jánossal. – Sőt két évvel ezelőtt is nyilvánosan kérdezte meg tőlem Asztalosné: »Ugye a kisebbik fiad az a Kádár elvtárs gyereke?«”²⁸⁰

A háború után Piroska nehezen épült fel betegségeiből.²⁸¹ 1947-ben ismét összeomlott az egészsége, hónapokra kórházba került. Ekkor újra lehetőség nyílt volna Kádárral a személyes találkozásra: „A kórházban meglátogatott Galambos Sándor. [Társuk a munkásmozgalomban, később a KV Párt- és Tömegszervezetek osztályán dolgozott – a szerző.] Nagyon dühös lett, amikor megtudta, hogy régi barátaim közül senki nem keresett fel, és hivatalos pártfórumok sem érdeklődtek utánam, hogy élek-e, halok-e vagy nincs-e valamire szükségem. Elment Kádárhoz és Földes Lászlóhoz is, aki akkor a budapesti káderosztály vezetője volt, és alaposan megmondta a véleményét. Ezután Földes eljött hozzám, valami ajándékot hozott és Kádár üdvözlését. Érdeklődött, hogy vannak-e problémáim.”²⁸² Kádár János nem véletlenül nem kereste; időközben ugyanis már Tamáska Mária mellett kötelezte el magát.

A Tamáska család karrierje gyorsan ívelt felfelé, Mária és fivérei – köszönhetően Kádár befolyásának – az ÁVH-nál helyezkedhettek el, míg Piroska férjét állítólagos nyilas múltja miatt nem vették fel ugyanoda. Jóllehet Döme Piroska magától Földes Lászlótól kért ajánlást: „Elmondtam, Anti úgy érzi, hogy képességeit legjobban az államvédelmi vonalon tudná hasznosítani, és ha lehetséges, segítsen neki ebben.”²⁸³ (Kádár János támogatása feltehetően még többet ért volna.) Az államvédelem jelentette a korban a legjobb karrierlehetőséget. Piroska memoárjában így kesergett a megíúsuló lehetőség felett: „Akkor 1947-ben igazságtalannak éreztük az elutasítást, mondvacsínált indoklásnak.”²⁸⁴

Kádár határidőnaplójában tehát többször is feltűnik Döme Piroska neve. Bár közös hivatali ügyük nem lehetett, Piroskát, azaz „Döme elvtársnőt” Kádár János mégis többször fogadta a dolgozószobájában. Talán az asszony és közös múltjuk valóban nem maradt teljesen közömbös a számára, jóllehet a szakítás kétségkívül az ő akaratából történt. (E forrásszövegeknek, persze, lehetséges egy másik, rosszhiszeműbb értelmezése is, miszerint az első titkár megbánta, vagy szívesen elfelejtette volna futó kalandját – ha hagyják.) Mindeközben Piroska mind leplezetlenebbül írta meg az emlékeit, sőt *Asszony a viharban* című önéletrajzi ihletésű regényéből az ő közreműködésével 1975-ben még tévéfilmet is forgattak. A történet férfi főszereplőjének valódi kilétéről a nagyközönség természetesen semmit sem tudhatott, ám a szűkebb pártvezetés valamennyi tagja számára egyértelmű volt, hogy valójában kiről is van szó.²⁸⁵ A Cserje utcai villa családi könyvespolcáról mindenesetre hiányoztak Döme Piroska művei, holott a munkásmozgalom harcosainak memoárjai szinte kivétel nélkül ott sorakoztak.

Piroska mintha csak a férfit akarta volna visszaszerezni magának, később pedig az emléket megtartani, újra és újra leírta, elmondta a történetüket. 1990-ben, Kádár János halála után – még Kádár Jánosné életében – jelent meg vele az első olyan interjú, amelyben nyíltan beszélt az első titkárral való viszonyáról, amit aztán újabb érzelmes hangú, romantikus emlékezések követtek. Kádár Jánosné ellenben mintha nem szívesen emlékezett volna az illegalitásban megismert Csermanek Jánosra, aki szerinte akkor „csúf kefebajszot” viselt.²⁸⁶ Piroska szerint viszont úgy nézett ki, mint egy „örgróf”.²⁸⁷

Nem tudni, hogy a munkásmozgalom veterán asszonyai mit tudtak volna még az ifjú Kádárról, pontosabban Csermanek Jánosról (erről a piros nadrágos, festett bajuszú fess fiatalemberről) elmesélni – talán éppen a felejtethetetlen kommunista dandy mítoszát szőtték volna köré, ha Döme Piroskához hasonló írás-

készséggel, közléskényszerrel és ehhez társuló publikációs lehetőséggel áldotta volna meg őket a sors. Sohasem fogjuk megtudni, milyen férfi volt Kádár János a negyvenes évek elején. Akkori és későbbi énjéről, kapcsolatairól mégis lehetnek sejtéseink. A források ezúttal valóban a puritán politikus képét rajzolják elénk (ezt a jelzős szerkezetet a könyv lapjain itt from le utoljára).²⁸⁸

Az első titkár a hatalom éveiben szigorú napirend szerint élt. Ha volt valami más programja, például orvoshoz kellett mennie, akkor azt kilenc órára, a munka-kezdés elé, vagy munkaidő után tette. Másokhoz hasonlóan – többnyire heti öt vagy hat napot dolgozott, de szombatra általában kevesebb programot szervezett magának.²⁸⁹ (1968-ig Magyarországon a szombat munkanap, majd kéthetente volt egy „szabadszombat”. 1981-től kezdődően lett ötnapos a munkahét.)

Kádár János meglehetősen sok hivatalos tanácskozáson és protokolláris rendezvényen vett részt, elemi érdeke volt hát a racionális időbeosztás. A szabályok, a megszokások követése eleve nem lehetett idegen a kommunista pártvezér alapvetően konzervatív lelkületétől.²⁹⁰

A Politikai Bizottság ülései (kb. kéthetente) lefoglalták Kádár keddi napjait. Ha az első titkárnak mégis akadt valami más, halaszthatatlan programja, akkor a tanácskozást átcúsztatták a hét valamely másik napjára. (Nem engedte, hogy a legfelsőbb vezetőség nélküle ülésezzék.) Emellett időről időre meg kellett jelennie még a Központi Bizottság és az Országgyűlés ülésein. Viszonylag ritkán, de vidéki rendezvényekre is ellátogatott. Kezdetben, hozzávetőleg havonta egyszer, később ritkábban egyes megyéket keresett fel (pontosabban megyei első titkárokat és tanácselnököket, akik így utólag, írott forrásokból, fényképekről nem túl izgalmasnak tűnő helyi programokat szerveztek neki: gyár- és téeszlátogatásokat, evés-ivást stb.). Naptárába ilyenkor Kádár János csak annyit jegyzett: Somogy, Fehér (!), máskor helyesen Fejér. Szinte minden hónapban két-három napja azzal telt, hogy külföldi küldöttségeket fogadott. Ilyenkor ismét hasonló programokon vett részt: gyár-, téeszlátogatásokon és városnézésen (például a pesti belvárosban vagy Szentendrén). Ha épp pártkongresszust tartott(ak), akkor szinte az egész hetét elvitte e fórum, ahol étkezések előtt, után és közben az apparátus krémje itta Kádár János minden szavát, mozdulatát (az esemény rangjának megfelelően kávéval, üdítővel vagy whiskyvel, ki így, ki úgy).²⁹¹

Katona István, aki sokáig Kádár tikárságának munkáját vezette, úgy emlékszik, hogy az első titkár munkanapja 10-től este 8-ig tartott.²⁹² 1967-től fenn-

maradt asztali naptárai alapján azonban úgy tűnik, hogy az első titkár többnyire nem maradt bent este hat óránál tovább hivatalában, később, hatvanéves korától pedig még korábbra hozta délutáni programjait, általában már délután ötkor végzett.²⁹³ Hatvanadik életéve után tehát az idősödő politikus még inkább odafigyelt az időbeosztására. A közeli munkatárs emlékei szerint Kádár korábban „...tömött táskát vitt haza, vacsora után hozzálátott a munkához, és sokszor hajnalig dolgozott.”²⁹⁴ Ezt követően azonban tudatosan fordított időt a pihenésre, regenerálódásra is. (Jellemző, hogy közeli munkatársai úgy emlékeznek rá, írnak róla, mint egy élsportolóról, aki mindent a teljesítménynek rendelt alá.) Mindebből mégis úgy tűnik, hogy a hivatalában sokat robotoló Kádár munkatársai számára is csak (emlék)kép volt csupán.

Tíz óránál korábban Kádár János csak a PB-ülések napján érkezett meg a „Fehér Házba”.²⁹⁵ „Mi nyolcra jártunk be, ő körülbelül 10-re jött be, és otthon, mielőtt bejött, elolvasta a *Népszabadságot* az első betűtől az utolsóig, és közben mi előkészítettük neki azokat a papírokat, amiket meg kellett néznie, mert voltak ilyen napi jelentések, az MTI, a külügy, a belügy jelentései, ezek összefoglalók

Karancslapujtói kultúrház avatása, 1958

voltak, nagyon rövid összefoglalók, hogy körülbelül mi történt egy nap alatt, aztán én néztem át a napilapokat és a folyóiratokat, és kijelöltem, aláhúztam, ami érdekes, persze ő nemcsak azt olvasta el, hanem annál többet is” – így emlékszik az első titkár szokásaira személyi referense, tolmácsa, Barta Istvánné. – „Az összes napilapot olvasta, akkor négy volt (Népszabadság, Népszava, Magyar Nemzet, Magyar Hírlap, és délben jött még az Esti Hírlap), valamint a képes lapokat, Ország-világ, Képes Újság, Újtükör stb., a Pártéletet is, az Élet és Tudományt nagyon szerette, az Élet és Irodalmat, a Kortárs, a Nagyvilágot hazavitte és otthon olvasta.” Miután Kádár János átfutotta a sajtót, és félretette magának a heti- és havilapokból – otthoni elolvasásra – azokat, amelyek érdekelték, Barta Istvánné elmondása szerint tett egy sétát székházban: „elindult a házban, ő nem magához hívatta a KB-titkárokat vagy osztályvezetőket, hanem bejárt mindenkit, végigjárta a házat, mindenkihez bekopogott, kicsit bement, megkérdezte, mi van, ha ott közben volt valaki, vendéget fogadott, akkor megkérdezte, bejöhet-e, leült, és ő is kicsit részt vett a beszélgetésben.”²⁹⁶

A hivatalnok

A magyarországi kommunisták 1945 előtt szinte kivétel nélkül tegeződtek egymással, a „moszkoviták” (a Moszkvából hazaérkező kommunista politikusok), Rákosi, Révai, Gerő, Farkas hozták magukkal a magázódás szokását. Ők egymást is magázták. Úgy tűnik, kezdetben a szintén Moszkvából hazatért Nagy Imre ugyancsak ezt a szokást követte.²⁹⁷ A szovjetek támogatását élvező nagy hatalmú pártvezetők viszont általában tegezték a hazai kommunistákat, akik nem merték viszonzni ezt. Így volt ez Rákosi Mátyás és Kádár János viszonylatában is.²⁹⁸ Aczél György ezt pszichológiai okokkal magyarázta: szerinte a „fattyú gyerek” szinte atyjaként tekintett a főtitkára.²⁹⁹ (Megjegyzendő, hogy Rákosi Mátyás másokkal is fensőbbeséges, atya-fiúi viszonyt alakított ki, nemcsak Kádár Jánossal. A pártvezér kezdetben lehet, hogy valóban tisztelte Rákosit, de később nem engedte meg, hogy hazatérjen szovjetunióbeli száműzetéséből.) Vásárhelyi Miklós úgy emlékszik, hogy a kultúrpolitikáért felelős Révai József egyedülként felismerte, hogy „a magyar értelmiségben ez az úzus, hogy az emberek tegezik egymást.” Ő így tegeződött az értelmiségiekkel, mások viszont nem.³⁰⁰ A magázódás megjelenése a kommunisták között

egyértelműen a párton belüli rangsor megteremtését és megszilárdítását szolgálta.

Kádár János a hatalom éveiben átvette elődei szokását, és a politikusok közül csak azokkal tegeződött, akiket az illegalitásból mint kommunistákat vagy szociáldemokratákat ismert. (Az ő hatalomba lépésével a hazai mozgalom lett a viszonyítási pont.) Aczél Györggyel, Gáspár Sándorral, Nyers Rezsővel tegezték egymást, de Biszku Bélával például, akivel kezdetben még családilag is összejártak, magázódtak.³⁰¹ Szűrös Mátyás emlékei szerint „Kádár János abban az időben még igazán kemény magatartású ember volt. Ő nem tegeződött a kollégáival sem, csak néhányval közülük. Nagyon adott arra, hogy bizonyos távolságot tartson a munkatársaival is.”³⁰² A politikus a következő példával érzékelteti azt, hogy a legfelsőbb vezetés körében Kádár János vezető szerepét nem lehetett megkérdőjelezni: „a jellemző az volt, hogy [a Politikai Bizottság ülésén] Kádár János után már nem illett szólni. Ha mégis szólt valaki, akkor azt rossz néven vették. Végül is az ő akarata érvényesült. A fő politikai kérdésekben ő tette le utolsónak a voksot, ő foglalta össze, és annak alapján döntött a Politikai Bizottság.”³⁰³ Aczél György hasonlóképp emlékezett az első titkár magatartására: „Nem avatkozott bele a döntéselőkészítés folyamatába, a PB-ben és a KV-ben más véleményeket is meghallgatott, de egyre hatalmasabbá és nyomasztóbbá váló tekintélye miatt a döntő szó akaratlanul is az övé maradt.”³⁰⁴

Nyilván hatással volt Kádár személyiségére, hogy hosszú éveken át övé volt a hatalom. Szűrös Mátyás így jellemezte az idősödő első titkár viselkedését: „Az a típusú ember volt, aki könnyen elérzékenyült, de kegyetlen is tudott lenni és kemény.”³⁰⁵ Voltak természetesen, akik csak rossz személyes tapasztalatokat őriztek az első titkárról. Vass Henrik például így fogalmazott: „Kádárt általában szerény, puritán embernek ismerték. Ez valószínűleg helyes megítélés, de ezek az emberi tulajdonságai nagy hiúsággal párosultak. Ez nem valami bonyolult pszichológiai rejtély. Nehezen felejtette el, ha valami sérelem vagy vélt sérelem érte.”³⁰⁶

Kádár János – Rákosihoz hasonlóan – bizonyos atyai, családfői szerepet is kialakított magának a társaságon belül. Berecz János visszaemlékezése szerint az első titkár még a kádergyermekre is odafigyelt: „Kevésbé ismert, hogy hogyan viszonyult Kádár János a gyerekekhez, a családi problémákhoz. Nekem jócskán van erről tapasztalatom, mivel 3 gyermekemet dicsérték vagy áztatták előtte. Általában sokat foglalkoztatták a »funkcionáriusgyerekek« dolgai, mert

jónéhányukkal sok gond volt. Nehezen viselte el, [ha] bármi szabálytalan dolog történt velük, pedig az elég sokszor előfordult.”³⁰⁷

Érdekes, hogy az első titkár több értelmiséggel, művésszel, újságíróval tegeződött. Látványosan törekedett arra, hogy egyenlő partnernek tekintsék őt az értelmiségiek (bár ez éppen hatalmi pozíciója miatt elképzelhetetlen volt). Ennek magyarázata feltehetően Kádár János régi vonzódása a művészetek iránt, illetve, hogy a magázódás szokása nála a hivatalával, hatalmával kapcsolatos szerepfelfogásból következett. Az értelmiségiekkel szemben hasonló mintát követett, mint hajdan Révai.

Elvárta, hogy a művészek egyenrangú félként tekintsenek rá, de soha nem tudott teljesen kilépni a szerepéből. Nem is tehetette, mert általában ők is valamilyen kéréssel fordultak hozzá. Időnként például, mint a legfőbb hatalom birtokosától, azt várták tőle, hogy igazságot tegyen. A felháborodott Illyés Gyula 1961 júliusában Kállai Gyulát panaszolta be az első titkárnál. A kormány első elnökhelyettese ugyanis megvádolta a költőt, hogy álnéven, Dömöcki János, mérnök aláírással elküldte neki az *Élet és Irodalom* hasábjain megjelent *Sötét* című versét (rövid idézet a költeményből: „Állat lényünk vezet. / Még semmi cél sehol.”). A kormánytag a következő kérdést tette fel a költőnek, szavait szó szerint idézve: „... nem érzed, milyen mélyre sülyedtél a szarban?”³⁰⁸ „Kedves Barátom!” kezdetű levelében Illyés Gyula kérte, hogy az első titkár intézkedjék: „... állapítsa meg azonnal hites írásszakértő és törvényszéki ujjlenyomat-vizsgálat...”, hogy nem ő postázta a verset Kállainak. Kádár János ezúttal „Tisztelt Barátom!” megszólítással hűvösen utasította rendre a költőt: „... más irányú elfoglaltságom miatt nem vállalkozhatom arra, hogy számodra postás és írnoki munkát végezzek.”³⁰⁹

Hasonlóképp járt Gyurkó László is (vele nem tegezték egymást), aki egy nyomdahiba miatt vezekelt az első titkárnál. A *Valóságban* írt méltatást – a lehetőségek szerint kritikát – az első titkár válogatott cikkeiről és beszédeiről. Ám a megjelent szövegbe hiba csúszott, és a nyomda ördöge vagy valami más ok folytán a „Kádár államférfi” kitétel helyére a „Kádár nem államférfi” állítás került.³¹⁰ (A hibát később javíthatták, könyvtáraink ugyanis az előbbi szövegváltozattal őrzik a cikket.) Az első titkár ezúttal ugyan elnézőnek mutatkozott, de az írás maga érzékelhetően bosszantotta, mert levelében megjegyezte: „Egyébként – szerkesztői tapasztalat szempontjából [megjegyzendő, hogy ő inkább PB-határozatokat szerkesztett, semmint folyóiratokat – a szerző] – felhívom

Kádár János szónokol, 1980-as évek vége

még a figyelmét a cikk ugyanazon az oldalon lévő első bekezdésének »Nem csak azért« kezdetű utolsó mondatára is, amelynek tördelői és egyéb hibák miatt, a világon semmi értelme nincs.”³¹¹ A hibának mindenesetre nem lett következménye, olyannyira nem, hogy Gyurkó László 1982-ben riportkönyvet jelentethetett meg az első titkárról.³¹²

Amikor Kádár János hivatalában a munkatársak ellenőrzésével végzett, nekilátott az asztalán sorakozó ügyiratok elintézésének.³¹³ Eleinte a legtöbb munkát egyedül végezte, de a hivatalos párt dokumentumokat már ekkor is legközelebbi munkatársai állították össze. Ő csak ellenőrizte az elkészült tervezeteket. Idős korában próbálta minél inkább szétosztani a feladatokat. Az 1970-es évek végétől a korábbiánál is gyakrabban szerepel asztali naptárában a „szövegezés”, ami az előterjesztések, határozati javaslatok összeállítását jelentette. Elvtársai között szétosztotta a feladatokat, majd – szinte kivétel nélkül – átnézte és javította az

általuk készített anyagokat. Főképp a KB-iroda vezetője (Katona István, majd Óvári Miklós) végezte az előkészítő munkát. A hetvenes évek végétől már a KB-titkárokat is hetente összehívta megbeszélésre, ahol a soron következő feladatokat osztotta szét közöttük.³¹⁴

Kádár János mindennap fél három körül ebédelt, hideg ételt evett a munkahelyén, amit a munkatársai hoztak fel neki a székház büféjéből, és egy rumos teát ivott hozzá. A dolgozószobájából nyíló hátsó pihenőszobában fogyasztotta el az ebédjét, és cigarettázni is ide vonult vissza. Ebéd után lepihent, és rendszerint fél órát aludt. (Ilyenkor munkatársai sem zavarhatták, tudni lehetett, hogy alszik.) Utána folytatta a munkát. Ha a megszokottnál tovább dolgozott a székházban, felváltva maradt bent vele vagy a titkárnője, vagy a személyi referense, ilyenkor ők is „hosszúnapoztak”. Az első időkben este otthon evett meleg ételt a feleségével. Később, a nyolcvanas években, amikor házvezetőnőjük már nyugdíjba ment, a Kádár házaspár a Külügyi Szálló éttermében a Munkácsy utcában vacsorázott.³¹⁵ Egy külön függönnyel elválasztható kis teremben terítették meg nekik.³¹⁶

Vasbrigád

Aczél György úgy emlékszik, hogy az első titkár „viszonya munkatársaihoz, beosztottjaihoz mindig nagyon udvarias, korrekt volt, érzelmeit nem adta ki. Titkárnőjét évtizedeken keresztül elvtársnőnek hívta, ritkán fordult elő, hogy a keresztnévén szólította. Erdélyi Károlyt, aki apjaként szerette és az első időben a titkára volt, szintén elvtársnak szólította.”³¹⁷

Kádár Jánost – az őt ismerők egybehangzó állítása szerint – valóban erős rokonszenv fűzte Erdélyi Károlyhoz, szinte apa-fiúi kapcsolat alakult ki köztük. Erdélyi 1956. október 28-án tért haza Moszkvából, ahol követségi tanácsos volt. Novembertől ő számított Kádár legközelebbi munkatársának.³¹⁸ Ettől fogva folyamatosan Kádár János mellett, az ő bizalmasaként dolgozott. 1971-ben – több búcsúlevelet is hátrahagyva – öngyilkosságot követett el. Ennek egyik oka visszaemlékezések szerint az lehetett, hogy elviselhetetlen fejfájással küzdött.³¹⁹ A másik feltételezett ok pedig, hogy Erdélyi örlődött az ekkor éppen reformokat megvalósító Kádár János és a szovjet vezetők között. A korban azt rebesgették, hogy gyilkosság áldozata lett, illetve hogy kényszerítették a levelek

Karikatúra A vas brigádtól címmel, 1982

megírására. Felmerült, hogy a KGB-nek is köze lehetett a halálához. Nem tudni, hogy Kádár János hitelt adott-e a feltételezésnek, de kétségkívül megviselte Erdélyi elvesztése, és ettől fogva még zárkózottabbá vált. Óvakodott attól, hogy közel engedjen magához bárkit is.

Aczél György ezzel egészíti ki az első titkár jellemzését: „Gondos, emberi dolgokat számontartó de az embereket magához közel nem engedő vezető volt. Adott arra, hogy környezete tudja: ő objektív, tárgyilagos. Beosztottai szerették.”³²⁰ Közvetlen munkatársai szigorú embernek ismerték meg; a Kádár-titkárság alkalmazottai saját magukat – a Kádár által megkövetelt vasfegyelem miatt – „Vasbrigádként” emlegették.³²¹ Személyi referense így emlékszik vissza arra, hogy kik tartoztak Kádár közvetlen környezetébe: „volt az ún. Vasbrigád, mi ketten voltunk, én meg a titkárnő, akkor egy időben néhány évig volt a Várkonyi Péter, aki aztán külügyminiszter lett, aztán a Sebestyén tábornok, a kormányórság parancsnoka és a Katona István, aki a KB-iroda vezetője volt, az utolsó időben, ő is odatartozott.” A Vasbrigád életében is voltak kisebb összejövetelek: „amikor valakinek születésnapja vagy névnapja volt, azt mindig megünnepeltük egy koccintás erejéig, és akkor mindig a főnök mondott köszöntőt mindenkiről.”³²²

Kötelező találkozóit Kádár János hétközben általában délelőtt tizenegy és délután fél három között szervezte meg, délután három-négy körül fogadott még vendégeket. Többnyire fél órát szánt egy-egy emberre. (A legtöbb kötelező találkozót hét közepére, szerdára időzítette.) Vendégeit általában e [ltárs] megjelöléssel írta be az asztali naptárába; egy-két kivételtől eltekintve (például Széchenyi Zsigmond feleségét, aki férje afrikai vadászexpedíciója miatt kereste fel, vagy korábbi barátját, a Nagy Imre-perben elítélt Donáth Ferencet, akit ekkor már ellenfeleként tartott számon, nem).

Egyvalakit azonban Kádár kezdetben mindig a keresztnévvel szerepeltetett a naptárában, „Gyuri bácsit”. Róla a történeti szakirodalomból nem sokat lehet tudni. A rejtélyes Gyuri bácsi 1967–1968-ban kezdetben hétköznapokon (egy-két hetente), majd később szombatonként negyed tízkor szerepelt a naptárban, és Kádár körülbelül fél-háromnegyed órát szánt rá. Amikor nem Kádár írta be Gyuri bácsit az asztali naptárba, akkor ugyanebben a rubrikában ezzel egyező időpontban – eltérő kézírással – a „fodrász” bejegyzés szerepel, majd később már következetesen az (Kádár kézírásával is).³²³

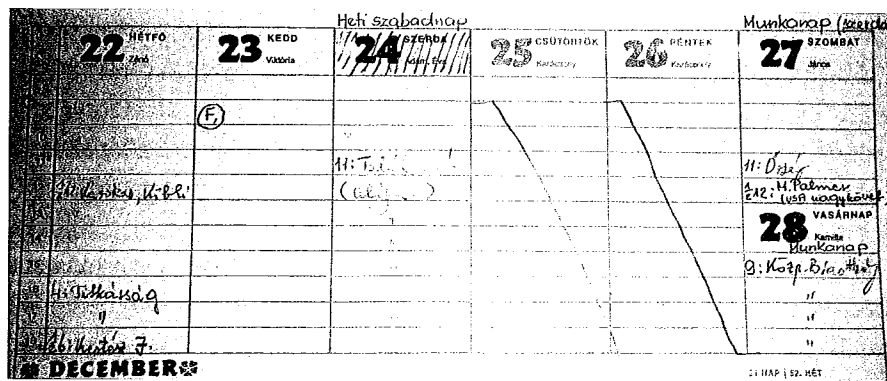
Az egykor a titkárságon dolgozó Barta Istvánné elmondása szerint fodrász valóban dolgozott a pártközpontban; ő igazította, fazonírozta az elvtársak frizuráját. Volt egy saját kis szobája a székház földszintjén, ott fogadhatta a vendégeit.³²⁴ Sajátos kapcsolat lehetett, amikor az idős borbély nyírta „Kádár elvtárs” haját, és udvariasan kérdezgette is eközben, s az első titkár szinte egyedülként keresztnévén szólítva őt, megbeszélte vele a világ dolgait.

1969. június 21-én szombat negyed tízkor szerepelt a fodrász utoljára Gyuri bácsiként Kádár asztali naptárában. Nem tudni, hogy vajon elhunyt-e ebben az évben, vagy csak az első titkár mondott le a személyesség eme utolsó megnyilvánulásáról, és lett „Gyuri bácsiból” egyszerűen csak „fodrász”. 1970-től azonban már a szombat negyed tíz nem kikezdehetetlen sarokpontja Kádár hetirendjének. A hétvégi programok miatt a borbélyt hasonló gyakorisággal, ugyanebben a reggeli időpontban, de már változó napokon kereste fel. Ha Kádár János hosszabb szabadságra ment, akkor előtte és általában utána is szinte mindig bejelentkezett hozzá. (Ahogy gyérült a haja, úgy ritkultak ezek az alkalmak is, de a jelek szerint továbbra is szívesen, és a szükségesnél gyakrabban ült be – beszélgetni – a fodrászszékre.)³²⁵

Rokonok

Az asztali naptárban időnként felbukkan „Kertész János e.” is, Kádár János egyetlen közeli vér szerinti rokona, akit az első titkár ismert. Őt szintén a hivatalában fogadta, jóllehet a gyermektelen Kádár házaspár magányosan élt. Kádár János még a háború után elvesztette féltestvérét és édesanyját. Féltestvére, Csermanek Jenő – aki a háború után az ÁVH kötelékébe lépett – 1948. május 1-jén egy szerencsétlen baleset áldozata lett, leszakadt alatta az erkély, ahova kilépett, hogy kitűzzön egy zászlót.³²⁶ 1949-ben, amikor elhunyt a pártvezér édesanyja, a *Szabad Nép* *A nép harcos fiából sohasem lehet árva* című cikkben biztosította Kádárt a párt és a dolgozók együttérzéséről.³²⁷ Visszaemlékezések szerint a mindig fegyelmezett politikus hangosan zokogott a temetésén.³²⁸

Amikor Kádár János 1958-ban a barcsi termelőszövetkezetben járt, megemlégtették neki a megyei vezetők, hogy ismerik az egyik rokonát. (Apja, Krezinger János nem vállalta sem édesanyjával a törvénytelen kapcsolatot, sem őt, később

Részlet Kádár János asztali naptárából, 1986

megházasodott, és született egy másik fia is, akit szintén Jánosnak kereszteltek.) Féltestvére, a Kaposváron élő Kertész János, amikor a pártközpontba látogatott, maga is utalt rá az ott dolgozóknak, hogy szeretne neves rokonával találkozni. Ezt követően Kádár János tollat ragadott, és levelet írt. 1958. március legvégén azt ajánlotta fel neki, hogy az április 4-i rendezvények után találkozhatnak.³²⁹

Végül féltestvére május 3-án kereshette fel az irodájában. Az első titkár említhette neki, hogy neheztel az apjára amiatt, hogy annak idején nem törődött velük. Kertész János júniusban így írt arról Kádárnak, hogy beszélt az édesapjukkal: „Ő nagyon sajnálja, hogy édesanyádat annak idején nem tudta anyagilag támogatni. Édesapám arra kér, hogy ne haragudj rá, mert hiszen nem csupán rajta múlt, hogy idáig nem sikerült találkozni, mert egyéb körülmények játszottak közre.” Küldött neki fényképeket is apjáról, egy fiatalkori katonaképet és egy újabbat. Kádár ezeket megköszönte, és a régi képet visszaküldte („mivel abból másik példány nyilván nincsen”). Üdvözlét küldte a Kertész családnak, és féltestvére javaslatára megígérte, hogy előbb-utóbb meglátogatja a közös rokonságot Pusztaszemesen. Erre végül 1961. február 12-én került sor, miután felkereste a Pusztaszemesi Budakalász és a kapolyi Kossuth téaszt. Apját többször már nem látogatta meg, csak a temetésére küldetett egy koszorút.³³⁰

Féltestvére (és a pusztaszemesi rokonság több tagja is) azonban időről időre jelentkezett nála. 1959 nyarán, még csak egy éve ismerték egymást, és egyszer

vagy kétszer találkozhattak személyesen, Kertész János máris segítséget kért tőle. Megírta, hogy a pusztaszemesi téasz nem tudja hol tárolni a betakarított terményt, és emiatt sürgősen tenni kellene valamit. Az első titkár rögvest intézkedett. A rokonok megkereshették még többször is hasonló gondok miatt. Kétszer meghívták esküvőre (előbb Kertész Tündéére Egerbe, majd Krezinger Annára Pusztaszemesre), de Kádár nem ment el, csak táviratot küldött.³³¹ Mikor 1977-ben már egy távoli rokona kereste meg levélben (akinek apai nagyanyja volt Krezinger),³³² az első titkár válaszában udvariasan hárította el közeledését: „Magamról ennyit: munkám van; magánéletem kevés. Rendezett családi körülményeiről szóló híradását jó volt olvasni.” Levele végén üdvözlét küldte az újonnan felbukkant rokon családjának.³³³

Kertész János később Budapestre költözött; a XII. kerületi Útéptő Tröszt-nél lett személyzeti osztályvezető. Ekkor a kerület párttitkára kereste meg azzal Szépvölgyi Zoltán fővárosi tanácselnököt, hogy Kádár féltestvérének nincs lakása. Ám a tanácselnök közölte vele, az első titkár személyes utasítása az, hogy rokonának, ismerősének az ő tudta nélkül nem utalhatnak ki lakás. Megkeresték Kádárt, aki jelezte, hogy Kertész Jánosnak és feleségének másfél szobás szövetkezeti lakást adhatnak. Az első titkár elment végül a lakásavatóra a XII. kerületi pártbizottság titkárának a kíséretében.³³⁴

1978-tól Kertész János minden évben felkereste az irodájában – első alkalommal még december 27-én, később általában egy-két nappal karácsony előtt, illetve még egyszer valamikor Kádár János születésnapja körül, májusban vagy június elején (amikor féltestvére fogadni tudta).³³⁵ Nem túl meghitt viszonyról árulkodik, hogy csak a pártszékházban köszönthette fel őt (vagy hogy itt köszöntötték fel egymást). A Cserje utcai villáig a kaposvári rokon vélhetően soha nem jutott el. 1985. július 11-én Kádár János újra felkereste a dabasi téaszt, ekkor ismét találkozhatott a pusztaszemesi rokonsággal.³³⁶

A rokoni kapcsolatokat inkább csak Mária rokonaival ápolták. A Tamáska fivérek (István és Ferenc) a szocialista rendszerben – feltehetően Kádár János segítségével – az államvédelem szolgálatába szegődtek. Amikor Kádárt bebörtönözték, őket is elbocsátották állásukból. (1952-ben ráadásul Tamáska Ferencné is elveszítette állását, ő törzsőrmesteri rangban, BM alkalmazotként volt telefonkezelő.) 1954-ben rehabilitálták mindkettőjüket, és ekkor ismét a Belügyminisztérium alkalmazásába léptek.³³⁷ A Kádár házaspár a hatalom éveiben is ápolta velük és gyermekeikkel a rokoni kapcsolatot. Mária leveleiben

rendre beszámolt férjének arról, hogy van unokaöccse, azaz István fia, Pityu (Ifj. Tamáska István), illetve unokahúga, Ferenc lánya, Julika (Tamáska Judit). Juliáról, leveleiből úgy tűnik, szinte gyermekükként gondoskodtak, odafigyeltek a tanulmányaira és egyengették a pályáját.³³⁸

Az első titkár tévét ugyan csak elvétve nézett, ám rendszeresen ellátogatott a Hungarofilm és a Filmigazgatóság Báthory utcai épületébe. Az ún. filmigazgatósági vetítőben legtöbbször a felesége, máskor a Politikai Bizottság tagjai vagy miniszterek társaságában nézett mozifilmeket. Kádár Jánosné utóbb így emlékezett erre: „Péntek délutánonként volt a filmvetítés, oda eljártunk. Az én munkaidőm korábban fejeződött be, s akkor mindig a pártközpont épülete előtt sétálgattam, vártam rá. Évekig nem jártam bent az épületben, hogy senki ne mondhassa, mit keres itt, mit intéz az Öreg felesége.”³³⁹

Az 1970-es évektől a filmnézés lett az első titkár első számú szórakozása, szabadidejének legfőbb programpontja, és ehhez igazította többi elfoglaltságát is. Asztali naptára szerint már 1967-ben is járt „filmbemutatókra”, ám ekkor még nem a rá mindenben oly nagyon jellemző rögeszmés rendszerességgel. Kezdetben az időpont Kádár hivatali teendőinek a függvényében változott. Többnyire pénteken, ha nem, akkor is a hét második felében (szerdán, csütörtökön, vagy ha munkanapra esett, akkor szombaton) látogatott el a filmvetítőbe. Előbb öt-órai majd fél hatos, később negyed hatos kezdettel nézett filmet (naptára szerint három, majd kéthetente), de előfordult az is, hogy déli fél tizenkettőre vagy négy órára sétált át a Báthory utcába. Ezt az utat általában feleségével együtt, kocsival vagy gyalog tette meg. 1968-tól, amikor csak tehette, péntek negyed hatra időzítette kedves programját, s a következő évtől már heti rendszerességgel nézett filmet.³⁴⁰

A mozi az első titkár leküzdhetetlen szenvedélyévé vált. Többnyire amerikai filmeket vetítettek neki szinkrontolmácsolás mellett. Hétköznapi bűnök, könnyű kalandok – elérhetetlenül távoli dolgok ezek ekkor már Kádár Jánosnak és Kádár Jánosnének. A székháztól és a Parlamenttől azonban mindez csak tíz perc sétára volt. Ketten együtt, filmen, gondolatban követhették a szenvedélyes szerelmi történeteket, a fordulatos akciókat.

Ha valamelyik ünnep miatt a vasárnap is munkanapnak számított, akkor kárpótlásul az elrontott hétvége miatt,³⁴¹ Kádár János beiktatott magának még egy filmet negyed hatkor munka után (ilyenkor már a második a héten). Hat-

A Kádár házaspár színházban, 1961

vanadik születésnapja után, mint utaltam rá, kevesebb időt töltött már bent a hivatalában. 1973 júniusától emiatt a filmvetítések időpontját is előrébb hozatta délután negyed ötre. Az asztali naptárakban a „film” bejegyzés alá rajzolt macskakörömök azt jelzik: már nem sajnálta az időt arra, hogy két filmet is megnézen egymás után. A péntek délutáni mozi élete végéig fontos – rituálészerűen végrehajtott – mozzanata maradt a mindennapjainak.³⁴²

Kezdetben, amikor tehette, eljárt színházba is. Ezt a szokását azonban csak a hetvenes évek elejéig őrizte meg, amíg Aczél Györggyel a barátsága kitartott. Később mindinkább elmaradtak a társasági összejövetelek és egyéb alkalmak arra, hogy közvetlen környezetén kívül másokkal is találkozzék, egyáltalán ki-mozduljon otthonából vagy hivatalából. Mindinkább saját szokásainak a rabjává vált. Az ország legnagyobb hatalmú embere, a félt, rettegett, szeretett (mert ki így, ki úgy, de valahogy szinte mindenki viszonyult hozzá) egyre ritkábban dőlt hátra kényelmesen valamelyik budapesti teátrum plüssfoteljében.³⁴³ 1985 szilveszterén a Thália Színházba látogatott el, a kapuban Kazimir Károly fogadta.³⁴⁴

Kibédi Ervin és Kádár Jánosné, 1984

Az ilyen nem hivatalos látogatás jelentős alkalomnak számított a színházak életében. Színésznek, szerzőnek, rendezőnek, igazgatónak illetett hát megköszönni. Aczél György udvariasságát félreértve egyszer az egyik színdarab szerzője levélben hálálkodott Kádárnak (az egyes szám első személyben fogalmazott levelet – nem tudni miért – a rendező is aláírta): „Aczél Györgytől hallottam – engedelmet az indiszkrécióért –, hogy az Ön és különösen kedves felesége számomra hízeltgősen emlékezett meg »Komámasszony, hol a stukker?« című színdarabomról. Ez bátorít fel arra, hogy levelet írjak és szeretettel meghívjam Önöket a darab újabb bemutatójára...”³⁴⁵ Az első titkár válaszában röviden, tárgyilagosan jelezte az írónak, hogy nem látta az előadást: „A darabot én nem láttam, csak a feleségem, aki valóban dicsérte, mondván jól szórakozott és most azt mondta, megnézné még egyszer, az új előadást is. Ha sikerül valamelyik estére időhöz jutni – ami nálunk nem könnyű – jelentkezni fogok.” Az Aczél házaspárnak tehát Kádár Jánost nem, csak Kádár Jánosnét sikerült magával csálnia a színházba – félsiker, vagy mint a levelezésből kitűnik, még annál is kevesebb.³⁴⁶

Kádár János orvosi utasítására kezdett el úszni. Az 1972-es évet végigbetegeskedte; rendszeresen, általában hetente kétszer járt a Kútvölgyi Kórházba kezelésre. (Már 1966-tól fogva gyógytornázott bal oldali vállízületi gyulladás és lumbágós panaszai miatt. Orvosai többször javasolták neki az úszást, de – úgy tűnik – korábban nem sikerült rábírnuk erre.³⁴⁷) 1972. augusztus végétől általában hetente egyszer ment el az uszodába, és minden héten megjelent a Kútvölgyi Kórházban az orvosánál is. Az uszodába általában szerdán este hatkor érkezett meg (néha hétfőn, de ugyanebben az időpontban), ritkábban szombaton ebéd után egy órakor. (Szeptember közepétől október végéig minden héten hétfőn fél kettőkor orvoshoz ment „terápiára”, azaz gyógytornára.) Október második felére elmaradt programjából az úszás, majd november első felében – felkiáltójellel – ismét bevészte a naptárába. A rendszerető pártvezér végül a szerda este hatórai időpontot rögzítette magának.³⁴⁸

Érzékelhetően sokáig és nehezen barátkozott azzal a gondolattal, hogy hetente meg kell mártóznia az uszoda hideg vizében (a pártfőiskola Ajtósi Dürer sori sporttelepére járt úszni). Talán felmerült benne ekkor, hogy a fűthető kerti medencét mégsem kellett volna otthon betemettetni – egy-két tempót úszhattott volna abban is. Ám úrrá lett rajta a kötelességtudat. 1973. április közepétől orvosi tanácsra már hetente kétszer járt le az uszodába.³⁴⁹ A szerda este hat órai és a szombat egy órai időpontokat rögzítette magának. Amikor szombaton nem ért rá, akkor vasárnap pótolta mulasztását. 1974-ben szilveszter szerdára esett, de ő még ekkor is kötelességtudóan lement az uszodába – igaz, egy órakor, tehát hétfévi, ünnepi menetrend szerint. A következő években még megingott párszor erős elhatározásában, de aztán újra és újra visszatért az orvosi javallathoz.³⁵⁰ Hétköznapijaiban – általában is – szinte mindent hivatásszerűen, kötelező feladatként teljesített; meglehetősen ritka lehetett életében az örömteli pillanat. Nem sok öröme tellett hivatalában sem, amelyhez pedig – mint látni fogjuk a hatvanadik születésnap körüli eseményekből – mindvégig foggal-körömmel ragaszkodott.

Az 1970-es évek közepére rögzült tehát szokásainak végleges rendje, eszerint szerdán, szombaton a szokott időpontban úszott, pénteken filmet nézett, és két-, majd háromhetente szombat reggel megszokásból még a borbélyhoz is betért. A konzervatív lelkületű pártvezér életében a hétköznapi hullámvázának, mint zenének a dobalap, ezek az állandósult időpontok szabták meg a ritmusát.

Kádár hatvanéves

1949-ben Sztálin hetvenedik, majd három évvel később, 1952-ben Rákosi Máttyás hatvanadik születésnapját a Magyar Dolgozók Pártja az ország lakosságával látványos külsőségek között ünnepeltette meg. Több hónapos munkaversenyt, országos ajándékkészítési és felajánlási mozgalmakat szerveztek, nagy reprezentatív ünnepséget rendeztek az Operaházban. Tíz évvel később, 1962. május 25-én Kádár János ötvenedik születésnapjáról alig-alig emlékeztek meg a nyilvánosságban, csak rövid sajtóhírek tudósítottak az eseményről, a kitüntetésekéről, a születésnap gratulációkról. A Magyar Szocialista Munkáspárt első titkára épp hatalmának megszilárdításán fáradozott. A nyilvánosság előtt Kádár János másképp jelent meg, másnak mutatkozott, mint elődje.

Eltelt újabb tíz év, és a párt legfelsőbb vezetése, az MSZMP Politikai Bizottsága ismét az első titkár születésnapjának megünneplésére készülődött – sajátos körülmények között, hiszen az 1968-ban bevezetett úgynevezett gazdasági mechanizmusreform éppen kifulladásra, Kádár János hatalma meggyengülni látszott. Az MSZMP első titkárát 1972. február 7-én Leonyid Brezsnyev, a Szovjetunió Kommunista Pártjának főtitkára telefonon magához kérte „baráti látogatásra”. A látogatáshoz február 8-án – a protokoll szerint – hozzájárult sebtében a Politikai Bizottság is.³⁵¹

Kádár János február 11-én, pénteken szovjet különgéppel utazott a Szovjetunióba, és három nappal később, 14-én, hétfőn tért haza. A moszkvai repülőtérre a magyar politikust vendéglátói Zavidovóba vitték, a Moszkvától tizenhárom kilométerre fekvő vadrezervátumba. Szombaton és vasárnap a vadászatok közötti szünetekben a két vadász négyszemközt is szót válthatott.³⁵² Arról, hogy pontosan miről beszélgettek, mit vitattak meg az erdőtől ölelt, szigorúan őrzött vadászházban zárt ajtók mögött, csak sejtéseink lehetnek. Brezsnyev minden bizonnyal felelősségre vonta a magyar pártvezetőt; talán nyomdafestéket nem tűrően fogalmazott. Még a találkozóról évtizedek távlatából szenvtelenül tudósító történészek szerint is kritikát fogalmazott meg a gazdasági reformtörekvésekkel és Kádár János személyével kapcsolatban.³⁵³

Február 22-én a Politikai Bizottság előtt Kádár utalt a találkozó hangulatára is: „Brezsnyev elvtársat a mi együttesünk többé-kevésbé ismeri, mint személyiséget és mint embert is. Meglehetősen impulzív ember.”³⁵⁴ Egy héttel később kelt, a szovjet pártvezetőnek címzett levelében a magyar első titkár a követke-

zőképpen foglalta össze a magyar pártvezetés, a Politikai Bizottság álláspontját: „A Brezsnyev elvtárs által kifejtetteket az elvtársi szolidaritás, a bizalom és barátság szavaiként értékeltük. A vitában felszólalók kérték, hogy ezt megfelelő módon közöljem Önökkel, s azt a véleményt is, hogy jó lenne, ha kettőnk kapcsolatában és a többi szocialista ország kapcsolatában, bár többször és rendszeresebben kerülne sor hasonló nyílt, elvtársi beszélgetésre.” A „nyílt, elvtársi beszélgetésnek” azonban egyelőre nem lett folytatása.³⁵⁵

Mindeközben itthon az első titkárnak szembesülnie kellett azzal, hogy az MSZMP legfontosabb testületeiben többen a leváltására törnek. Kádár János május 10-én levelet fogalmazott az MSZMP Politikai Bizottságának. Ebben kérte, hogy közelgő hatvanadik születésnapjáról a lehető legerényesebb keretek között emlékezzenek meg.³⁵⁶ Leveléhez mellékelte egy beadványt, amelyben a Központi Bizottságtól nyugdíjazását kérte. „A megfelelő párthatározatok alapján most már több, mint 15 éve töltöm be a Központi Bizottság első titkárának tisztségét. Ez a párt életében is mérhető időszak, az egyén életében jóval több: ebben a hónapban mind a szolgálati idő, mind életkor tekintetében elérem a törvényeinkben megállapított nyugdíj korhatárt. Ezek alapján tisztelettel kérem a Központi Bizottságot, hozzon döntést az első titkári tisztség alóli felmentésem, és nyugállományba helyezésem ügyében.”³⁵⁷

A Politikai Bizottság 1972. május 18-án zárt ülésen tárgyalta Kádár János kéréséről. A PB tagjai az ülésen megbízták Biszku Bélát, Fock Jenőt, Aczél Györgyöt és Gáspár Sándort: egyeztessenek az első titkárral és vegyék rá, hogy vonja vissza a kérését. Kádár János azonban hajthatatlannak látszott. Három nappal a születésnap előtt a Politikai Bizottság így újra zárt ülést tartott; a téma ismét Kádár János lemondása volt. Ezúttal abban állapodtak meg, hogy a Politikai Bizottság javaslatával együtt terjesztik a Központi Bizottság elé az első titkár levelét, amelyen Kádár János addig még kisebb változtatásokat eszközöl. Senki nem látott bele ekkor az első titkár kártyáiba, voltak, akik attól tartottak, hogy valóban visszavonul, mások meg attól, hogy ezzel a játszmával éppen a leváltást próbálja megakadályozni.³⁵⁸

Ilyen hangulatban ünnepelték meg hatvanadik születésnapját. Az ünnepelt eredeti kérése volt, hogy az ünnepség szerény legyen, ám a hatalmi játszmában lényegessé vált számára, hogy érzékeltesse hatalmát a pártvezetés többi tagja és a közvélemény felé is. Május 25-én a Parlamentben ünnepélyes körülmények között vette át a Szocialista Munka Hőse kitüntetést. Az MSZMP Központi

Felszólalás a 60. születésnap alkalmával, 1972

Bizottsága a Parlament Vadásztermében ebédet rendezett az első titkár tiszteletére, amelyre meghívták Kádár Jánosnét, a KB és a kormány tagjait, az apparátus vezetőit, és rajtuk kívül még neves művészeket, közéleti személyiségeket: többek között Bernáth Aurélt, Illyés Gyulát, Pátzay Pált, Erdey-Grúz Tibort.

Kádár János számos jókívánságot, születésnap tágiratot kapott. Déry Tibor, aki éveket töltött a kádári hatalom börtönében, levelében például „kedves barátomnak” szólította, és így köszöntötte az első titkár: „Szívélyesen, szeretettel üdvözöllek, bírd még sokáig egészséggel, jó erőben”.³⁵⁹ Erdei Ferencné Majlát Jolán valamilyen okból megkésett a gratulációval, hiszen levelét csak május 30-án keltezte, viszont annál körültekintőbben fogalmazott: „Hatvanéves születésnapodon nem én és családom szeretne köszönteni Téged, hisz mi benne foglaltatunk az ország népében, akik most megkülönböztetett szeretettel és tisztelettel gondolnak Rád, mikor nehéz, küzdelmes éveidben egy ünnepi naphoz: hatvanadik születésnapodhoz érkeztl.”³⁶⁰

Hatvanadik születésnapja alkalmából Darvas József a *Kortárs* című irodalmi folyóirat hasábjain köszöntötte. Darvas így zárta sorait: „Én a magam nevében köszöntöm Kádár János elvtársat, tisztelettel és szeretettel, hatvanadik születésnapján. Ám bizonyos vagyok benne, hogy a megbecsülés szavaival, a jó egészséget, töretlen munkakedvet kívánó szavakkal, külön meghatalmazás kérése nélkül is egyetért minden magyar író.”³⁶¹ A születésnapján őt köszöntő levelekre adott válaszaiból a *Búvár* című lap adott közre válogatást.³⁶²

A *Társadalmi Szemle* az ebből az alkalomból elmondott beszédeit közölte.³⁶³ Gyurkó László könyvében kiemelte a beszéd őszinteségét, és azt, hogy „Kádár pohárköszöntőjét szerencsére szó szerint, minden stilizálás nélkül közölték.” (Az író nem tudhatta, de természetesen nem eredeti formájában jelent meg a beszéd.) Az első titkár szerény személyiségére nézve Gyurkó ezt a mondatot találta a legjellemzőbbnek: „engem feszélyez ez az évforduló és ezek a rendezvények, zavar, és zavarban is vagyok.”³⁶⁴ Még ha nem is ez volt a legőszintébb kijelentése, Kádár János ezúttal valóban meglepő nyíltsággal beszélt. Pellengérre állította például Biszku Bélát, akit a személye elleni összeesküvés háttérében sejtett. Így idézte fel az öt ünneplők előtt korábbi beszélgetésüket: „De, mondom, nekem is volna egy kérdésem, az öregségi díjat már régen levonják nálam is, hát meddig kell dolgozni? [...] Némi hallgatás után az én Biszku kollégám annyit mondott, hogy hát még kell dolgozni. Na, mondom, ha a munkaadók képviselője így beszél, abba is hagyom az egész beszélgetést, mit tudok akkor én ott tovább viaskodni.”³⁶⁵ Azaz egyértelműen jelezte, hogy nem adja át a hatalmat. Utólag teljesen nyilvánvaló, hogy az első titkár nem akart nyugdíjba menni sem hatvanévesen, sem pedig később.

Jellemző, hogy a születésnap pohárköszöntőjében beszélt először nyíltan 1956-ról is: „1956-ban egy olyan súlyos, kritikus helyzet állott elő, aminek tudományosan ellenforradalom a megnevezése. Mi tudjuk, hogy annak, ami 1956-ban történt, ez a tudományos meghatározása. Másoknak az érzésvilága szerint ez forradalom volt. De van egy gyűjtő fogalom, amit mindnyájan elfogadhunk: az egy nemzeti tragédia volt. Tragédia a párt számára, a munkásosztály számára, a nép számára és az egyes emberek számára is. Úttévesztés történt, és ebből tragédia jött létre. És ha most ezen túl vagyunk – ezt nyugodtan mondhatjuk – ez egy nagyon nagy dolog.”³⁶⁶ Úgy értékelte tehát, hogy rendszerének legfőbb vívmánya az 1956 utáni közmegegyezés megteremtése volt (annak kedvéért, hogy ezt hangsúlyozza, még az eltiport forradalmat is hajlandó volt

legalábbis szűkebb körben „nemzeti tragédia”-nak nevezni). És ez volt az, ami az árulást legalábbis az ő szemében történelmi tetté változtatta át, és amiről úgy vélte, hogy tovább erősítheti a hatalmát.

A Központi Bizottság, amely előtt épp Kádár János lemondó levele feküdt, szintén üdvözlő levelet intézett az első titkárhoz. A hazai ünnepekről egy összevont sajtóközlemény jelent meg, amely tudósított a kitüntetés tényéről, az ünnepi ebédéről és a KB leveléről. (A *Társadalmi Szemle* és a *Pártélet* teljes terjedelemben publikálta a Központi Bizottság Kádár Jánoshoz írt levelét.) Egy nappal később a napilapok közölték a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának születésnapjára üdvözlését, és hírt adtak a többi „testvérpárt” gratulációjáról. Tudósítottak arról is, hogy a magyar pártvezetőt Lenin-renddel tüntetik ki szovjet elvtársai. A sajtó beszámolt arról, hogy a szocialistabrigádvezetők értekezletének megnyitó ülésén köszöntötték az ott megjelenő Kádár Jánost hatvanadik születésnapja alkalmából. Az eseményről a televízió is tudósított. A magyar televízió tizenöt perces „történelmi jellegű filmösszeállítást” készített az első titkárról, amelyet ugyan nem tűztek műsorra, ám részleteit bemutatták a mozikban a filmhíradóban.³⁶⁷

A pártvezetés tagjai ilyen előzményeket követően vitathatták meg ismét Kádár János lemondó levelét. A Politikai Bizottság 1972. június 13-ai ülésén többen ismét felvetették, hogy Kádár János ne terjessze be lemondását a Központi Bizottság elé. A PB állásfoglalásának indoklásában ez szerepelt: „mindent megtettünk, hogy Kádár elvtársat rábírjuk, ne vigye levelét a KB elé.”³⁶⁸

Kádár János ezt követően ismét javított a fogalmazványon, amelynek lényege azonban változatlan maradt. Végül a dokumentumnak, amely fölött az első titkár látszólag egy hónapig vajúdott, a legújabb változatát terjesztették a Központi Bizottság elé május 23-i dátummal, csekély módosításokkal. Kádár János az újabb és újabb javításokkal jól érzékelhetően húzta az időt, az utolsó pillanatig bizonytalanságban tartotta a legfelső pártvezetés tagjait. Feltehetően csak közvetlenül a Központi Bizottság ülése előtt tette egyértelművé, hogy mégsem kíván lemondani.³⁶⁹

1972. június 15-én a Központi Bizottság szintén zárt ülésen tárgyalta meg Kádár János levelét és a Politikai Bizottság határozati javaslatát. Az elnöklő Fock Jenő kezdeményezésére „kérdés és hozzászólás nélkül, egyhangúlag” fogadta el a javaslatot: „a Központi Bizottság elfogadja a Politikai Bizottság javaslatát és a Kádár János elvtárs levelében foglaltak felett napirendre tér”. Fock érzelmes

hangvételű beszédében az eljárást így indokolta: „ha valaki felszólal, aki most foglalkozik vele, az a harmadik mondatban elsírja magát.” Az ülésen Kádár János világossá tette, hogy mit vár el a Központi Bizottság tagjaitól: „A beterjesztett két okmány közül a beadványt én írtam, ennek tárgyában tehát nem kell nyilatkoznom; a Politikai Bizottság javaslatával pedig egyetértek.”³⁷⁰

A vezérccsel a sakkban egy néhány lépésből álló megnyitáskombináció, amelynek az a célja, hogy megnyíljon a táblán a vezér előtti terület. A sakkozó ilyenkor tér- és tempóelőnyt szerezhet, ha nem ismerik fel a valódi szándékát. A vezérccsel alkalmazása nem azt jelenti, hogy valami megtörtént, hanem azt, hogy elkezdődött, történni fog. Kádár János sakkjátékosként mindig igyekezett elrejtetni valódi szándékait. Eszerint élt hétköznapijaiban és így viselkedett a környezetével is.

A Központi Bizottság tagjainak így valójában arról kellett nyilatkozniuk, hogy továbbra is Kádár Jánost szeretnék látni az első titkári székben. A machiavellista politikus egyúttal a lehető leghatározottabban jelezte számukra azt, hogy leváltásáról, nyugdíjazásáról a következőkben nem lehet még csak beszélni sem: „nagy nyomatékka kérem és ajánlanám, hogy a mai tárgyalás és határozathozatal után a kérdést, mint olyant, le kell venni a napirendről. És higgyék el az elvtársak, ami személy szerint engem illet, én képes vagyok rá: leveszem a napirendről, kidobom a fejemből és nem foglalkozom vele.” (Június 16-án a *Népszabadságban* közlemény jelent meg a KB üléséről, amely azonban Kádár János kívánságára a meglebegtetett lemondással nem foglalkozott.)³⁷¹

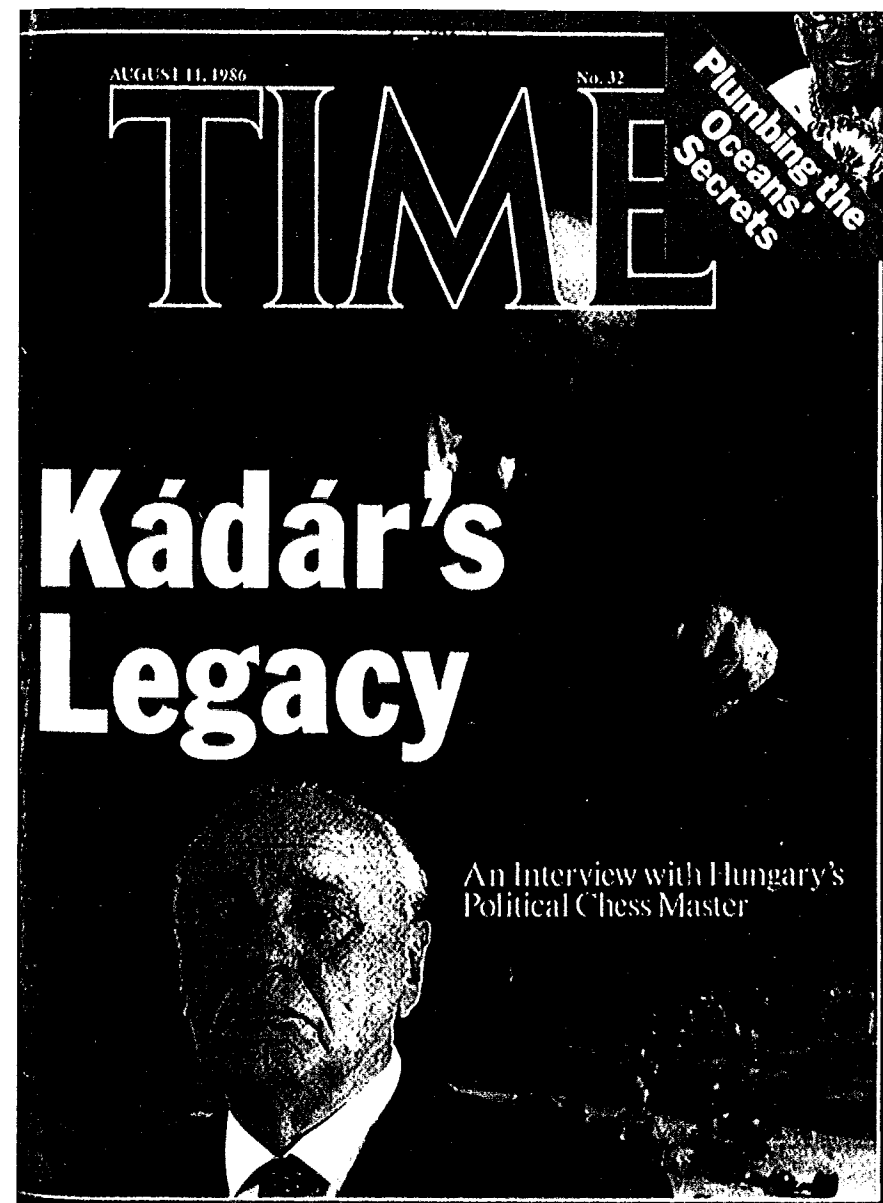
Kádár János 1972. június 28-án ismét levelet fogalmazott Leonyid Brezsnyevnek: „A közelmúltban – személyes ügyben – egy beadványban fordultam pártunk Központi Bizottságához. A Központi Bizottság június 15-én megtárgyalta és megfelelő határozattal lezárta a kérdést.” Jelezte a szovjet pártvezetőnek azt is, hogy ezzel az MSZMP-n belül végleg lezárták esetleges leváltásának a kérdését: „Bár ennek most napi aktualitása nincs, és továbbra is Központi Bizottságunk belső, bizalmas ügyéről van szó, én, kettőnk személyes viszonya és a dolog természete miatt, ha senki mást, de Önt tájékoztatni akarom, miről is volt szó”. Leveléhez mellékelte saját beadványának és a Központi Bizottság határozatának a fordítását. 1972. november 27-én, a szovjet párt- és kormányküldöttség látogatásakor Leonyid Brezsnyev személyesen adta át Kádár Jánosnak a Lenin-rendet. Két nappal később a Telki melletti vadrezervátumban ismét együtt vadászhattak baráti (elvtársi) hangulatban.³⁷²

A pártszékházban a dolgozószoza és a titkárság miliője más hangulatot sugárzott, mint a Kádár házaspár historizáló stílusban berendezett, elegáns Cserje utcai otthona. Ha valaki – (emiatt szerencsés vagy kevésbé szerencsés) funkcionárius, időnként magas rangú külföldi vendég – Kádár János hivatalába látogathatott, miután fogadta az ajtó előtt strázsáló kormányőr tisztelgését, a titkárság előterébe lépett be. Itt ült az a civilöltözetet viselő kormányőrtiszt, aki a rózsadombi villából az első titkárt mindennap a munkahelyére, az MSZMP székházába kísérte. E helyiségből nyílt az úgynevezett könyvtárszoza, amely valójában a fogadóhelyiség volt. A legmagasabb rangú hazai és külföldi vendégeket Kádár János személyesen kísérte be a hivatalába. A titkárnő szobáján keresztül lehetett bejutni hozzá.

A szoba egyszerűséget sugárzott: Kádár irodájában hosszú tárgyalóasztal állt tizenkét karosszékkal. Itt fogadta a kisebb létszámú küldöttségeket, és itt tartották a Politikai Bizottság zárt üléseit is. A hosszú, téglalap alakú helyiség másik végében, a bejáratnál szemben helyezték el Kádár János íróasztalát, amelyen visszaemlékezések szerint sohasem tornyosultak iratcsomók, nem halmozódtak az elintézetlen ügyek. Az első titkár mindent szinte azonnal – lehetőleg érkeztetés szerinti sorrendben – intézett, továbbküldött. A Honeckertől ajándékba kapott szocreál állólámpa világította meg Kádár János íróasztalát. Az iratok margójára, illetve külön lapokra az első titkár – sajátos rendszer szerint váltogatva a színeket – csehszlovák Versatil gyártmányú piros, kék és fekete ceruzákkal jegyzetelt. Ugyanolyan egyszerű, papírbolti naptárba jegyezte be ő is a programjait fekete grafitceruzával (a naptárt fekete műbőr tokban tartotta), mint amilyenbe, hogy teljes legyen az összhang, munkatársai is felírták a napirendjét.³⁷³

A falakat más jellegű képek díszítették, mint a rózsadombi villában. A bejáratnál szemközt, az első titkár íróasztala mögötti falon szimbolikus üzeneteket közvetítő alkotások függtek: az Auróra cirkáló rajza, valamint a híres, Holdra feljuttatott embléma, a Lenint, Marxot és Engelst ábrázoló dombormű másolata. A szoba falát egyetlen nagyméretű festmény díszítette, amely a sakkozó Lenint ábrázolta. (A *Time* fotóriportere például ez előtt állva fotózhatta le a Nyugaton is nagy taktikus hírében álló Kádár Jánost). Az ablakokkal szemközt falra Magyarország közigazgatási térképét akasztották és egy nagyméretű képet az 1957. május 1-jén a Hősök terén összegyűlt, -toborzott tömegről.³⁷⁴

Kádár János szobájából egy kis helyiségen keresztül lehetett kijutni a székház mögötti parkra nyíló teraszra, ahova Kádár időnként kiállt cigarettázni.

A *Time* címlapja

Munkaidő vége felé az első titkár ismét körbesétált az épületben, be-benyitott a szobákba, hogy véletlenszerűen ellenőrizze, a pártvezetők és munkatársaik valóban dolgoznak-e.³⁷⁵ A KB épületében volt a legfőbb párttestület, a Politikai Bizottság ülésterme is. A bizottság tagjai egy nagy ovális asztalnál tárgyaltak, ahol mindenkinek kijelölt, állandó, a rangsort tükröző helye volt – nem úgy, mint a legendában, amikor a lovagok Artúr király kerekasztalát ülték körbe –; az asztal egyik végén Kádár János elnökölt.³⁷⁶

Egy mondat a zsarnoktól

„Igenis úgy vesszük, aki nincs a Magyar Népköztársaság ellen, az vele van; aki nincs az MSZMP ellen, az vele van; és aki nincs a népfront ellen az vele van”³⁷⁷ – Kádár János 1961. december 8-án a Hazafias Népfront Országos Tanácsának ülésén fogalmazott így. Később e mondatot többen és több formában is felhasználták annak bizonyítására, hogy Kádár János rendszere alapvetően kompromisszumokra törekszik, és egyezséget szeretne a társadalom valamennyi csoportjával. A nevezetes mondás ekkor már rövidebben, így hangzott: „aki nincs ellenünk, az velünk van.” (A kijelentés valójában egy bibliai parafrázis; az evangéliumok leginkább ebben a formában idézik Jézus szavait: „Aki velem nincsen, ellenem van.”)

Hiába cáfolta tetteivel és szavaival az első titkár többször is ezt az állítást; a neki tulajdonított bölcsesség nagy karriert futott be. Gyurkó László egyenesen így jellemezte 1982-ben, Kádár János hetvenedik születésnapja alkalmából megjelentetett könyvében: „Egy mondat, amely megrengette Magyarországot.”³⁷⁸ A szállóige, amint Murányi Gábor rámutat, az író számára kiváltképp fontos lehetett, 1962 januárjában még *Velünk van vagy ellenük? Egy beszéd margójára* címmel értekezett róla az *Élet és Irodalomban*³⁷⁹ – és ezzel lényegében visszaírta magát a közéletbe. Gyurkó Lászlót ugyanis az 1956-os forradalomban való részvétele miatt a kádári megtorló hatalom izgatásért hat hónapi börtönbüntetésre ítélte.

Írását Gyurkó így kezdte: „Egyidőben megkívták a villamoskalauztól, aki legszívesebben eperpalántáit gyomlálta volna kertjében, hogy emelje magasra a vörös lobogót, holott csak a zászlót, s nem a jelképet vitte.”³⁸⁰ Majd így zárta a Rákosi-korral szemben a Kádár-rendszer előnyeit részletező eszmefuttatását:

„Az erő és az igazság magában is vonz, mint a mágnes, s azoknak a hite, akik tudják és vallják, hogy ebben az országban szocialistának lenni ma nem érdem, hanem szolgálat és kötelesség, átsugárzik majd a töprengőkre és kételkedőkre, tépelődőkre és huzakodókra, mindazokra; akik nincsenek ellenünk, tehát velünk vannak.”³⁸¹ A mondat tehát még a „velünk”-kel jellemzett kategóriába való bejelentkezésre is alkalmat adhatott – például az írónak is.

Ahogy Gyurkó László utalt rá, Rákosi Mátyás beszédeiben állítólag használta, az „aki nincs velünk, az ellenünk van” kitélt, ám erre valójában nincs semmilyen bizonyíték.³⁸² Kádár János – miként Murányi Gábor tanulmányában rámutat – korántsem Rákosi Mátyással polemizált a Népfront ülésén. Híres, szállóigévé vált – megváltoztatott szövegű és jelentésű – mondása egy konkrét cikken alapult, arra válaszolt. A londoni emigráns lapban, az *Irodalmi Újságban* jelent meg ugyanis *Csodatevők vagy egyszerű emberek* címmel Méray Tibor írása. Méray kemény szavakkal illette cikkében a forradalmat elárulós és eltipró Kádárt, majd magyarázatot keresett arra, hogy mégis miért létezhet a rendszer: „Rákosi idejében a párt alap gondolata az volt: »aki nincs velem, az ellenem van«; ma inkább ez: »aki nincs ellenem, az velem van«.”³⁸³

Kádár János nyilvánosan ugyan soha nem vonta vissza a neki tulajdonított kijelentést, ám többször árnyalta és tiltakozott az ellen, hogy túlzott jelentést/jelentőséget tulajdonítsanak ennek a mondatnak.³⁸⁴ 1962 novemberében az MSZMP VIII. kongresszusán ismételten megnyilatkozott a kérdésről: „Szeretnék néhány szót szólni egy elég nagy zajt okozott jelszóról. Arról a jelszóról van szó, hogy aki nincs ellenünk, az velünk van. Az első és a legfontosabb, amit itt a kongresszuson le kell szögezni, hogy ez a megállapítás természetesen nem tudományos tézis, hanem egyszerűen politikai megállapítás, ha úgy tetszik, agitációs jelszó, amely emberek viszonyára, nem pedig világnézetre vonatkozik.”³⁸⁵ (Ha világnézetre vonatkozott volna Kádár megjegyzése, akkor éppen a marxisták és a vulgármarxista pártkorifeusok osztályharcra vonatkozó alaptételét kérdőjelezte volna meg, sőt a magát munkáshatalomnak nevező rendszer lényegét is.) Az 1980-as évek elején Kádár a Politikai Bizottság egyik zárt ülésén tovább finomította a tételt: „nem önkérvényű lözung, hiszen vannak olyan szituációk a történelemben, amikor aki nincs velünk, az ellenünk van.”³⁸⁶ Mondta – nem mondta, értette – nem értette, a közvélemény mindettől függetlenül neki tulajdonította a megállapítást.

A Kádár személyisége és kultusza körüli ellentmondások elsősorban nem az első titkárt magát jellemzik. A kortársak kiütései, hétköznapi kompro-

misszumai formálták a közvéleményben a diktátor képét. Az értelmiségi kollaboráció egyik érdekes példája lehet – Illyés Gyulának a hatalomhoz fűződő viszonya mellett – Gyurkó László története. Gyurkó a rendszerváltás után előbb 1956, majd kibővítve a kötet első kiadását *A bakkancsos forradalom* címmel megírta a forradalom történetét.³⁸⁷ A harmadik kiadás előszavában, 2001-ben azt állította, hogy a „módszeres anyaggyűjtést” 1980-ban kezdte meg, tehát – ha hitelt adhatunk szavainak – még a Kádár-kötet megírása előtt.³⁸⁸ 2000-ben jórészt megismételve a korábban írtakat, felidézte a riporkönyv megírásának körülményeit is, így zárva rövid emlékezését a forradalmat vérbe fojtó politikusról: „Ami pedig a magam felelősségét illeti: mindenben tévedhettem, hibázhattam, véthettem, csak abban nem, hogy Kádár János a huszadik század legjelentősebb magyar államférfija. S bár tudom, nem perdöntő, azért megnyugtató, hogy véleményemet az ország közvéleménye is osztja.”³⁸⁹ Szavai jól érzékeltetik, hogy az egyének együttműködése, azonosulása sokszor nem fejthető és nem is magyarázható meg külső, utólagos, ésszerű szempontok alapján.

A pártszékház auláját Bernáth Aurél és munkatársai hatalmas faliképpel, a *Munkásállammal* díszítették. 1972-ben – épp Kádár János hatvanadik születésnapjának évében – avatták fel a szekkot. Az örök utóbb úgy emlékeztek, hogy ez volt a nagy tojásrántották időszaka, mivel a képet, hogy dacoljon az idő múlásával, Bernáthék lenolajjal és tojással cementezték a falhoz.³⁹⁰ Az alakok közé a művész odafestette író- és művészbártaikat, sőt maga Kádár János is látható a képen. Az első titkár sakkozik valakivel, mellette Aczél György kibicel. (A reneszánsz hagyomány nyomán a művészek rendszerint a megrendelőt és a mecénást is megfestették.) Kádár világossal éppen leüti az ellenfél vezérét, feje árnyékot vet a falra, glóriának látszik. A kép egyes értelmezések szerint behódolás a diktátornak és rendszerének, mások szerint ironia. A szekkon az alakok mindenestre nem dolgoznak, csak mímelik a munkát, valaki strandpapucsban talicskát tol, mások nézelődnek. Mintha az egész munkásállam csak díszlet volna, a kép háttérében a ravasz sakkjátékos. Bernáth Aurél a kivégzett miniszterelnök, Nagy Imre alakját is megfestette, először állítólag a jellegzetes cvikkerrel, később azonban eltüntette azt, hogy mégse legyen baj belőle.³⁹¹

A rendszerváltás után a pártszékházból képviselői irodaház lett, a faliképet egy szürke lepellet takarták el, majd 2004-ben újból leleplezték. A szekko ezt követően ismét botrányt kavart, mivel az ellenzéki képviselők is felfedezték rajta

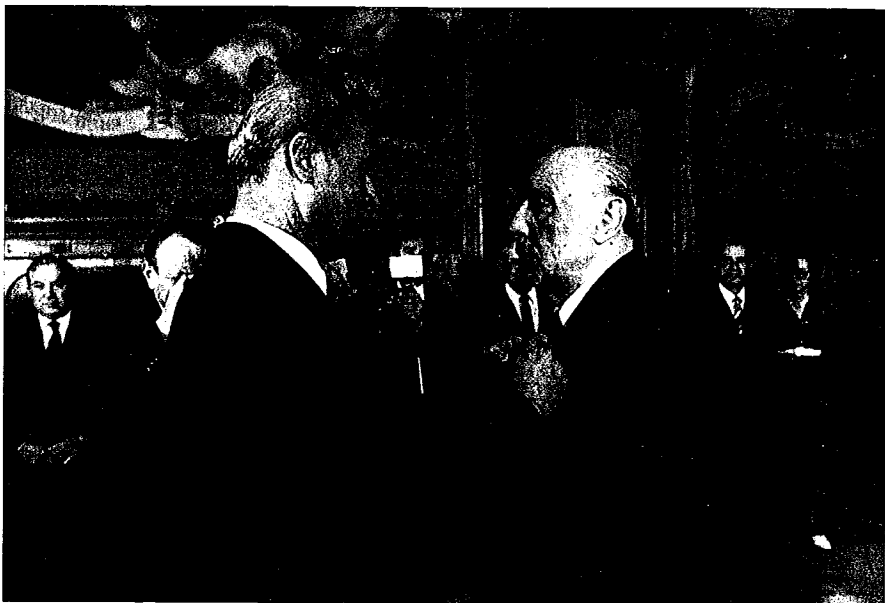
Kádár János alakját.³⁹² Hála a temérdek lenolajnak és tojásnak, a *Munkásállam* dacolt az idő múlásával, és ma is az ország közelmúltjára figyelmeztet. Memen-tója annak is, hogy az első titkár nem mindig utasította el a személyét övező kultuszt, hódolatot.

Kádár – hetven

Amikor 1982. május 25-én Kádár János hetvenedik születésnapját ünnepelték, a rendezvényt a hatvanadik születésnap jól bevált forgatókönyve szerint készítették elő. A *Népszabadság* közölte a Központi Bizottság születésnapj jókívánságait, méltatását, a szocialista pártok gratulációit, megemlékezett az első titkárnak adományozott magyar és külföldi kitüntetésekéről. Három levéltári dobozt töltenek meg csak az ünnepi táviratok.³⁹³

Kádár János a Szocialista Munka Hőse kitüntetést ismét a Parlament Nándorfehérvári termében vehette át. Ezt követően Németh Károly, a Központi Bizottság tagjai nevében nyújtotta át az ünnepeltnek a KB ajándékát, Szőnyi István *Virágzó fák* című festményét, majd Kádár Jánosnénak az ünnepi alkalomra készített virágkosarat. A Vadászteremben a tíz évvel korábbinál lényegesen nagyobb ceremóniát rendeztek: kétszázharminc fő részvételével tartottak állófogadást. A tudományos és kulturális élet képviselői közül meghívták Berend T. Iván történészt, Markó Iván balettművészt, Kállai Ferenc színészt, Varga Imre szobrászt vagy a költők, írók közül Illyés Gyulát, Juhász Ferencet. Tíz „élenjáró fizikai dolgozó” is megjelenhetett az illusztris rendezvényen, köztük Tóth Béla állatgondozó, Kardos János tehenész vagy Kanalas Sándor vágár. A „fiatalokat” a KISZ-vezetők mellett Farkas Bertalan úrhajós és Magyarai Béla kiképzett úrhajós képviselhette, a sportolókat Sebes Gusztáv, a legendás Aranycsapat szövetségi kapitánya, Portisch Lajos sakkozó és Hegedüs Csaba birkózó.

A fogadás menüjében a kaviárral töltött tojás éppúgy szerepelt, mint a mini töltött káposzta, a Gundel pincérei egri medockal, bikavérrel, debrői hársle-velével, badacsonyi kékenyélével és Radeberger sörrel kínálták a vendégeket. Keresztury Dezsőre testálták azt a feladatot, hogy a „pártonkívüli értelmiség” nevében mondjon köszöntőt. Az idős író így szólt az első titkárhoz: „János öcsém – mondta –, ez a nép halni készült, s te adtál neki új életkedvet és élet-erőt.”³⁹⁴

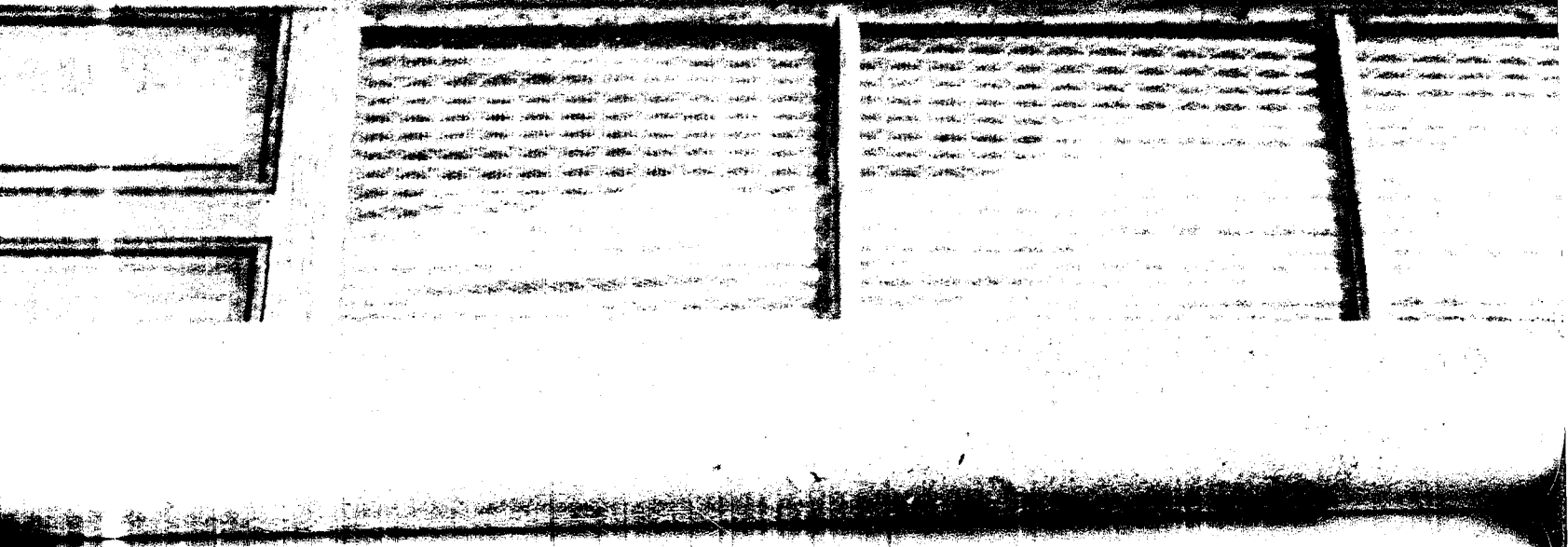
Kádár János 70. születésnapja, 1982

Az ünnepeltet emeletes, 70-es számmal díszített tortával lepték meg a fogadás szervezői. Kádár János meghatott beszédében felidézte, hogy 1957-ben, amikor első titkárként először ünnepelték, semmit sem kért, csak május 26-ra egy szabadnapot, és a hatvanadik születésnapját, amikor miközben ünnepelték, ő épp a felmentését kérte. Végül feltette a kérdést: „Na most már ennyivel is okosabb vagyok, most a harmadik alkalommal, úgy hogy ezt már föl se tudom vetni ilyen formában, hát mit csináljak?!” Ezúttal azonban nem volt szükség sem hatalmi praktikákra, sem kimódolt nyilatkozatokra; az ünneplést és a gratulációkat hatalmas teljében valójában szívesen fogadta.³⁹⁵

Kádár János hetvenedik születésnapjáról megemlékezett a *Nagyvilág* című világirodalmi folyóirat is. Az első, egyoldalas szerkesztőségi írás szólt Kádár Jánosról (a szerző/k/ megjelölése nélkül), világirodalmi folyóirathoz képest kissé magyartalanul. Így kezdődik: „Tekintélye van itthon és külföldön. Hazai vonatkozásban mintha némileg ridegen hangzanék a »tekintély« szó, de ha beleértjük az őt körülvevő bizalom, megbecsülés, sőt mondjuk ki: szeretet fogalmait is, talán kifejezi a lényegét.”³⁹⁶ Száraz György a *Társadalmi Szemlében* írt

róla méltatást. A neves tudós nem átalotta elmesélni a következő Kádár-viccet sem: „1970-ben pedig a nő, aki panaszaira azt a választ kapja, bizony asszonyom ez a változás kora, riadtan kérdi a doktortól: de ugye, Kádár marad?”³⁹⁷ Az első titkár személye, képzelt személyisége a hétköznapi kompromisszumokból felépülő rendszer jelképévé és zálogává vált. Kádár János, bár korántsem biztos, hogy jól érezte magát a hivatalában, sohasem akart, nem mert és nem is tudott megválni a hatalomtól.

ODAKINN

Kádár János vadászaton,
1950 körül

„Naponta este 8 órakor [a ránk maradt források szerint inkább öt vagy hat óra-
kor – a szerző], amikor a pártszékházi irodájában befejezte a munkát, mielőtt
beült volna a gépkocsiba, hogy hazahajtson, minden különösebb biztosítás
nélkül sétálgatott az épület előtt, a Duna-parton. Gyakran látták őt így a vélet-
lenül arra tévedt járókelők.” – Katona István, Kádár János közeli munkatársa így
örökítette meg az első titkár egyik nevezetes szokását. Fölösleges, e könyv lap-
jain hosszan ecsetelni azt, hogy inkább az első titkár tévedhetett „véletlenül” a
Duna-partra, mintsem a járókelők. Érdeemes viszont rögzíteni, hogy a személyét
övező legendák szerint „különösebb biztosítás nélkül” – valamiféle modern kori
Mátyás királyként – járt az emberek között, pontosabban csak egy kormányőr
követte. A visszaemlékezők ezt szinte mindig annak bizonyítására idézik fel,
hogy Kádár nem félt az emberek közé menni, és nem is volt mitől tartania. Ha
sorra vesszük útjait (amikor focimeccsre, a sakkszékházba vagy vadászni ment)
és utazásait (amikor pihenni vagy hivatalos látogatásra indult), látni fogjuk,
hogy valójában miképp jelent meg a nyilvánosságban és hogyan rejtőzködött.

„Találkozom vele a Népstadionban, a K-szektorban, az a protokollrész. Kö-
rülbelül 3-400 ember szemtanúja volt ennek. Meglátott a Kádár János, és min-
denkit otthagya odajött hozzám: »Szervusz!« Megölelt, azt mondja: »ilyen
emberekre gondolva kaptam erőt, hogy elviseljem a dolgokat, ilyen tiszta embe-
rekre, mint te is vagy!« És megölelt, megcsókoltuk egymást, János, hogy vagy,
alig tudtam szóhoz jutni...”³⁹⁸ – Kelen Béla úgy emlékszik, hogy a börtönévek
után egy focimeccsen pillantotta meg ismét Kádár Jánost. Elbeszéléséből – a
romantikus hangvétel ellenére is – érződik, hogy a Népstadionnak az akkori
előkelőségek részére fenntartott páholya volt az egyik olyan reprezentatív hely,
ahol a kor politikusai – népszerűséget keresve – rendszeresen megjelentek.

Nem kétséges, hogy a *foci* kifejezést a párt politikusai és a hétköznapi em-
berek ugyanarra a játékra értették. Talán egyformán is szerették, de – a csapat
győzelmén túl – mást vártak tőle (a mindenkori politikusok mindenekelőtt
saját uralmuk elfogadtatását). Az új futballszentély, a Népstadion építését ak-
kor fejezték be, amikor Kádár János börtönben volt. Kádár kiszabadulása után
rögvest ellátogatott ide – jelezve, hogy kész visszatérni a hatalomba, a pártveze-

tésbe. Ebben a körben ugyanis a futball közös szenvedélynek számított. (Csak
mint tényrt rögzítem, Kádár a börtönévek alatt lemaradt az Aranycsapat nagy
győzelmi sorozatáról, és nem élhette át, csak utólag az elveszített berni döntő
traumáját sem.)

Az első titkár köztudottan szerette a focit (ez elsősorban saját közléseiből
tudható). Az ötvenes években szabadidejének jelentős részét a Vasas Fáy utcai
stadionjának vagy a Népstadionnak a lelátóin töltötte. Fiatalkorában ő maga
is futballozott. Állítólag már a polgári iskola éveiben az unalmas órák helyett
többször a grundon focizott. A vele készült riportkönyvben azt is elárulta ma-
gáról, hogy centerhalf volt, azaz középfedezet. Két évig a Hársfa utcai Sport
Club ifjúsági csapatában,³⁹⁹ majd a Vasas SC ificsapatának középpályásaként
kergette a labdát.⁴⁰⁰ Pályán volt még (már) akkor is, amikor a Magyar Kom-
munista Párt hazai politikusokból verbuválódott csapata 1946-ban megmér-
kőzött a parasztpártiakkal. Elnézegetve a ránk maradt megsárgult fényképet,
Kádár Jánost, Apró Antalt, Szirmai Istvánt és a többi alkalmi labdarúgót, úgy
tűnik, a háborús idők igencsak rányomták bélyegüket az újsütetű politikusok

Nemzeti Parasztpárt – MKP találkozó, a felső sorban középen Kádár János, 1946

erőnlétére.⁴⁰¹ Még ebben az évben a kommunista párt prominenseként Kádár János lett a Vasas elnöke.⁴⁰²

Kádár egy 1946-os karácsonyi interjúból beszélt a legrészletesebben a futballhoz való viszonyáról. „Régi sportember vagyok. A 20-as években mint Vasas-ifi a Hársfa utcai fiúkkal együtt rúgtam a labdát a Népliget bokáig érő homokjában. Jó 3 órás meccseket játszottunk, rendszerint 15:11-es eredménnyel. Később szurkoló lettem, mégpedig mint vasashoz és öntudatos munkáshoz illő, Vasas-drukker. Most a tagok megtisztelő bizalmából a Vasas elnöke vagyok, és büszke csapatomra, a legjobb magyar munkás-sportegyesületre. A futballhoz ilyenformán hivatalból értek. De még sokkal inkább mint szurkoló.”⁴⁰³

Ha végigolvassuk a nyilatkozatot, az ekkor még a közelgő választásokra gondolva népszerűséget kereső politikus kedélyes emlékezése egy idő után tanmeszévé válik, amely a többi szurkolóhoz, a választókhoz szól. Kádár János a lapnak felelevenítette, hogy nyáron elvesztették a Parasztpárttal vívott futballmeccset. Mint politikusnak, természetesen volt magyarázata a vereségre: „Nem akarom hosszúra nyújtani a dolgot, mert akkor elmondhatnám, hogy a Parasztpárt rá-

Kádár János futballmeccsen, 1949

szedett bennünket, mert ezzel a csatakiáltással, hogy ők »fiatal párt«, beállítottak a csapatba 9 db jólábú főiskolai hallgatót. A mi veteránjaink térde ezzel szemben a meccs közben úgy csikorgott, mint egy rozsdás kulcs a zárban. Nem részletezem, de tény, hogy 3:0-ra veszítettünk.”⁴⁰⁴ Kádár „zárójelben” szellemesen megjegyezte: „kérem a szedőelvtársat, hogy az előbbi mondatot nagyon apró betűvel szedje, hátha elkerüli Rákosi elvtárs figyelmét.”⁴⁰⁵ A lap olvasóinak elárulta, hogy ekkor döbbsen rá, mennyivel könnyebb a nézőtérrel kritizálni, mint a pályán lenni. Majd elmélkedését – e hosszúra nyúlt szurkoló-lélektani traktátust – tréfásan zárta: „A legutóbbi Vasas–Fradi meccsen már megint füstölögtem. »Milyen más lett volna, ha Szilágyi az első félidőben centert játszott volna.« Újra a régi öntudatos néző vagyok. Mindent jobban tudok, mint az edző, a játékos és a bíró. Javíthatatlan vagyok: szurkoló.”⁴⁰⁶

Kádár János később is látványosan kitartott vállalt szenvedélye mellett. 1957-ben, a Kádár-rendszer kiépülésének évében, egyfordulós pontvadászatot indítottak, amelyet az első titkár kedvenc csapata, a Vasas nyert meg.⁴⁰⁷ A közvélekedés nem tartotta véletlennek a futballegyesület váratlan sikersorozatát. Az első titkár rendre feltűnt a focimeccseken, és sohasem rejtette véka alá, hogy ő hű maradt a gyökereihez, és továbbra is egy „munkáscsapatnak”, a Vasasnak szurkol. Szimbolikus gesztus volt a kádári hatalom részéről az is, hogy a Ferencváros és az MTK 1957-ben visszakaphatta a régi nevét. Amikor végül 1963-ban, örökkévalóságnak ható tizennégy év után, a Fradi ismét bajnokságot nyerhetett, szurkolói a futball-legendárium szerint boldog mámorukban az első titkár nevét skandálták: „Bajnok lett a Ferencváros / fasza gyerek Kádár János.”⁴⁰⁸ Utóbb a kocsmában, amikor letisztultak az események, állítólag új rigmus született: „Bajnok lett a Ferencváros / le van szarva Kádár János”.

A hatvanas évektől már nemigen focizott (bár időnként még játszott a „központi apparátus csapatában”⁴⁰⁹), futballmeccsekre viszont továbbra is kijárt. 1964-ben a feleségéhez írt egyik levelében megemlékezett arról, hogy a Népstadionban megtekintette a Magyarország–Franciaország válogatott mérkőzést. Nem nyugózhatték le a látottak, mert így kommentálta a történeteket: „a meccset nagy keservesen 2:1-re megnyerte a magyar csapat.”⁴¹⁰ Naptárából tudható, hogy máskor viszont gólgazdag, eseménydús találkozókat látott: 1969. november 5-én például a magyar válogatott írek elleni 4:0-s sikerét, vagy 1973. június 13-án a 3:3-ra végződött Magyarország–Svédország találkozót.⁴¹¹

Az első titkár személyesen odafigyelt a válogatottra is. Szepesi György az 1958-as világbajnokság után állítólag közbenjárt nála annak érdekében, hogy ismét Sebes Gusztávot nevezzék ki a válogatott élére. Ám Kádár János nem adta be a derekát, mert attól tartott, hogy egy vereség után – az 1954-es berni döntőt követő utcai megmozdulásokhoz hasonlóan – Sebes személye miatt is rendszerellenes tüntetések lehetnek.⁴¹²

A magyar futball megreformálásának kérdése a rendszer fennállása alatt mindvégig visszatérő témája maradt a különböző párttestületek üléseinek.⁴¹³ A pártvezetés időről időre meghirdette, hogy rendet tesz, és tiszta viszonyokat teremt a magyar foci körül. Kádár János nem bizonyult elődeihez fogható sportmenedzsernek, a hatalom legitimálásában a focinak azonban továbbra is fontos szerepe volt. Olyan területnek látszott, ahol szükség van arra, hogy az „első ember”, vagyis az állam közbelépjen, és rendet tegyen, mert különben az ország nem számíthat számottevő eredményekre. A társadalmi konszolidáció volt a rendszer legfőbb üzenete, és Kádár János a futballpályák környékén is ennek szellemében tevékenykedett.

Jellemző epizódja a magyar futball Kádár-kori történetének Puskás Ferenc hazatérése. Kádárék sokáig halogatták az Aranycsapat külföldre távozott játékosainak a rehabilitálását, a rendszer legitimációja múltott ugyanis 1956 megítélésén. Az Aranycsapat nimbusza azonban az idő múlásával, ahogy megritkultak, majd teljesen elmaradtak a focisikerek, egyre csak erősödött. Végül Puskás Ferenc, a tékozló fiú hazalátogathatott. A legendás balösszekötő 1981-ben az angol válogatott elleni meccset megelőző gálmérkőzésen ismét pályára lépett a nemzeti színekben, és három góljával emlékeztetett a régi szép fociidőkre. A mérkőzés végén, amikor az egész csapat odavonult a dísztribün elé, ahol a pártvezetők és kormánytagok foglaltak helyet, Puskás – miként az egykorú felvételeken látható – meghajolt Kádár előtt, és az első titkár a gesztust főhajtással viszonzotta.⁴¹⁴ (Hatvanötezen követték a lelátóról Puskás hazatérését.⁴¹⁵)

A futballista utóbb egy interjúban így magyarázta akkori cselekedetét: „Maga a mérkőzés nagyon jó szórakozás volt – 3-3 lett az eredmény, a budapesti csapat mind a három gólját én szereztem –, és a végén mindnyájan felsorakoztunk középen. Én egyszercsak kiléptem a sorból, és egyenesen Kádár János és a díszpáholyban helyet foglaló többi vezető felé fordultam. Mindnyájuk előtt fejet hajtottam a tisztelet jeléül. Úgy éreztem, ez így helyes. Tartottam attól, hogy nem szívből jövő, meleg fogadtatásra jövök vissza. Tudtam, hogy a bele-

egyezésük nélkül sem a repülőtéri tömeg, sem a többi ünneplés nem lett volna lehetséges. Hálás voltam nekik, hogy ilyen szép hazatérést tettek lehetővé és úgy éreztem végre megbocsátották nekem, hogy csak másodikak lettünk az ötvennégyes világbajnokságon.”⁴¹⁶

Az utókor később, amikor Kádár történelmi szerepe egyértelműnek látszott, átértékelte az eseménysort. Egy 2005-ben megjelent könyvben például már ez olvasható: „[Puskás Öcsi] királyi gesztust gyakorolt. A családjának vagy nekünk nem kell megbocsátanunk mindazt, amit a cenzúra, az elhárítás, a propaganda idehaza Puskással tett. Ő azonban – csakis ő – megbocsáthatott. És megtette. Mert valóban király volt. Odament a díszpáholyhoz, és meghajolt Kádár Jánosék előtt...”⁴¹⁷ Nemcsak az egyének személyes történeteiben változhatnak így-úgy a nézőpontok, hanem a történelem idejében is – hiába építhette például Kádár oly sokáig, tudatosan és látszólag hatékonyan a kultuszát.

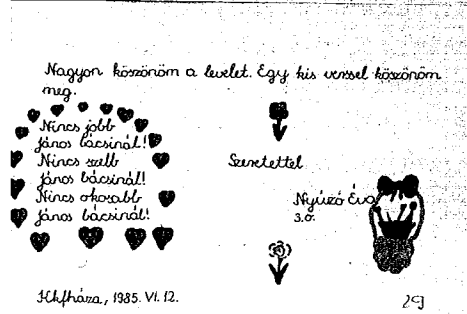
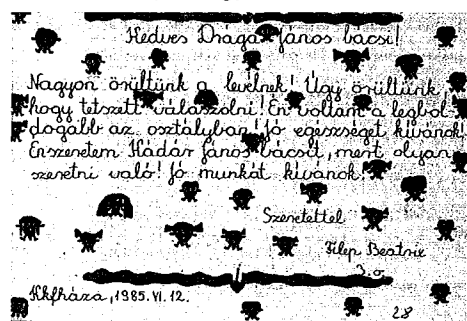
Személyi kultusz

Kádár János többször beszélt a személyi kultuszról, többnyire a Szovjetunió Kommunista Pártjának éppen érvényes direktíváit követve. Kevés önállóságról tanúskodnak az erről szóló mondatai; általában az SZKP határozatainak elismétlései. Egyik alkalommal például így fogalmazott: „Pártunk a magyar népnek a Rákosiék által elfecsérelt bizalmát, egyetértését és támogatását csak a személyi kultusz és következményeinek felszámolásával nyerhette és nyerte vissza. [...] Ezért helyeseljük igaz meggyőződéssel az SZKP XX. és XXII. Kongresszusának a személyi kultusz elleni állásfoglalását...”⁴¹⁸

Ezek a megnyilatkozások sem nem többek, sem nem mások, mint általában az ideológiai sallangok a beszédeiben. Ami valamelyest mégis személyessé teszi őket, az a szándék, hogy így próbált meg hasonulni politikai példaképéhez, Hruscsovhoz, illetve hogy praktikus célt is szolgált számára a személyi kultusz felemlegetése. Rákosiék hatalomból való végleges eltávolítását érthette ez alatt: „A személyi kultusz intézményesített rendellenességeit a párt újjászervezésének első napjaiban kiküszöböltük; a Rákosi klikket kezdettől fogva távol tartottuk a párt, az ország politikai életétől.”⁴¹⁹ E logika alapján a személyi kultusz elutasításából következett az ő hatalmának jogossága is. Elődjét, Rákosit 1959-ben így jellemezte: „A proletárdiktatúra győzelmét követő időkben azonban eleinte

eltúrte, majd maga is ösztönözte a személyi kultuszt, és súlyos károkat okozott a szocializmus ügyének.”⁴²⁰ (Közel ugyanezt ismételte el később az albán vezetők kapcsán is, követve a mindenkori szovjet vezetés éppen érvényes álláspontját.⁴²¹)

A lényeg tehát a múlt hibáinak a felemlegetése volt, és az ehhez képest – a magyar párt politikájában is – megvalósított fordulat hangsúlyozása. Hruscsov bukása után Kádár azonnal elfelejtette a „személyi kultusz” jelenségét, ettől fogva nem beszélt róla. A legtöbbet egy kecskeméti pártnapon előadott beszédében árult el arról, hogy mégis mit gondolt a jelenségről: „E tekintetben azonban egy kicsit mindnyájan hibásak voltunk. [...] A személyi kultusz kialakulásához két feltétel szükséges: egy olyan személy, aki körül a személyi kultusz kialakul, és egy nagyobb tényező, amely ezt kialakítja. Nem árt ezen gondolkozni.”⁴²² Kádár János természetesen a Rákosit (és az őt) körülvevő pártemberekre gondolt – feltehetően eszébe ötlött saját korábbi magatartása is. Ám ugyanez érvényes lehet az egész társadalomra, hiszen társadalomtörténeti értelemben a kultuszt nem egyetlen személy, a mindenkori vezér/első ember alkotja meg, hanem sokkal inkább az őt körülvevő társadalmi közeg. Így volt ez Horthy Miklós, Rákosi Mátyás vagy Kádár János esetében is.

Iskolások levelei Kádár Jánosnak, 1985

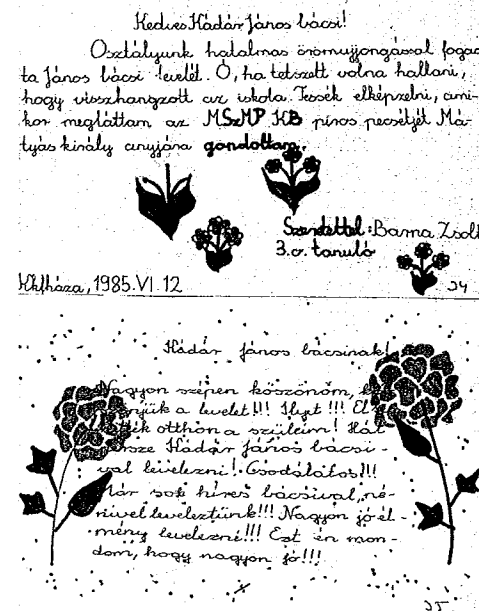
Az első titkár többször jelét adta annak, hogy csak bizonyos (ideológiai, nyelvi) keretek között hajlandó szembefordulni a személyi kultusznak nevezett jelenséggel, vagyis az első számú vezető egyeduralmával. Személyes hatalmának megkérdőjelezését ugyanis ő sem szerette – a legkevesbé sem. Jellemző példa, hogy amikor Kállai Gyula egyszer a személyi kultusz kapcsán szóvá tette a kormánytagok protokoll szerinti ültetésének feleslegességét, Kádár János a Központi Bizottság ülésén azonnal letorkolta: „Mutass nekem olyan Pravdát, ahol hosszú névsor van, és ABC-ben vannak felsorolva a megjelentek!”⁴²³

A korabeli forrásokban sok helyen tetten érhető, hogy Kádár János kultusza fokozatosan erősödött. Néhányat

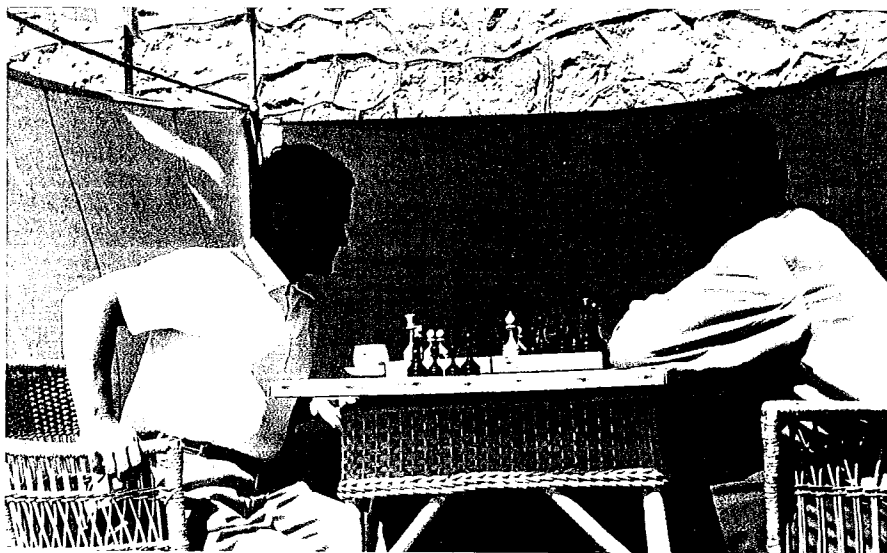
érdemes megemlíteni ezek közül. Ha megjelent például valamelyik Kádár János-kötet, a *Társadalmi Szemle*, a párt folyóirata azonnal forró hangú méltatást közölt róla, és volt, hogy a *Kortárs* is.⁴²⁴ Kádár születésnapjain (és nemcsak a már ismertetett kerek évfordulókon) művészek, tudósok üdvözlőlevelei lepték el a pártszékház postaládáját, sőt iskolások, iskolai osztályok, örsök, rajok is küldtek „Kádár elvtárst” élető lapokat. 1985-ben például születésnapjára az egyik kiskunfélegyházi általános iskolából a Mókus, a Vuk és a Makk Marci örs üdvözlétét is megkapta. Ő pedig többnyire viszonzta ezeket.

„Kedves Kádár János bácsi! Osztályunk hatalmas örömmel fogadta János bácsi levelét. Ő, ha tetszett volna hallani, hogy visszhangzott az iskola. Tessék elképzelni, amikor megláttam az MSZMP KB piros pecsétjét, Mátyás király anyjára gondoltam.” – így köszönte meg az egyik harmadik osztályos gyerek Kádár választát.⁴²⁵ Nemcsak a Vasas, de szinte minden futballcsapat és valamilyen sportág válogatottja, illetve az olimpiakonok is kötelességüknek érezték, hogy a külföldi versenyekről képeslapot küldjenek neki. Sokszor nem tudták a pártszékház címét, ám a „Kádár János elvtársnak” küldött levelek – bárhova is címezték őket –, mindig célba értek.⁴²⁶

A foci mellett Kádár János másik kedvelt időtöltése a sakk volt, és ezt a szenvedélyét a nyilvánosság előtt is szívesen vállalta. Gyakran mutatkozott sakkozók körében, eljárt sakkversenyekre,⁴²⁷ lefényképezték, amint kezét fog a versenyzővel, vállára vetett zakóval figyel a mérkőzéseket, és a Magyar Sakkszövetség székházába is többször ellátogatott.⁴²⁸ Naptárába időnként bejegyezte esti sakkprogramját.⁴²⁹ Ha tehette, részt vett a Sakkszövetség ülésein is.⁴³⁰ Előfordult egyszer, hogy hat órára a Sakkszövetségbe látogatott, és hétkor már a Vadászszövetség szerepelt a programjában. Vélhetően a két szövetség közgyűlése egy napra esett,⁴³¹ és Kádár nem szívesen hagyta volna ki egyiket sem.

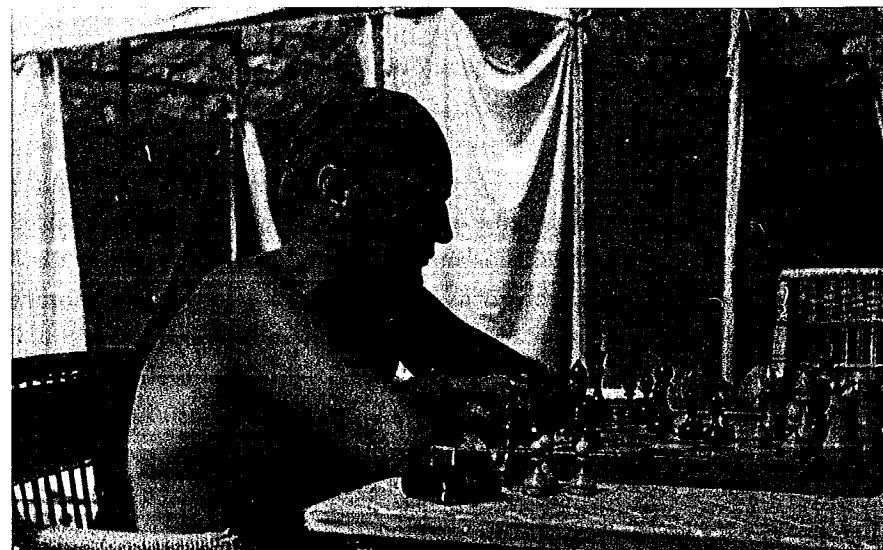
Iskolások levelei Kádár Jánosnak, 1985

Kádár sakkozik, 1960 körül

Ha neves ellenfélre vágyott, egyszerűen csak átsétált a szövetségbe, és ott tologatta a bábukat. Évente többször is felkereste a Falk Miksa utcai épületet (és nem csak akkor, ha erre valamilyen alkalom adódott), általában hét közepén (kedden, szerdán vagy csütörtökön), 1977-ig este hat órára, ettől fogva szinte mindig fél hatra érkezett. Nemcsak a versenyzőkkel, de a szövetség elnökével is váltott partikat. Szerényi Sándor, Kádár egyik bizalmi embere volt 1960-tól 1989-ig a Magyar Sakkszövetség elnöke.⁴³² Szerényit a háború alatt a Szovjetunióban elítélték, és a Gulágon raboskodott, így elvileg nem számíthatott volna fényes karrierre. Ám a Kádár-korszakban, 1959-ben beválasztották az állampárt Központi Bizottságába, és ezt követően számos – Kádárnak – fontos tisztséget betöltött. (Ebben minden bizonnyal a közös szenvedélynek is szerepe lehetett.) Nemcsak Kádár János látogatott át időnként a szövetségbe, de sakkipartnerei, így például Portisch Lajos, többszörös világbajnokjelölt is felkereshették őt a székházban.⁴³³

Az első titkárról nemcsak azt őrizte meg a köz emlékezete, hogy jól sakkozott, hanem úgy tartották, hogy a magyar sakk is sokat köszönhet neki. A Kádár-korszakban Magyarország a világ első három sakknemzete közé számított (a Szovjetunió és Jugoszlávia mögött). A legfényesebb siker az 1978-as Buenos

Kádár sakkozik, 1970 körül

Airesben nyert csapat olimpiai arany volt. A külföldi sporttörténeti áttekintések is kiemelik Kádár szerepét a magyar sakk akkori sikereiben.⁴³⁴

Jellemző a korra, hogy a *Népszabadság* rendre nagy terjedelemben foglalkozott a sakkal. Nagyobb versenyek alkalmával naprakész tudósításokat, beszámolókat, elemzéseket közölt a játszmákról, valamint fényképeket az eseményről, és rendszeresen közreadtak játszmákat, elemzéseket is. Ez nyilván nem volt független attól, hogy köztudottan a sakk volt az első titkár hobbi. A havonta megjelenő szaklap, a *Magyar Sakkélet* – később: *Sakkélet* – beszámolt arról, ha az első titkár ellátogatott egy versenyre vagy a sakkszövetségbe, és születésnapja alkalmából is mindig felköszöntötte őt.⁴³⁵ Amikor csak lehetett, tudósított Kádárnak a sakk iránti elkötelezettségéről, hiszen ez ráirányíthatta a figyelmet a sportágra (és rövid távon anyagilag is hasznos lehetett). Kádár János maga is publikált egy rövid eszmefuttatást a sakk jellemformáló erejéről, amely megjelent a *Komszomolszkaja Pravda*-ban és a *Magyar Ifjúság*-ban, majd a *Magyar Sakkélet* is közölte, a Portisch Lajos sikeréről szóló tudósítás mellé tördelve az írást. (Röviden arról értekezett, hogy a sakk összetett, stratégiai gondolkodást alakít ki, és fokozza a koncentrációt. Kissé közhelyesnek hat az írás, a lap szerkesztői feltehetően mégis örömmel közölték.)⁴³⁶

Kádár János maga is a lap előfizetője volt,⁴³⁷ olvasott variációs elemzéseket, egyszer kapott ajándékba egy sakkautomatát, amit vélhetően használt is.⁴³⁸ Állandóan képezte magát ezen a téren is, otthonában voltak magyar és orosz nyelvű szakkönyvek, illetve a sakkozás történetéről szóló munkák.⁴³⁹

Legendák szólnak sakktudásáról, -tehetségéről. (A kortársak és az utókor is mintha ez alapján kívánná jellemezni politikusi képességeit, és talán maga Kádár is vágyott rá, hogy sakkjátékosként, kiváló stratégaként tekintsenek rá.) Többen emlékeztek vissza utóbb közös játszmáikra, valóságos legendáriumot szöve a sakkozó első titkár alakja köré. Széll Jenő nemes egyszerűséggel úgy jellemezte, hogy „briliáns sakkozó” volt.⁴⁴⁰ Pethő Tibor újságíró is sakkozott Kádárral; ő így emlékezett vissza később a partikra: „2:1 volt. Kettőt nyert ő, egyet én, és akkor még odajött a Biszku, és [...] azt mondja, ide figyeljen, ha az Öreg akarta volna, akkor a harmadikat is megnyeri. És ennyi, hát mit mondjak?”⁴⁴¹

Kelen Béla a pártüdülőben váltott vele játszmákat: „Aligán üdültem, és a Balaton partján mentem arrafelé, és akkor meglátott, és azt mondja: »Kelen, gyere ide!« És hogy hívták ezt a bőrös nagykövetünket, most hirtelen nem jut eszembe a neve [Szipka], Moszkvában volt nagykövet, azzal játszott, azt mondja neki: »állj föl, nem tudsz te sakkozni!« [...] és akkor elkezdtünk sakkozni, hát az első partiban ő volt a világos, mert dugtunk, és neki jutott [a világos bábú], és vezércsel-játszmával megvert. A másodikban királycselet alkalmaztam, és kezdtem jól állni, mondom: »most azt hiszed, hogy jól állsz?« Azt mondja Szipka: »hogya beszélsz a Kádár elvtárral?« [...] »menj a picsába – azt mondja [Kádár] –, hagyjál bennünket játszani.«” Játéktudását általánosságban így jellemezte: „volt, amikor eggyel többet nyert, de [...] nem azért, mert Kádár János, hanem mert stratégiailag jobb volt, mint én, azért. Tehát ő gyakran kihúzott döntetlent, mikor én voltam a világos, de mikor ő volt a világos, akkor túljátszott engem. Jobb megnyitása volt.”⁴⁴²

Amikor 1978-ban hazatért a sakkolimpiáról a magyar csapat, akkor is Kádár János köszöntötte őket. Természetesen ezúttal sem kívülállóként beszélt, sőt még egy kis szakmai értékelésre is vállalkozott: „Nem akarok személy szerint mindenkit megnevezni, de Portisch nagymester versenyzői eljárását rendkívül üdvözlöm, mert élesen játszott, ami egyébként minden versenyére jellemző. Nem baj, hogy emiatt vereség is becsúszott. Hasonlókat mondhatunk Ribli [Zoltán] és Sax [Gyula] nagymesterekről.”⁴⁴³ Adorján András, Csom István,

Vadász László (nagy)mesterek, szintén a csapat tagjai, kellemetlenül érezhették magukat, hogy az ő nevüket nem említette a pártvezér.

Az első titkár fiatalkorában állítólag nemzetközi nagymester szeretett volna lenni – nem lett az, ám ettől függetlenül elérte, hogy a sakk számos kiválósága ellen játszhatott.⁴⁴⁴ Kádár János több partit váltott Lilienthal Andorral is. Lilienthal a harmincas években még magyar válogatott volt, az 1937-es sakkolimpián az ő vezérletével lett második a magyar sakkválogatott. A zsidó származású sakkszani – aki látványos, sok kockázatot vállaló, kávéházakban palérozott játéktípusáról volt ismert – a magyarországi politikai változások miatt Moszkvába költözött, és 1939-ben megkapta a szovjet állampolgárságot. 1940-ben már szovjet bajnokságot nyert. 1951-től 1970-ig tagja volt a világbajnok Petroszjánt felkészítő csapatnak. Hazatérésében egy volt osztálytársa segített, akivel még a polgáriból ismerték egymást.⁴⁴⁵ Szerényi Sándor írása – Lilienthal memoárjához írt bevezetője – segít felfedni az egykori barát és későbbi jótevő kilétét: „1976-ban az MSZMP első titkárának, Kádár Jánosnak segítőkész támogatásával teljesülhetett régi vágya, hogy ismét Magyarországon élhessen és tevékenykedhessen.”⁴⁴⁶

Portisch Lajos is sakkozott az első titkárral. Játszmákat is elemeztek közösen, és megmérkőztek egymással jónéhányszor. Egyik alkalommal a budapesti szovjet követségen Karpovval és a szovjet nagykövettel, Pavlovval sakkoztak: „Egyszer pedig volt egy »négykezesünk« a szovjet nagykövetségen, valamilyen ünnep alkalmával. Karpov járt itt Budapesten, még nem volt világbajnok, de megnyert egy itteni versenyt, és akkor ültünk táblához úgy, hogy Karpov volt Kádárral, én pedig a szovjet nagykövettel. Felváltva léptünk. Ők nyertek kettő egyre, két döntetlen mellett. Karpov akkor még nem volt jobb nálam, viszont Kádár jobban sakkozott, mint a szovjet nagykövet.”⁴⁴⁷ Portisch visszaemlékezése mindazonáltal árnyalja is némiképp a Kádár János sakktudásáról szóló történeteket: „Jó amatőr sakkozó volt ... talán így lehetne mondani. Lehet, hogy ultizni azért jobban tudott.”⁴⁴⁸

Erőszak

Felvetődhet a kérdés, hogy Kádár Jánost gyötörték-e félelmek, érezhette-e magát valaha is szabadnak. Történészek keveset hivatkoznak az erőszakra,

agresszióról szóló lélektani kutatások eredményeire. Nehéz is megállapítani, hogy egyes személyek életében (vagy személyiségére), miképp fejti ki hatását az átélte, megtapasztalt erőszak. A Rákosi-rendszerben a pártvezetésen is végigsöpörtek a terror hullámai, ebben a körben is állandósult a fenyegetettség érzése. Kádár János megérte Rajk László kivégzését, aki elődje volt a belügyminiszteri poszton, és Zöld Sándornak, utódjának az öngyilkosságát is (ekkor már börtönben volt, de értesült róla).⁴⁴⁹ Ő megmenekült, de a fenyegetettség érzésétől sohasem tudott megszabadulni.

A Rajk-per üzenete a pártvezetők számára az lehetett, hogy most már közülük sem érezheti magát senki biztonságban. Kádár János belügyminiszter volt Rajk letartóztatásakor, és a vizsgálat során – a dokumentumok tanúsága szerint – mindvégig azt tette, amit Rákosi Mátyás elvárt tőle. Rajk László és a perben szintén halálra ítélt Szalai András Sztálint és Rákosit éltető utolsó szavai azonban megrendíthették. Kádár János később maga kérte, hogy mentsék fel a belügyminiszteri poszt alól, mivel érzékelte, hogy Rákosi nem bízik benne (feltehetően nem akart Rajk László sorsára sem jutni), de továbbra is tagja maradt a Politikai Bizottságnak.⁴⁵⁰ 1951. április 19-én Rákosi Mátyás Zöld Sándor belügyminisztert hívatta magához, majd a Politikai Bizottság ülésén bejelentette, hogy a belügyminiszter leköszön posztjáról. Az államvédelmisek ezt követően figyelték Zöld Sándort, aki Benczúr utcai lakásából kisétált a közeli Városligetbe, majd hazaérve hajnalig beszélgetett feleségével. Zöld Sándor és felesége ezt követően öngyilkosságot követett el, vadászfegyverrel először a gyerekeikkel, utána magukkal is végeztek.⁴⁵¹ A pályatárs párttársak közül többen gondolták úgy, hogy államvédelmisek gyilkolták meg a Zöld családot.⁴⁵²

A pártfőtitkár még 1950 augusztusában intette arra Kádárt, hogy tisztázza magát az ellene korábban megfogalmazott vádak alól. Árulással vádolták, mivel 1943-ban részt vett a kommunista párt feloszlításában (a Kommunista Internacionálé megszűnése után döntött a Kádár vezette illegális titkárság a párt feloszlítása mellett – taktikai okokból, mert így akarták újjászervezni, -építeni a pártot). A pártvezetés előtt a másik, már 1948 óta ismert vád pedig az volt, hogy 1945 előtt több alkalommal is gyáván viselkedett. Amikor illegális kommunistaként 1933. július közepén letartóztatták, állítólag vallomást tett társaira. 1954. július 22-én per-újrafelvételi tárgyalásán (miután az államvédelmisek többször kivallatták, meggyötörték és megfenyegették) így beszélt erről: „Én a rendőrség kezére senkit nem juttattam. A fő dolgot illetően, amikor bekerül-

tem, Tényi közölte velem, mielőtt én egy szót szoltam volna, hogy 2 társam már bent van, a harmadik, a szökésben lévő Sebes ellen körözést adtak ki, így nincs értelme a tagadásnak. [...] Árulónak soha életemben nem tartottam magam, de erkölcsi értelemben elítélem magam.”⁴⁵³ (Kádár Jánost feltételezett árulása miatt még 1933-ban kizárták a Kommunista Ifjús munkások Szövetségéből.) Azt rebesgették róla továbbá (amit több visszaemlékezés is igazol), hogy 1944-ben a börtönévek után idegileg összeroppant. Donáth Ferenc lakásában bujkált ekkor a Hungária körúton, minden légiriadónál pánikba esett, és fejvesztve lerohant a pincébe.⁴⁵⁴

Ez a kép azonban korántsem tükrözi teljes mértékben Kádár János akkori magatartását, hiszen az illegális mozgalomban számos kockázatot vállalt, közvetlen veszélyben is volt, többször bebörtönözték, és különböző álnévek alatt bujkált a hatóságok elől. Keringett egy híres legenda arról (amelynek a forrása ezúttal is ő maga volt), hogy miképp menekült a nyilasok és a hatóságok elől 1944 végén. Eszerint, amikor a kommunista rabokat gyalogmenetben útnak indították Komáromba (korábban Jugoszláviába akart szökni, állítólag azért, hogy csatlakozzon a partizánokhoz),⁴⁵⁵ Kádár János megszökött, és sajátos módon álcázta magát. 1967-ben így elevenítette fel a történetet: „... megbotlottam egy deszkában. 1 méter 20-as félcolos deszka volt. Felvettem és a hónom alá csaptam, mert már az illegalitásban megtanultam, hogy ez egy pszichológiai dolog: akinek a kezében táska, fejesvonalzó, tejesköcsög, stb. van, az valami ügyben jár. Ez a deszka mindig velem volt. Tényleg elcsúptek a nyilasok, – nem tudom, hány helyen sodródtunk igazoltatásba – de amikor mondtam, hogy »dologra emberek, reggel fél 6-kor kell jelentkezni, ne tartsanak fel«, rögtön látták, hogy komoly ügyben járok. Ez mindig hat.”⁴⁵⁶ A történet lehet, hogy valóban jellemző Kádár személyiségére, de arra is, hogy a pártvezető saját erényének (politikustársaihoz képest) leginkább (politikai) találékonyságát és újíto képességét látta. A Rákosi-korszak évei után környezete is éppen ezt várta el tőle (a Rákosiék majd az általa alkalmazott erőszak és terror után).

Kádár János többször utalt arra, hogy az ötvenes években megkínózták a börtönben.⁴⁵⁷ A vele egyszerre bebörtönöztek visszaemlékezései sem zárják ki, hogy valóban fizikai erőszakot alkalmaztak Kádárral szemben.⁴⁵⁸ Azok a legendák azonban, amelyek brutális megkínzásáról szólnak (letépték a körmeit, szájába vizeltek stb.), minden bizonnyal valótlanak. Sokáig mégsem cáfolta ezeket,⁴⁵⁹ sőt több esetben utalt is rá, hogy „kényszerítő eszközöket” alkalmaztak

vele szemben – ezzel ő is alapot adott e találgatásoknak, és erősítette azt a képet, hogy maga is sokat szenvedett.

1955. május 16-án a Politikai Bizottsághoz írt levelében például a következőképpen fogalmazott: „Kérem tegyék lehetővé számomra, hogy személyesen adhassam elő a Központi Vezetőségnek: miért tettem fiktív vallomásokat 1951-ben durva fizikai kényszerítő eszközök alkalmazása nélkül?” (A hangsúly itt nyilvánvalóan azon van, hogy ezt egyáltalán megemlíti.) A következő mondatban a felelősöket is megnevezte: „Továbbá kérem, hallgassanak meg ezen összefüggésen túlmenően is, Farkas Mihály KV-tag és Farkas Vladimir volt ÁVH törzstiszt szerepéről a felülvizsgálat alá vett bűnügyek keletkezésében.”⁴⁶⁰

A történészek általában szövegek alapján próbálják eldönteni, hogy mi történhetett. Erre ezúttal vajmi kevés lehetőség kínálkozik. A szűkszavú kihallgatási jegyzőkönyvek nem adnak erről semmilyen információt. Farkas Vladimir a híresztelésekről 1990-ben megjelent könyvében azt írta, hogy „Kádár János továbbra is vendéglőből kapta az ebédjét, és az asztalnál kanállal, késsel és villával evett.”⁴⁶¹ Állítása vélhetően még kevésbé igaz, mint a Kádár brutális megkínzásáról keringő történetek. Kádár János egyik utolsó interjújában – kérdésre válaszolva – a következőket mondta: „Péter Gábor utasítására olyan szigorú állatias rezsimet vezettek be ellenem a börtönben, amelyet ember még nem tapasztalhatott. [...] A teljes és szörnyű izoláción kívül ez azt jelentette, hogy az ivóvizet egy bizonyos időre megvonták tőlem. Nem olvashattam és nem írhattam, éjjelente nem hagytak aludni, s azt is meg kell mondanom – mert csak így lehet képet alkotni sanyarú sorsomról –, hogy napokon át nem engedtek kimenni a mellékhelyiségre sem.”⁴⁶²

Kádár János életének számos tabusított, elhallgatott mozzanata volt, amit nem ismerhetünk meg a forrásokból, és amit nem ismertek a kortársak sem. Talán tudatosan is próbált szabadulni az emlékeitől, és olykor hivatata és a hatalom terheitől. Szabadidejében, például a nyaralások alkalmával a kortársak emlékei szerint nem lehetett vele munkáról beszélni. Aczél György így emlékezett erre: „az ő számára az üdülés az üdülés [volt]. Meghagyta mindig, hogy csak akkor zavarják, ha kitör a háború.”⁴⁶³

„Mi gyerekek sétáltunk ott azon a részen, ahol volt az uszoda, és volt egy nagy földre festett sakktabla, és akkor ott ült egy bácsi, aki nagyon elmélyülten sakkozott, és mi akkor, négy-öt éves gyerekek, kérdeztük, bácsi mit csinálsz?, mi

az ott?, gyere, játszunk!, és akkor elkezdünk sakkozni, rendkívül kedves volt, számomra akkor egy nagypapa figura, ahogy ott ült, teljesen közvetlenül ment ez az egész sakkozás, jöttek még oda más gyerekek is, többen sakkoztunk, ő volt egyedül, és mi voltunk ketten-hárman, mi nem értettünk a sakkhöz, csak az volt nekünk a poén, hogy rakosgatjuk a figurákat, és utólag derült csak ki..., elmeséltük ezt az egészet a szülőknek, hogy hát az maga Kádár volt, akivel mi ott sakkoztunk, és mindenki el volt hűlve, hogy úristen, a Kádár, a Kádár. Ő mondta közben, hogy evvel így kell lépni, avval úgy kell lépni, nekünk az volt a pláne, hogy akkorák voltak a figurák, mint mi, nekünk csak az volt a lényeg, hogy ezeket megfogjuk, és odarakjuk, ahová mondta. A lóval ide lehet lépni, ezzel ide, ezzel oda, szóval egy sakk gyorstalpalót ott levágott nekünk, ráadásul türelmes is volt, nem volt az, hogy ne iderakd, ne odarakd, teljesen, mint egy nagypapa.” – Fekete Krisztián öt-hat évesen sakkozott a balatonaligai üdülőben az első titkárral, aki éppen nyári szabadságát töltötte ott.⁴⁶⁴

Kádár János asztali naptárai az 1967-es évtől fogva maradtak fenn, így ekkortól lehet nyomon követni, hogy mikor vette ki a szabadságát. Pontosabban, mikor nem ment be a munkahelyére, mert annyi szabadsága – a munkatörvénykönyv szerint – neki sem lehetett, mint amennyi időt munkahelyen kívül töltött (úgy tűnik, általában a hosszabb – legalább kéthetes szabadságait írta ki szabályosan). A hetvenes években az első titkár évente kb. másfél-két hónapot, a nyolcvanas évek első felében két-két és fél, második felében már két és fél-három hónapot pihent. Ennek fényében legalábbis megkérdőjelezhető, hogy Kádár János valóban szenvedélyesen és állandóan dolgozott volna. Ha szabadságot vett ki, akkor akkurátusan áthúzta a naptárban a napokat, és odaírta: „szabadság”, néha még azt is odavéste fekete ceruzájával az első munkanapra, hogy „munkába állás”.⁴⁶⁵

Szinte minden évben ugyanakkorra időzítette szabadságait, de ahogy teltek-múltak az évek, egyre többet maradt távol a pártszékháztól. Már a hatvanas évek végén is otthon töltötte január első napjait, majd évről évre mind több időt volt otthon, előbb egy hetet, a hetvenes évek elejétől pedig két hetet pihent az ünnepek után. Hatvanöt éves kora felett már három héttel később kezdte meg a munkát, majd miután elmúlt hetven, már egész januárban nem ment be a pártszékházba. Januári programja szertartásszerűen azzal kezdődött, hogy Gemencen vadászott (volt, hogy ide egy lenesi fácánvadászat közbeiktatásával érkezett, tehát apróvaddal melegített a nagyra), majd utána Dobogókőn

Kádár János a Balatonon, 1950 körül

pihent. (1983-ban kivételesen, nem tudni miért, inkább Visegrádot választotta).⁴⁶⁶

Rendszerint tavasszal is elutazott szabadságra: néha márciusban, de általában áprilisban vagy májusban pihent egy, két, majd három hetet. Ilyenkor is többnyire Aligán kapcsolódott ki. A leghosszabb szabadságot, mint általában mindenki, ő is nyárra vagy a nyárutóra időzítette: júliusban vagy augusztusban pihent egy hónapot. (1967 nyarán a szovjet küldöttség szeptember eleji látogatására kellett készülnie, emiatt szeptemberben vette csak ki szokásos egy hónapos szabadságát). A nyári kikapcsolódás színtere többnyire, ha nem utazott el külföldre, a Balaton volt. Kádár János a nyolcvanas évek második felétől a karácsonyi ünnepekre szintén szabadságot vett ki, és ilyenkor ugyancsak Aligán pihent. Ekkoriban többször és hosszabban volt már táppénzen is (ilyenkor „e. szabadság” bejegyzés szerepel a naptárában).⁴⁶⁷

Kádár János – Rákosi Mátyáshoz és a többi pártvezetőhöz hasonlóan – szabadságának jó részét a pártüdülőknél töltötte. A pártvezetők kezdetben többnyire Balatonaligán kaptak nyaralót, a magánhasználatra kiutalt és a káderek

Kádár János Aligán, 1980-as évek

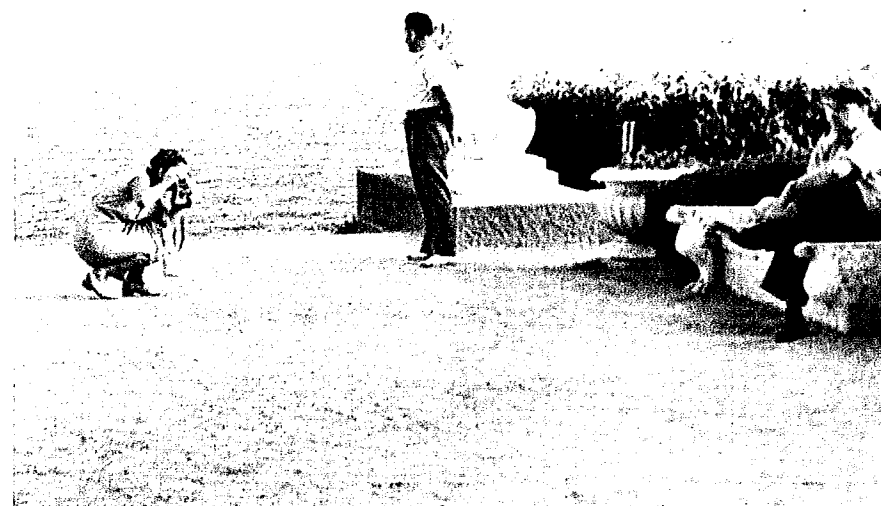
személyes igényei szerint átépített villáknál valamivel kisebb rangot jelentett az őszödi üdülőbe (Balatonszemes és Balatonőszöd határán található az épületegyüttes) szülő beutaló, amelyet a Minisztertanács tagjai vehettek igénybe. A párt üdülői a szocializmus évtizedei alatt gombamód szaporodtak, a sláger azonban mindvégig a Balaton maradt.⁴⁶⁸

Az MSZMP KB-nek a Balatonon Aliga és Arács mellett Földváron és Tihanyban volt még üdülője. A funkcionárius családok, ha nem a Balatont választották, akkor Dobogókőn vagy Leányfalun is kikapcsolódhattak. Az ötvenes évek elején Kádár János többször nyaralt az arácsi villában. Kifejezetten kedvelte az épületet, amikor például 1954-ben kiszabadult a börtönből, akkor is itt pihent a feleségével.⁴⁶⁹ Az épület 1938 és 1948 között az iparmágnás Brázay Zoltán nyaralója volt; Tábori Kornél újságíró még 1941-ben a *Balatoni Kurír*-ban így vélekedett róla: „ez a Balaton mai architektúrájának legszebb alkotása”. A villa tervezője az elegáns épület kimódolt puritánságával azt jelezte, hogy „egy huszadik századi polgár otthonának épült, igaz az ország egyik első, gazdag polgárának”.⁴⁷⁰

A hatalom éveiben Kádár János a nyári pihenések színteréül többnyire Aligát választotta. Balatonaligán modernista, a Bauhaust idéző stílusban építettek neki nyaralót. A házat egyszerűen, a hatvanas–hetvenes évek kis példányszámban gyártott igényes és mégis hétköznapiaknak ható, kényelmes bútorgarnitúráival rendezték be. A teraszon egy vas kerti asztal állt négy székkal. A Kádár házaspár sokszor üldögélt ott, beszélgetett ismerőseivel, az üdülő alkalmazottai kiraktak két nyugágyat is az épület elé, amire lepihenhettek.⁴⁷¹ Az apparátus tagjai közvetlen közelből figyelhették szokásait, magatartását, mint ahogy ő is szemmel tarthatta őket.

Berecz János emlékei szerint Kádár Aligán rendszeresen röplabdázott is (ezt fényképek is megörökítették), és kérésére sakkbajnokságot szerveztek. Mindennap kétszer sétált a tóparton, és szóba elegyedett az ott üdülőkkal, a horgászokkal, a kádergyerekekkel.⁴⁷² Pap János Veszprém megyei első titkár így emlékezett vissza utóbb Kádár János aligai nyaralásaira: „Kádár többször is meglátogatott Veszprémbe. Felhívott Aligáról: »Van egy kis szabadideje? Mutassa meg nekem azt a Bakonyt, már gyerekkoromban is olvastam a zsványokról.« És végigautóztunk a terepjáróval a bakonyi erdőn, szalonnát süttünk, jól éreztük magunkat.”⁴⁷³

A Kádár házaspár külföldön akkor nyaralt, ha valamelyik kommunista pártvezér meghívta őket magához. E kirándulások jelenthették számukra a

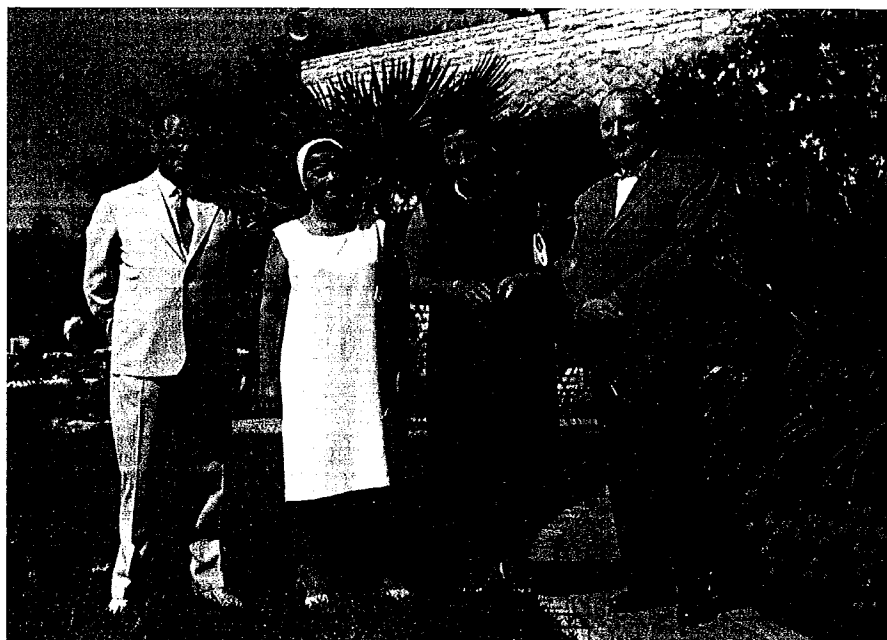
Kádár Jánosné az egyik nyaralás alkalmával a férjét fényképezi, 1950-es évek vége

Kádár János lóháton a Kaukázusban, 1974

legnagyobb élményt; ilyenkor fényképen is megörökítették a nyaralás vidám mozzanatait. A fotókból-ítélve általában a kíséret valamelyik tagja, feltehetően a kormányőr fotózhatott. Kádár János fürdőnadrágban, kendővel a fején, néha rövidnadrágban és atlétában látható a képeken: dominózik, kártyázik, sakkozik, sőt még kacsázik is a tengerparton.⁴⁷⁴

Kádár János a külföldi pártvezetők közül Titóval és Hruscsovval ápolt jó kapcsolatot. Meghatározó élménye volt a Kádár házaspárnak, amikor Tito meghívására Brioni szigetén nyaralhattak. „A tenger nagyon kellemes volt, a nap egy részét a tengerparton töltöttük, úsztunk, sétáltunk” – elevenítette fel később Kádár Jánosné az élményeit. – „... egy kis délszaki növényekkel betelepített paradicsom, vagy hogy szerényebben fogalmazzak, botanikus kert volt.” Joszip Broz Tito maga vezette a terepjárót, illetve a motorcsónakot, amikor kirándulni indultak.⁴⁷⁵ Brezsnyev kétszer hívta meg őket hosszabb nyaralásra. 1969 augusztusában a házaspár Litvániában, 1981-ben július–augusztusban pedig a Krímben pihent.⁴⁷⁶

A Kádár házaspár Jugoszláviában Brioni szigetén Titóékkal, 1965

Kádár János Kínában, 1957

A Kádár házaspár Titóékkal kiránduláson, 1973

Kádár János Kubában, 1975

Kádár János a nyaralások mellett sokat volt külföldön hivatalos úton is. A nyolcvanas évek közepéig minden évben három-négy hetet külföldön, illetve utazással töltött. Hivatali útjai legtöbbször a Szovjetunióba vezettek. Általában Moszkvában, ritkábban a Krímben találkozott a szovjet pártvezetőkkel. Emellett évről évre elutazott a többi „baráti” ország fővárosába is, a leggyakrabban Prágába, Varsóba, Szófiába vagy Berlinbe. A szocialista országok közül felkereste a legtávolabbi célpontokat is: kétszer járt Kínában (1957-ben, majd 1987-ben) és egyszer Kubában is (1975-ben).

1975 decemberében a Kubai Kommunista Párt I. Kongresszusára érkezett Havannába Katona István és Berecz János társaságában. Miután Fidel Castro közel nyolcórás beszámolóban összefoglalta saját forradalmának tapasztalatait,⁴⁷⁷ Berecz János elbeszélése szerint kiültek a kertbe beszélgetni, illetve hogy megvitassák Kádár János válaszát: „megmutattuk a Castro előadását méltató mondatot; ő valami apró változtatást kért, ahogy mi mondtuk, »kádárosította«. Ekkor megszólalt Katona: »Nekem lenne még egy javaslatom.« Kádár megismételte: »Egy!« Én értetlenkedtem, erre Kádár elkezdett viccet mesélni. Íme: Joe elve-

szi feleségül Maryt, és az esküvő után felülteti maga mögé a lovára. Elindulnak hazafelé. A ló megbotlik a kapunál, mire Joe így szól: »Egy.« Mennek tovább, de a hídon is megbotlik a ló. Mire Joe: »Kettő!« Aztán az otthonuk előtt is bekövetkezik a baleset. Joe: »Három!« Leszállnak a lóról, Joe előveszi a Coltot, és lelövi a lovat. Mary ijedten kérdi: »De Joe, ennyiért?« Joe röviden válaszol: »Egy.«⁴⁷⁸

Bűn és büntetés

A háború után Kádár János belügyminiszterként látszólag kétségek nélkül végrehajtotta Rákosi Mátyás utasításait, és nem irtózott az erőszaktól (pontosabban annak alkalmazásától). 1956 után pedig ismét úgy vélte, hogy erőt kell mutatnia. Különböző adatok keringenek arról, hogy hány áldozatot követelt a kádári megtorlás. Kádár János igazságügyi minisztere, Nezvál Ferenc tízezer elítéltről beszélt 1958 tavaszán, Münnich Ferenc viszont már 1957-ben huszonöt-huszonhatezer elítéltet említett. Az igazságügyi miniszter 243 halálos ítéletről és 218 kivégzésről számolt be; a pártvezetésnek megküldött adatok szerint pedig 1958 októberéig 277 főt ítélték nem jogerősen halálra;⁴⁷⁹ Szokolczai Attila történész később 229 forradalmár áldozatot azonosított.⁴⁸⁰ Az áldozatok pontos számától függetlenül bizonyos, hogy a modern kori magyar történelem legvéresebb megtorlását Kádár – apparátusa – hajtotta végre. Jól érzékelhetően az elrettentés volt a cél, és ehhez nem volt elegendő az ő számára névtelen emberek halála.⁴⁸¹ Közvetve Kádár János adhatott utasítást Nagy Imre és mártírtársai – egykori elvtársai, közeli személyes ismerősei – kivégzésére is.

Az első titkár mégis többször azt éreztette, hogy valójában nem ő dönt(ött); próbálta áthárítani vagy legalábbis megosztani a felelősséget. Amikor például 1957. március 31-én hazatért a Szovjetunióból, még a Feriegyi repülőtéren elmondott beszédében így fogalmazott: „Teljes az összhang a Nagy Imre – Losonczy-féle csoport áruló szerepének szigorú megítélésében. Helyeslik harcunkat, amelyet a párt és a népköztársaság erejét aláásó revizionista nézetek ellen, az osztályellenség és az imperialisták aknamunkája ellen folytatunk, a párt forradalmi egységének, a népköztársaság állama, a magyar proletárdiktatúra megerősítéséért, az ellenforradalom erőinek teljes szétzúzásáért.”⁴⁸²

Kádár János hatásosan építette fel a „jó elvtárs” imázsát, és sikeresen terjesztette el magáról (még Nyugaton is), hogy nem ő a felelős a kivégzésekért.

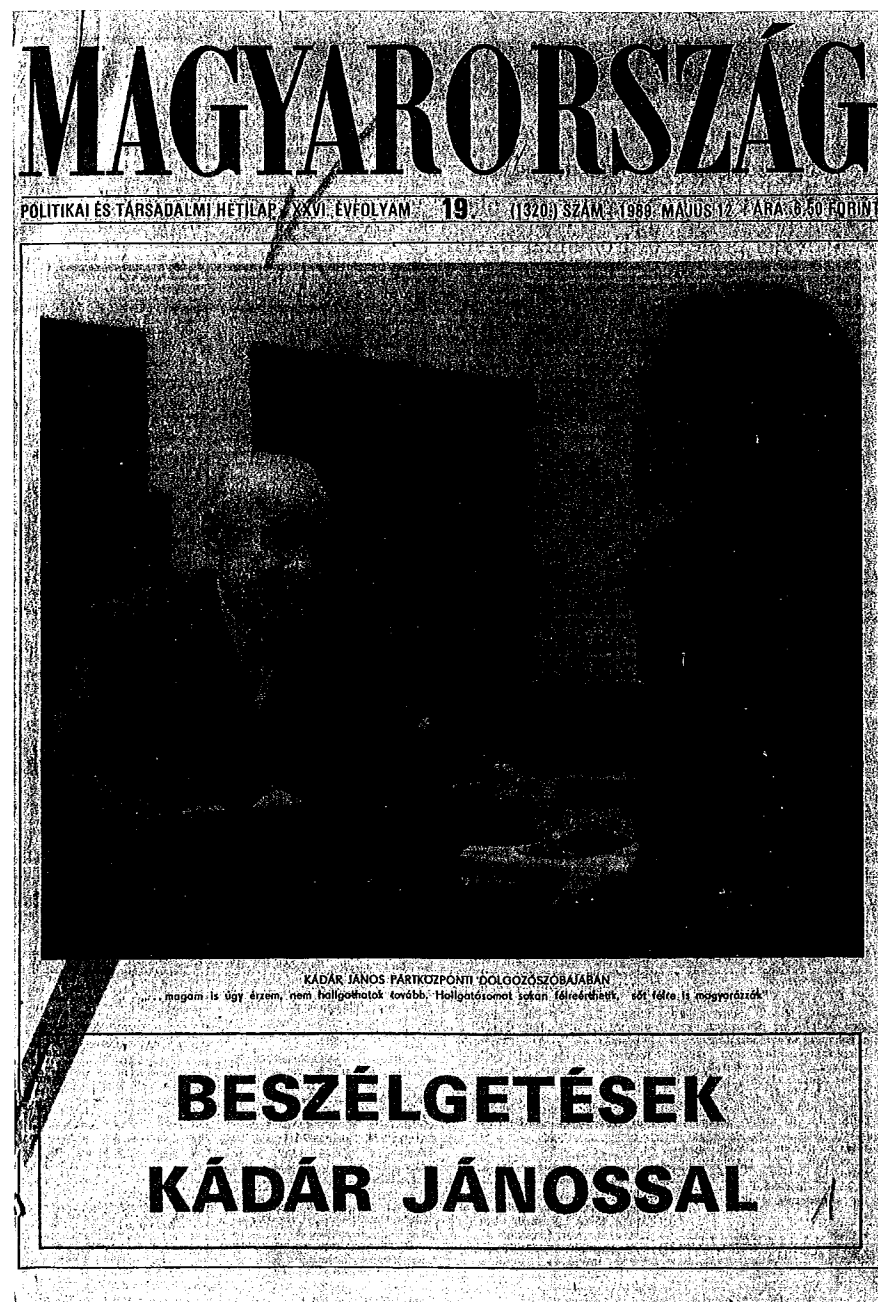
Brit életrajzírója, William Shawcross például azt állította, hogy Kádár János csakis amiatt egyezett bele Nagy Imre kivégzésébe, mert Hruscsov erre kényszerítette.⁴⁸³ Litván György írta róla, hogy „Kádár image-teremtő képességéhez hozzátartozott, hogy lényének ezt a könyörtelen oldalát teljesen el tudta rejtteni vagy feledtetni.”⁴⁸⁴

Ezzel a szereppel (saját ártatlanságával) azonban egyre kevésbé tudta megőrizni az azonosságát. Utolsó, 1989 áprilisában már bomlott elmével elmondott beszéde arról tanúskodik, hogy legbelül vívódott az elkövetett bűnök miatt. Emellett valamiféle „neurotikus félelem” uralkodhatott el rajta.⁴⁸⁵ Ennek már korábban is lehettek jelei, Gyurkó László utóbb így írta le a hatvankilenc éves Kádár viselkedését: „tudta, még az ő szobájában is hallgatózhat a Nagy Testvér. Munkatársairól, látogatóiról sem tudhatta, mikor, melyik követségnek jelentenek. Olykor kihívott a szobájából, s a pártközpont hosszú folyosóin sétálva beszélt erről-arról. Nehogy valaki félreértsen: nem államtitkokról, bizalmas információkról.”⁴⁸⁶

Hetvenéves kora után az orvosi leletek tanúsága szerint gyorsan romlott egészségi – testi és szellemi – állapota. A megrendült egészségű, sokszor zavarodottnak tűnő Kádárt hetvenhat éves korában, 1988 májusában a KB ülésén felmentették főtitkári tisztségéből. Névleg ugyan pártelnöknek választották, de valójában minden hatalmát elveszítette. Az utolsó időkben utódja, Grósz Károly igyekezett még jobban elszigetelni a környezetétől.⁴⁸⁷

Kádár János 1989. február 20-án még megnyitotta a KB ülését, és bejelentette, hogy orvosi ellenőrzés mellett fokozatosan visszatér a munkába. Eközben a párt vezetői megbíztak egy államvédelmis múltú újságírót, Kanyó Andrást, hogy készítsen interjúsorozatot az „Öreg”-gel. (Az interjút készítő Kanyóról Kádár utolsó beszédében így szólt: „akiért garanciát vállaltak fontos emberek, nem érdekes, én nem nevezek meg senkit sem, hogy ez egy abszolút megbízható ember. És mondom, mi az az abszolút megbízható? Azt mondja, hogy azért, mert fegyverrel harcoltam az ellenforradalom ellen. Te úristen, gondoltam magamban, ha ezt kinyírják, hogyha interjút készítek velem.”⁴⁸⁸) Kanyó András Kádárhoz minden bizonnyal Grósz ajánlásával érkezett,⁴⁸⁹ sorra módszeresen rákérdezett mindarra, amiről Kádár János korábban soha nem beszélt és látszólag örökre elfojtott magában (szerepére az 1943-as pártfelosztásban, a Rajk-perben, Nagy Imréék kivégzésében).⁴⁹⁰

1989. április 12-én az MSZMP Központi Bizottságának zárt ülésén ismét megjelent és – a KB-tagok számára váratlanul – felszólalt Kádár János, aki ekkor

Kanyó András interjúja Kádár Jánossal, 1989

már egy éve betegeskedett. (Készülhetett a beszédre, hiszen a KB-ülés időpontját előzetesen bejegyezte a naptárába.) Nehézkesen és összefüggés nélkül beszélt, többek között betegségéről, 1956-ról és Nagy Imréről (jóllehet a nevét csak egyetlenegyszer mondta ki); a szöveg jóformán értelmezhetetlen – azon túl, hogy a büntudat és talán az önvád megnyilvánulása.⁴⁹¹ (Kádár említette is beszédében, hogy állandóan saját felelőssége nyomasztja: „Az orvos azt mondja, az a bajom, hogy én örökké az én felelősségemre gondolok.”⁴⁹²) Híres szállóigévé vált félmondata: „...mert a bibliai értelemben bűnbak vagyok.”⁴⁹³ Rétsági György, Kádár kezelőorvosa egy interjúban úgy vélte, hogy nem egyszerűen régi bűnei nyomasztották: „ezek biztosan szerepet játszhattak végső szétesésében, de ennek fő oka nem a büntudat volt. Azt nem tudta ő felfogni, hogy saját emberei hagyták el.”⁴⁹⁴ (Ha ez igaz, akkor az zavarta elsősorban, hogy a bűn egyedül őrá hullott vissza.)

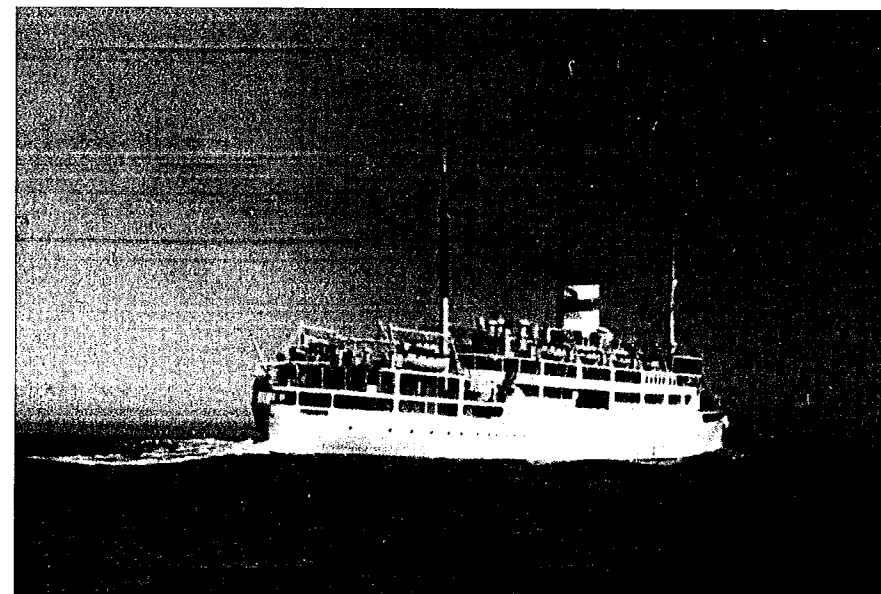
A beszéd után Kádár János többször már nem szerepelt sem a párttestületek, sem a nyilvánosság előtt. Május 8-ai dátummal levelet kapott a Központi Bizottságtól, amelyben arról tájékoztatták, hogy „a Központi Bizottság mérlegelve az Ön egészségi állapotát, úgy döntött: mentesíti a Magyar Szocialista Munkáspárt

*En Kádár János 77 éves nyári, aki
nehéz idővel felépült, de
azt a kinyitást nem tudta, hogy
sok éve nem voltam a szívével, és
még mindig eddig ebben a helyzetben
élek.*

Kádár János utolsó kézírása, 1989

elnöki tiszteből és a központi bizottsági tagságából adódó terhek alól.”⁴⁹⁵ (Ezt megelőzően egy orvosi konzílium megállapította, hogy „Kádár János elvtársat egészségi állapota pártmunkájának ellátására alkalmatlanná teszi.” Az orvosi jelentés valamilyen módon eljuthatott Kádárhoz vagy a feleségéhez is, mert fennmaradt a hagyatékukban.⁴⁹⁶) Kádár 10-én kelt udvarias válaszában megjegyezte: „Engem mostanában inkább saját felelősségem gondolata foglalkoztat. Remélem, Önöknek lesz igazuk: a felnövekvő nemzedékek majd tárgyilagosabban ítélik meg az elmúlt három évtized eredményeit és hibáit.”⁴⁹⁷ A jelek szerint élete utolsó évében próbálta ismét rendezni a tapasztalatait, de már nem tudta megerősíteni kapcsolatát a jelennel, önmagával, környezetével és a múltjával sem.

Minden bizonnyal első nyugati útja volt Kádár János számára a legfontosabb, és ez is maradt mind közül a legmaradandóbb élmény. 1960 szeptemberében az első titkár és kísérete Hruscsov vendégeként a Baltika nevű hajón New Yorkba indult az ENSZ közgyűlésére.⁴⁹⁸ Az utazás alatt Mária asszony aggódott a férjéért, így írt neki: „De újságban közölt üdvözlétedből azt vettem ki, hogy az

A Baltika, 1960

utat nem a legjobban bírod. Utalás; nem vagyunk tengerjáró nemzet. Gondolom a szovjet delegáció orvos kísérettel ment és kellő gyógyszerekkel ellátták.” Próbálta ugyanakkor a távolból is biztatni: „Jánoskám nagyon bízom, hogy missziótok sikerrel jár. Most van bennem ismét az az érzés; bármit ugassanak a szembenállók, amíg hisszük az igazunkat, addig erővel is bírjuk. Ugyanakkor aggódom is érted.”⁴⁹⁹

Kádár utóbb feleségének büszkén mesélte, hogy helytállt az európai szocialista országok vezetőinek csapatában. Tamáska Mária 1989-ben a következőképpen elevenítette fel a történetet: „egy szovjet hajón keltek át az óceánon, aminek az volt a következménye, hogy a társaság egy része tengeri beteg lett és napokig használhatatlan volt. A hajó ugyanis, egy kilencezer tonnás parti hajó erre a célra alkalmatlannak bizonyult, a tenger éppen azokban a napokban nem viselkedett valami nyugodtan. Az uram azt mesélte, hogy az étkezéseknél rendre csak Hruscsov és ő jelent meg. Mint mondta, »helyt kellett állnia a nemzetért«, de az étkezések után ő is rendre rosszul lett.”⁵⁰⁰ Nem tudni, hogy csak a tenger

Kádár János Hruscsovval bocsázik, 1960

vagy az ital miatt is. Fennmaradtak az utazásról fotók, amelyek azt mutatják, hogy a hajó utasai jól szórakozhattak a hosszú út alatt.

Kádár kétségkívül meglevő politikai tehetségének a legfontosabb vonása tökélyre fejlesztett alkalmazkodóképessége volt. Rendkívüli módon tudott alkalmazkodni és hasonlítani a külföldi elvtársaihoz. Ennek köszönhető, hogy jó viszonyt ápolt Hruscsovval és Titóval. Kiválóan érezte magát az állítólag szerény pártvezér Tito birodalmában Brioni szigetén, illetve amikor kellett, a látszólag introvertált személyiségű első titkár még Hruscsovval is képes volt tartani a lépést az ivászatban (ez általában a nem éppen absztinens kommunista vezetőknek lehetetlen vállalkozás lett volna, de nem Kádárnak).

Amikor kellett, Brezsnyevvel is megtalálta a közös hangot, ha az ő társaságában volt, szinte azonnal láncdohányossá változott. Nem feltétlenül szívesen azonosult a külföldi pártvezetőkkel. Rossz véleménye volt állítólag a többi kelet- és kelet-közép-európai kommunista vezetőről. Aczél György így emlékezik: „Mindenkiről pártszerűen elvtársként beszélt, bár mindenkiről rendkívül határozott véleménye volt, de annak alig adott hangot [...] Nagyon ritka oldott hangulataiban jelezte, hogy a Brezsnyevet egy színházati játszó pojacának tartja [...] Az utolsó ember, akihez érzelmileg kötődött Hruscsov volt, akit élete végéig emlegetett [...] Ulbrichtot korlátolt, vaskalapos, életidegen embernek tartotta, Honeckert ifit játszó pojacának, aki ifis mód esőköpenyben járt télen, de az esőköpeny szőrmével volt bélelve. Nőügyeiért, feleségével való kegyetlenkedéseiért nem kedvelte.”⁵⁰¹

Alkalmazkodóképességével is magyarázhatók a magyar pártvezér diplomáciai sikerei, jóllehet vannak arra mutató jelek, hogy Kádár kétségtelen nyugati népszerűsége egyszerűen Hruscsov imázsából fakadt. 1960-as New York-i útja kapcsán Litván György megjegyzi: „De az a tény, hogy a Nyugaton mind népszerűbbé váló Hruscsov atyai pártfogása alatt érkezett, alighanem kezdete lett fokozatos elfogadásának.”⁵⁰² Ha ez a szovjet vezetők döntésének eredménye volt, akkor sem véletlenül választották ki éppen őt erre a feladatra.

Jellemző Kádár kapcsolatteremtő képességére, hogy többekre tett személyes jó benyomást a nyugati országok vezetői közül is. François Mitterrand például magyarországi látogatását követően így írt róla 1977 októberében az *Unité* című lapban: „Kádár nagy megbecsülést élvez Kelet-Európa országaiban. Az oroszok kíméletesen bánnak vele. Bölcsnek tartják. Megjelenésében az is. Ez az egyszerű, szomorú arcú, típusöltönyt viselő, csendes hangon beszélő ember nem a

hivatalos palotákban lakik, hanem saját otthonában. Visszautasít mindenfajta különleges protokollt, nem engedett teret sem a durva, sem a kifinomult személyi kultusznak. Keveset látják a nyilvánosság előtt. Nevét a sajtó nem írja le minduntalan, csak akkor és annyiszor, amennyit az információ közlése indokol. Valószínűleg gyötrik az 1956-os események.”⁵⁰³ A személyes kapcsolatok építésének egyik Kádárra jellemző eszköze volt, hogy voltaképpen az összes nyugati politikust, aki hajlandó volt vadászpuskát venni a kezébe, meghívta az országba vadászni.⁵⁰⁴

Kádár János még többször is járt a vasfüggöny túloldalán, 1973 őszén, majd 1975 nyarán Finnországban volt hivatalos programja. 1977 nyarán Olaszországba és a Vatikánba, majd az NSZK fővárosába, Bonnba utazott. 1982 tavaszán ismét az NSZK-ban vendégeskedett, 1983 őszén Finnországban, majd egy év múlva Franciaországban, Párizsban járt (az ősz) első titkár, 1985 késő őszén Nagy-Britanniában, télen Ausztriában Burgenlandban és végül 1987 telén Belgiumban vizitált.⁵⁰⁵

Kádár János a Vatikánban, 1977

Kádár Jánosné a Vatikánban, 1977

A Kádár család legnagyobb közös úti élménye minden bizonnyal az 1977-ben Rómában és a Vatikánban tett látogatásuk volt. Amikor az út diplomáciai előkészülete zajlott, Kádár János állítólag azt mondta, „ha már ott vagyunk, úgy illik, hogy a pápához is beköszönjünk”. Róma valósággal lenyűgözte őket, Kádár Jánosné még két évtized elteltével is lelkendezve mesélt az olasz fővárosról: „amit lehetett, megnéztünk, de hát ott órákat lehetne eltölteni. Csodálatos a sixtusi kápolna, s mivel a Pietát egyszer megrongálták, azóta üveg kalitkában őrzik, de minket beengedtek oda is, úgy hogy egészen közelről csodálhattuk meg a szobrot. Egyébként egész Róma egy hatalmas és csodálatos alkotásokkal teli páratlan múzeum.”⁵⁰⁶

Ezüstnyíl

Azok a káderek, akik a bizalmába férkőztek, utazásaira is elkísérték. Marosán György ideológiától súlyosan terhelt, és így szinte olvashatatlan memoárjában

Kádár János és Kádár Jánosné a különvonaton, 1970 körül

szintén örömmel eleveníti fel harcos életútjának azt az epizódját, amikor 1957-ben még Kínába is eljutott. „Nagyon örültem a Kínába utazásnak, nemcsak azért, mert első eset, hogy távol keleti országba megyek, hanem azért is, mert a kínai elvtársak kérték, hogy Kádár engem is vigyen magával, meg akarnak ismerkedni velem.”⁵⁰⁷ (Valójában természetesen Kádár János egymaga döntött a delegáció összetételéről.) Úton Kínába a repülőn Marosán Kádár Jánossal és Erdélyi Károllyal ultizott, és így még közelebb került az első emberhez. Örömmel számolt be erről utóbb: „Nyertem. Most vették észre, hogy ultizni is tudok.”⁵⁰⁸ Az utazásokat Kádár János arra is felhasználta, hogy megismerje a környezetét, utitársai pedig próbáltak minél inkább a kegyeibe férkőzni.

Kádár János visszaemlékezések szerint nem rajongott sem az autó-, sem a repülőútért, leginkább a kor reprezentatív különvonatán (az „ezüstnyílon”) szeretett utazni.⁵⁰⁹ Pethő Tibor a magyar pártküldöttséget kísérő újságíróként 1963-ban ültetett fel az akkor Kádár Jánossal és kíséretével éppen Moszkva

felé robogó kormányvonatra. Emlékeit így mesélte el később: „Tulajdonképpen, már ünnepléssel kezdődött meg Csapnál, ahova reggel 5-kor érkezik meg a vonat, amíg átszerelik a dolgokat, addig legalább egy órás, másfél órás nagy ünnepség volt, a csapi pártbizottság épületében, rengeteg magyar zászló, magyarul éljeneztek a magyar küldöttséget az ottaniak. És hát ugye, abban az időben rengeteg vodka, meg egyebek, akkor mondta még a Kádár [...], hogy elvtársak, itt most egy kicsit berúgtunk, és ez fog tartani két héten keresztül.”⁵¹⁰

Az első kormányvonat még egy Horthy Miklóstól örökölt szerelvény volt. Kádár János állítólag személyesen döntött a lecseréléséről. Amikor ugyanis 1964-ben Hruscsovot Moszkvában félreállították, a magyar első titkár épp Var-sóban volt,⁵¹¹ és az elegáns, ámde ósdi vonat régi rádiója felmondta a szolgálatot, így Kádár a hazafelé úton nem tudott tájékozódni az eseményekről. Új vonatot rendeltek. A Rába tervezte és készítette a szerelvényt, a Ganz a gépeket adta. Miután megrendelte a vonatot, Kádár János Budapestre kérte a Rába igazgatóját, Horváth Edét, akit elkísért a vagon tervezője is. A megbeszélésen, ahol tövire-hegyire megvitatták a terveket, Horváth Ede emlékei szerint ott volt még a kormány képviselőiben Benkei András, Biszku Béla, Fehér Lajos és Fock Jenő is. Az élelmes, a felső vezetést korrumpálni szándékozó győri gyár-igazgató felajánlotta, hogy a Rába ingyen készíti el a vonatot, a funkcionáriusok azonban ezt nem engedték, és végül a Belügyminisztérium fizetett érte. Kádár János külön kérése volt, hogy legyen a vonaton egy kártyaszoba is két kijáratral – megépítették neki. Az első titkár, amikor kikísérte a győri küldöttséget, Horváth Ede emlékei szerint, megkérdezte még, hogy lesz-e vörös csillag a vonat elején. Az igazgató erre habozás nélkül úgy válaszolt, hogy természetesen a megrendelő igényei szerint gyártják le a szerelvényt, ebben maradtak. Így esett, hogy végül nem pingáltak vörös csillagot a mozdony elejére. A szerelvény kormányvonatnak készült, de valójában nem a kormányé lett, és nem is a párté.⁵¹² A szerénynek mondott első titkár az elegáns vonatot a sajátjának tekintette.

Tompa Mihály, a Kádár Jánost szállító különvonat vezetője, akkori munkaköre szerint főmasinisztája, közvetlen közelről figyelhette meg az első titkár szokásait. Kádárt később távolságtartó embernek jellemezte, emlékei szerint soha nem kedélyeskedett, nem kezdett közvetlen beszélgetésbe a személyzet tagjaival. A politikust mindig testőrei kísérték. A főmasinista az első titkárt nem tartotta boldog embernek, úgy vélte, hogy az őt körül vevő emberek gyű-rűjében egyedül érezhette magát.⁵¹³

Kádár János mindig ügyelt arra, hogy a munkanapok után is kikapcsolódjék. Hétvégéit vagy otthon vagy Aligán pihenéssel vagy vadászattal töltötte (a felsorolás sorrendje e programok gyakoriságát tükrözi). Általában péntek vagy szombat délután indult vadászni. A Balatonra vagy valamelyik vadászterületre utazott el legtöbbször akkor is, amikor valamelyik ünnepnap miatt hosszú hétvégének örvendhettek az állampolgárok, köztük (és ebben valóban nem előttük) az első titkár.

„És arra emlékszem, hogy Feri járt vadászni nagy bánatomra minden vasárnap, és Kádár jött érte, aki a szomszéd utcában lakott”⁵¹⁴ – így emlékezett vissza Donáth Ferenc felesége évtizedek múltán arra, hogy miképp éltek az ötvenes évek elején és mivel töltötték hétvégéiket. Amikor 1954-ben a perújrafelvételkor kihallgatták, Kádár a következőképp magyarázta meg a közös vadászatonkat (a perben mindketten tagadták, hogy szoros baráti viszonyban lettek volna, mert az is bizonyíték lehetett volna az összeesküvésre): „Attól az időtől kezdve, hogy Donáthtal közvetlen lakószomszédok lettünk, én több esetben indítványoztam neki vadászatok alkalmával, hogy utazzon az én kocsimmal, de nemcsak neki, hanem másoknak is. Ennek az volt a magyarázata, hogy biztosítási szempontból egy 7 és egy 5 személyes kocsival kellett volna egyedül utaznom. De ez nem nevezhető szoros baráti kapcsolatnak.”⁵¹⁵ (Kádár János utazásaihoz, mint ebből az idézetből is kiviláglik, általában – a korabeli protokoll szerint – két autót használt, az egyikben ülő örök biztosították az útját, és mellette is utazott egy kormányőr.)

Az első titkár tehát nemcsak a focit kedvelte, hanem a vadászatot is. Amíg a futballal kapcsolatos szereplései, megnyilvánulásai inkább a nyilvánosságnak szóltak, addig a közös vadászatok a korabeli elittársaságon belüli szerepének megerősítését szolgálták. Kádár János még a Rákosi-korban kezdett vadászni: állandó résztvevője volt a negyvenes évek végétől a párt- és kormányvadászatoknak.

Kádár az amnesztia évében, 1963-ban döntött a pártvezetők zártkörű klubja, az Egyetértés Vadásztársaság megalakításáról, amivel gyakorlatilag a háború előtti társasági életet támasztotta föl, ami ekkor már a nyilvánosság teljes kizárásával zajlott. Utasította a Földművelésügyi Minisztérium illetékes osztályvezetőjét, hogy alkossa meg a társaság szabályzatát, és írja össze, kik lehetnek tagok.⁵¹⁶ Tóth Sándor volt az első erdőszmérnök szakember a vadászati szervezet élén, korábban államvédelmi tisztek felügyelték a területet. A protokoll-listákat vette alapul,

amikor összeállította a javaslatát:⁵¹⁷ „Engem kértek fel akkor, hogy tegyek javaslatot, persze, könnyű volt javaslatot tenni, mert megkaptam, hogy milyen körből válogathatok. A Politikai Bizottságnak a vadászó tagjai, póttagjai, a Központi Bizottságnak a vadászó titkárai, a Minisztertanácsnak a vadászó tagjai, a kiemelt intézményeknek, rádióknak, televízióknak a vezetői kaptak vadászati jogosultságot és néhány meghívott, aki a honvédségnél vagy az elhárításban dolgozott.”⁵¹⁸

Sokáig kizárólag Kádár Jánoson múlt, hogy kik lehettek a társaság tagjai, bár a tagságnak volt egy formális logikája is. Elvileg az Elnöki Tanács elnöke, az MSZMP Politikai Bizottságának tagjai és a Központi Bizottság titkárai, a ministerek léphettek be a vadásztársaságba, valamint a honvédség, a belső elhárítás, a rádió és a televízió vezetői. Később ez a kör bővült, és bekerültek a csapatba jól helyezkedő megyei első titkárok, tanácselnökök, és különböző országos hivatalok vezetői is.⁵¹⁹ Mint általában a titkos társaságoknak a történelemben, ennek a vadásztársaságnak is voltak sajátos beavatási szertartásai. Az Egyetértésben a hatvanas–hetvenes években állandósultak a vadászavatások. Az avatás szertartásszerű, hagyományos része volt a fenékre verés. Cserkelés után a zöldfülű vadászt az elejtett vadra fektették, és az avatópálcával az ülepére suhintottak – finoman. Úgy, ahogy ez a hazai erdőkben mindig is történt.⁵²⁰ A közös vadászat a káderek számára a közeli előléptetés ígéretét hordozta. Döntően az informális kapcsolatokon múlt tehát, hogy a pártemberek közül ki tudott abba az ötvenhatvan fős – Kádár János személye körül szerveződő – csoportba bekerülni, amely az országos ügyekben való döntéshozatal kiváltságát is birtokolta.

A minisztérium munkatársai több erdő- és vadgazdaságban ún. elsődleges vadvédelmi területeket jelöltek ki a társaságnak, így Gemencen, Gyulajon, Telkiben, Gyarmatpusztán, Lovasberényben és Visegrádon. Megalakították a zárt kormányrezervátumokat: 1968-ban a Gemenci, 1969-ben a Gyulaji, a Mezőföldi (soponyai), a Gödöllői és a Telki Állami Erdő- és Vadgazdaságot, utóbbi kettő később Budavideki Állami Erdő- és Vadgazdaság néven egyesült. Mind hagyományos főúri vagy királyi vadászterület volt. Az Egyetértés Vadásztársaság később megkapta a gyarmatpusztai területet is, amelyet a Budavideki Gazdasághoz csatoltak.⁵²¹ A gyarmatpusztai elkerített vadaspark egykor Sándor Móric gróf, az Ördöglovas birtoka volt. A hatvanas években a területet többnyire Fock Jenő látogatta, így azt csak Fockföldként emlegették.⁵²² Kádár János azonban nem nézte jó szemmel, ha a társaságon belül bárki is kivételezett helyzetbe került. A rezervátumok a hétköznapi állampolgárok számára megközelíthetetlenek

voltak. A személyzet a minisztérium utasítására kerítést húzott a vadászterületek köré. Gemencen a Kalocsai Érsekség korábban már csináltatott kerítéseket, így ott csak a régit kellett folytatni. A munka 1969-ben Gyulajon folytatódott. Telki, Gyulaj, Gemenc és Gödöllő körbekerítése akkori áron több mint hetvenmillió forintba került.⁵²³ Reprezentatív – legalábbis a korban annak számító – vadász-házakat építettek: az elsőt 1964-ben Telkiben.⁵²⁴

Személyzet

Kádár János a többi pártvezetőhöz hasonlóan személyes, patrónusi viszonyt alakított ki közvetlen beosztottjaival. Még 1951-ben letartóztatásakor őrizetbe vették a gépkocsivezetőjét, testőrét (sajátos, a kor irracionalitását jellemző adalék, hogy őt éppen fegyverrejtegetés miatt tartóztatták le⁵²⁵), gépirónóját és a Földművelésügyi Minisztérium vadászati osztálya élén álló államvédelmis fővadászt is, aki korábban Kádár János vadászatait szervezte.⁵²⁶ Később, amikor Kádár hatalomra került, szinte azonnal, még 1956 legvégén visszahelyezte vadásztársát, Dénes Istvánt a posztjára.

Kádár János a felszolgálók emlékei szerint nem mulasztotta el egyetlen protokolláris rendezvény után sem, amikor távozott, hogy kezét fogjon a személyzet tagjaival, és elköszönjön tőlük. Hasonlóan közvetlenül, udvariasan viselkedett a hivatásos vadászokkal is. Telkiben, ahova többnyire felesége társaságában pihenni érkezett, viszont más képet alakított ki magáról. A ház gondnoka, Berényi Kálmánné gondoskodott a Kádár házaspár ellátásáról. „Átnézett rajtam, mint az üvegen... Egy alkalommal vártuk őt, mindig szombaton délután jöttek, évente egyszer szarvasbögéskor, Mária nap idején. Az akkori belgyógyászprofesszor, a kormányórság parancsnoka, a kormányórság tisztiorvosa és én, négyen ültünk a kisebédülőben, vártuk őt, és csak úgy anekdotáztgattunk. Én kérdeztem, most mi lenne, ha bejönne a Kádár elvtárs, és én a nyakába ugranék, hogy de örülök, hogy megjött? Azt mondja a professzor úr, Edit, én hol szoktam vacsorázni?, hol ülök az étkezéseknél?, hát, mondom, az Öreg mellett, és hogy érzi?, hát, mondom, professzor úr teljes tagja az asztaltársaságnak. Igen?, akkor én elmondom, hogy én egyszer beleavatók, beleszóltam az egyik beszélgetése, és akkor azt mondja a Kádár János, doktor, maga azért van itt, hogy ne gyújtsak rá, én meg azt csinálom, amit akarok. Azt mondja, Editkém!, szolgálatban vagyunk mind-

annyian, csak egyikünk itt ül, a másikunk ott ül. Szóval nagyon kellett tudnunk, hogy hol a helyünk, és fegyelmezettnnek kellett lennünk.”⁵²⁷

Visszaemlékezések szerint a hivatásos vadászok közül Kádár János leginkább az évtizedek óta Gemencen szolgáló Berek Jánost kedvelte. Ha „Cifra Jani” a kocsmában ismeretlenekkel akadt össze, a mindenkori magyar miniszterelnök fővadászaként mutatkozott be. Híres volt arról, hogy ő tudta a legnagyobb bikákat terítékre hozni. Többször bebörtönözték, először 1951-ben vélt jugoszláv kapcsolata miatt, mivel ő is ott volt Tito híres kelebiai vadászatán, később a forradalom leverését követően ismét elhurcolták, ekkor állítólag Kádár János közbenjárására szabadult.⁵²⁸ Rácz Antal, későbbi vadászati vezető Gemencen ismerte meg a legendás vadászt és a róla szóló történeteket. „Berek Jánost még ’56-ban el is vitték, és amikor rendeződtek ’56 után az állapotok, Kádárék lementek Gemencre vadászni, Dénes István vadászati osztályvezető kísérette, és Kádár kereste Berek Jánost, mindenki hümmögött, nem merték mondani, hol van. De hát mégis, hol van a Berek?, mondják, Kádár elvtárs elvitték őt a rendőrök, hová?, hát, ahová vitték, ők nem tudják, de elvitték. Azt mondja a Kádár a Dénesnek, Dénes elvtárs intézkedjen, hogy a Bereket azonnal hozzák ki. Aztán mentek, vadásztak, kártyáztak, éjfélkor, már régóta kártyáznak, azt mondja a Dénesnek, intézkedett Dénes elvtárs?, azt mondja, nem, majd reggel. Micsoda!, reggel?, maga nem tudja, hogy a börtönben öt perc is nehéz, mi az, hogy reggel?, azonnal intézkedjen!, na, intézkedett. A Berek Jani részéről meg a másik oldalt hallottam. Azt mondta Berek Jani, amikor fogva volt, hogy ő szeretne a Kádár Jánosnak egy levelet írni. Erre a börtönőr gumibottal szájba vágta, hogy még ezt a nevet a szájára ne merje venni. Na, és amikor jött a parancs, hogy a Kádár János kéri, hogy a Bereket engedjék ki, akkor ez a börtönőr pucolta a Berek János csizmáját. Úgyhogy mondta a Berek János, ugye, megmondtam magának, hogyha írok, még maga is előrébb léphetett volna, engedtem volna, így nem engedem meg, hogy előrébb lépjen.” Kádár János és felesége szilveszter után mindig felkereste Berekéket a gemenci vadászterületen fekvő Veránka szigetén. Berek János a Gemenci Állami Vadgazdaság fővadásza nyolcvanadik születésnapján az Elnöki Tanácstól a Munka Érdemrend arany fokozatát kapta meg. Kisfilm készült róla *Sose vagyok egyedül* címmel.

A pártvezetők közül a vadászatban járatlanok, hogy lőkészségüket fejlesszék, lőgyakorlatokon vettek részt. A vadászszезон kezdete előtt többnyire a gödöllői

skeet- és futóvadlövő-pályát keresték fel. A hatvanas–hetvenes években a legbecsesebb fegyvernek a drilling puska számított. Vadászaink főleg az NDK drillingjeit, a Merkelt és a Simsont használták, melyek meglehetősen drágák voltak a korban, és beszerzésükhöz természetesen kapcsolatok szükségeltettek. Kádár János egyik puskáját a mongol pártvezértől, Cedenbaltól kapta 1974-ben. A díszes kivitelű, szépen erezett, diógyökér ágyazatú fegyver ma a Nemzeti Múzeumban látható, fémrészeit vadászvésetek díszítik. Szarvasbika bőg az erdőszélen, a tőről éppen vadkacsa száll fel, a nádasból vadászkutya bukkan elő, szájában vadkacsával – pillanatképek az erdő és egy vadászember életéből. A puskatusra réztáblát szegecseltek, Cedenbal jó szerencsét kívánt magyar vadásztársának.⁵²⁹

A vadászatnak a külföldi kapcsolatok formálásában is jelentős szerep jutott. Pap János így emlékezett vissza Kádár és Brezsnyev egy közös vadászatára: „a Kádár elvtárs meghívta a Brezsnyevet és Podgornijt, aki akkor az államelnök

Kádár János és Kádár Jánosné vadászatán, 1957 körül

Kádár Jánosné vadászatán, 1960-as évek

volt, az Elnöki Tanács elnöke, egy hétvégi vadászatra. Lementünk a Békés megyei Sarkadra kétnapos fácánvadászatra, igaz, hogy tilalmi időben volt, de ennyit megengedhet egy államvezetés magának, és ott már nagyon jó baráti hangulat volt, nagyon jó baráti hangulat...”⁵³⁰

A funkcionáriusok közül többen szenvedélyes vadászok lettek. 1971-ben a minisztériumi kimutatás szerint a pártvezetők közül Fock Jenő vadászott a legtöbbet, kilencven napot. Hatvannégy nappal őt Aczél György követte, majd ötvenkilenc vadásznappal Szűcs Ferenc következett, de nem sokkal maradt el mögöttük az ötvennégy napot cserkelő Gáspár Sándor sem. A hétvégi vadászatokra többen a családjukat is magukkal vitték. Vadászni kezdtek a gyerekek, például Biszku Béla, Fehér Lajos, Fock Jenő vagy Szűcs Ferenc fia is. Puskát ragadott a kommunista first lady, Kádár Jánosné, Aczél Györgyné és Fehér Lajosné.⁵³¹

Az egyetértő vadászok, köszönhetően a lehetőségeknek, sok rekordvadásztérítékre hoztak. A Mezőgazdasági Múzeumban sétálva több híres vadász nevével találkozunk. Kádár János, Apró Antal, Fehér Lajos, Biszku Béla, Földes László trófeái sorakoznak a falon, egymás mellett, alatt. Kádár János egymaga több mint negyven trófeával gazdagította a múzeum gyűjteményét.

A Mezőgazdasági Múzeum trófeakiállításán az 1969. év kiállított aranyérmes szarvasagancsai között az első és a harmadik helyre Kádár János által elejtett vad trófeája került.⁵³² A szocializmus hosszú évtizedei alatt a magyar vadászok előkelő helyeket foglaltak el a világranglistákon is. A rekordokról megjelent hivatalos közlemények, újságcikkek mégis – a nagyobb nyilvánosság miatt – szerényen, szűkszavúan foglalmaztak.⁵³³ Az 1971-ben Magyarországon megrendezett első Vadászati Világkiállításon⁵³⁴ hasonló esetekben a vadász neve helyett a vadásztársaságok elnevezéseit szerepeltették. Ennek egyik oka a rendezvény nagyobb nyilvánossága lehetett, a másik talán az, hogy az új rezsim vezetői nem akartak a Horthy-kor prominens személyiségeivel, mint ahogy Rudolf Hesszel sem egy tablón szerepelni, s ez még a vadászbüszkeséget is legyőzte, elfojtotta bennük. A kiállításra megjelentett kiadvány mindazonáltal az „új vadászok” teljesítményének is emléket állított. „Európa vadászai előtt Magyarország mindig ismert volt erős agancsú szarvasbikáiról, dämjairól, őzbakjairól, megtermett vadkanjairól. Különösen szép trófeákat eredményezett az elmúlt 26 esztendő tervszerű vadgazdálkodása” – szölt a diplomatikusan, de nem kevés büszkeséggel fogalmazó közlemény.⁵³⁵

A pártvezetőknek sokszor kevés idejük jutott csak egy-egy vadászatra; a hivatásos vadászok ilyenkor is próbáltak minél több és nagyobb vadat lövetni velük – érthető okokból. Kádár János egyik levelében így írja le egyik vadászának a történetét: „Életemben ilyen rosszul nem lőttem még golyós fegyverrel, mint most. A három helyen – nem is tudom hány patronnal – rálőttem összesen 12 vadra. Elhibáztam ebből 7 (!) bakot, elejtettem egy kapitális, egy gyilkos és egy selejt bakot, valamint egy kocát. (Ez utóbbi Parti [Party István helyi vadászati vezető – a szerző] műhibája, aki úgy hajnali fél négykor még homályban, kannak nézte, szólt, hogy lőjek, én pedig – ilyenkor sohasem hibázik a vadász – vagy százhusz méterről egy mesterlövessel leterítettem.) Ezenkívül még megsebeztem Gemencen egy bakot, vér volt, de időnk már nem, hogy megkeressük, mert már utaztam vissza. [A levél további részében Kádár a fegyver utólag kiderített hibájával magyarázza a rossz, mert nem halálos lövéseket – a szerző.]”⁵³⁶

A lelőtt vad, 1972

A vad

Gusztai patájával földet kapart, fújtatott, ünöket hágott, egyszóval boldog volt. Az óbirodi (gyulaji) vadászház melletti etetőben mindig talált élelmet: nyáron is, télen is. Gusztit lelőtte egy vadász – Gusztai híres lett. A gyulaji Türi-réten – vadászleírások szerint – több száz dám barcogott minden októberben, és védte barcogóteknőjét. Minden idősebb bika a teknőnél várta a teheneket (kivéve a fiatalabbakat, akik a sorukra vártak). Ilyenkor vadászok lestek a legnagyobb dámokra. Így volt ez a hetvenes években, és így van ma is.

A gyulaji dámbikák tróféáinak a hetvenes évekig nem akadt vetélytársa sem a honi, sem a külföldi bírálatokon. A Kádár-korszak első trófearekordja Fehér Lajos miniszterelnök-helyettes nevéhez fűződik (1965). Az újvidéki (Novi-Sad) nemzetközi vadászati kiállításon világrekord minősítést kapott a 4,3 kg-os és 212,12 CIC pontos trófea.⁵³⁷ A jelek szerint Fehér Lajosnak szerencsét hozott a gyulaji erdő, mert 1969-ben egy másik rekord dámbikát lőtt, amelyet az

Kádár János és Kádár Jánosné a tróféával, 1972

Országos Trófea Bíráló Bizottság 214,99 CIC pontra értékelt (az agancs súlya 3,45 kg volt). Ám mire a nemzetközi bírálóbizottság elé került a trófea, új rekord született.⁵³⁸ Az 1971-ben Budapesten megrendezett Vadászati Világkiállításon egy Gyulajon elejtett dámlapátot ugyanis még ennél is magasabbra értékelték a bírálók (217,25 IP pont). Tolnai Ferenc 1970-ben lőtte le azt a bikát, mely erőszakos véget ért életében az új világrekordot (a magyar vadászok büszkeségét) még a fején hordta. A trófea 5,15 kg-ot nyomott.⁵³⁹

1972-ben aztán érkezett egy másik szerencsés (legalábbis magáról ezt gondolhatta), de mindenképpen biztos kezű vadász, egyszerű, jelvények nélküli vadászruhában, kényelmes túrabakancsban, és hosszú előkészítés után, a legjobb kísérőkkel, egyetlen pontos lövéssel Tolnai Ferenc szinte valószínűtlen rekordját is átadta a múltnak. A látszólag független nemzetközi bírálóbizottság 1973-ban Torinóban 220,31 CIC pontra értékelt a dámlapátot. A magyar vadászok tehát újabb rekordot mutattak be a világnak.⁵⁴⁰

Kádár János, az MSZMP első titkára ejtette el a világrekord tróféát növesztő dámbikát – és ez a tény a könyv lapjain mindenképpen említésre érdemes. Hatvanadik születésnapja előtt a gyulaji vadászok akartak neki örömet szerezni egy világrekord dámbikával – ez lett Gusztai tragédiája. A *Kádár-bika*, mert hogy így nevezték Gusztit halálában, agancsa mindösszesen 4,42 kg-ot nyomott, ám a bírálók figyelembe vették „különleges terpesztését” és „csipkézettségét”.⁵⁴¹ A rekordvadakat mindig a vadászokról nevezik el. Nem érdemes ezúttal hosszabban elmélkedni azon, hogy mennyire (nem) rokonszenves jelenség egy vadat az elejtőjéről elnevezni, áldozatot a gyilkosáról. A vadászok sohasem antropomorfizálják e kérdéseket, én most mindenesetre másképp nevezem az elpusztított dámot, hogy e kérdésben jelezzem a kívülállásomat.

Ha egy laikus, mint például e sorok szerzője is, elsétál a világrekordok mellett a Vadászati Múzeumban, az ötlík a szemébe, hogy e lapát (nevezzük ezúttal szakszerűen az elpusztított dámbika tróféáját) jóval kisebb, mint a többi. Szakemberek szerint is fölülértékelték a bika kicsúcsosodó homlokcsontját (a dámlapát biológiailag korrekt megnevezése). Gusztai tróféája egészen 1992-ig, közel két évtizeden át őrizte vezető helyét a nemzetközi CIC világranglistán. A dám a legtöbb országban nem számít trófeás vadnak, külföldi vadászok így nem törtek az első titkár babérjára. Magyarországon a vadászok viszont sokáig nem mertek mással nagyobbat lövetni, és nem is igen akadt olyan vendég, aki vállalkozott volna erre.⁵⁴²

E szomorú sorsú bika novellája a Kádár-rendszer lenyomata lehet. A szerény vagyok, és ennek tudatában kissé rátarti is, nem akarom, hogy így legyen, mégis enyém a hatalom ... és más hasonló kijelentések kvintesszenciája. Minden ilyen állítás független az áldozat szempontjaitól. A bika élete semmilyen írott vagy elbeszélte forrásból – történész számára hitelesnek tekinthető történetből – nem ismerhető meg, egyetlen lövéssel megszüntetett szempontjait pedig hogyan is ismertetném itt e történelmi könyv lapjain. Története ezúttal csupán azt érzékelteti, hogy voltak, vannak más szempontok is.

Az Egyetértés vadászai vendégeket is hívhattak a rezervátumokba, időnként színészeket, külföldi diplomatákat, hazai funkcionáriusokat, máskor nagynevű, híres vadászokat. A társaságnak közkedvelt vendége volt gróf Széchenyi Zsigmond. Kádár János vadászai tőle tanulták meg, hogyan lehet két puskával még eredményesebben vadászni. Rosenberger Pál fővadász meséli, hogy egyszer a vadászat után névsorolvasást tartott, és amikor a sok elvtárs nevének felsorolása után Széchenyihez ért, némi töprengést követően, gróf Széchenyi Zsigmond elvtársaként szólította meg őt, ami általános derűtséget keltett, és megalapozta a vacsora jó hangulatát.⁵⁴³ Rácz Antal, amikor a vadászati főosztály vezetője lett, akkor tapasztalta meg, hogy milyen híre van a csapatban az Afrika-vadász grófnak. A gróf a legendás vadászkalandok jó részének főszereplője volt. „Egyetértés területére meghívták, akkor még én nem voltam ott, Kádár János mesélte, hogy Széchenyi Zsiga bácsi három lábú kisszékkal jött, malaclopóban volt, leült a kisszékre, a malaclopó a hátán, és ült, a többiek álltak, jött a fécánhajítás, Kádár mondja, csak azt látom, hogy ebből a halmazból, kinyúlik a cső, puff, leesett a fécán, megint kinyúlik a cső, puff, leesett a fécán. Hajítás végén odament a Kádár, mondta neki, hogy, hát, Széchenyi elvtárs maga nagyon jól lő, gratulálok!, azt mondta erre a Zsiga bácsi, igen, de kettő elment. Tehát két fécán elment!, a Kádár azt számolta, hogy hányat lőtt le, a Széchenyi meg azt számolta, hogy hányat nem lőtt le.”⁵⁴⁴

Széchenyi Zsigmond – utolsó vadászkönyvének tanúsága szerint – 1945 után mindvégig bízott abban, hogy megláthatja még Afrikát. Feleségének állítólag már akkor, amikor megismerkedtek a keszthelyi könyvtárban, ahol ő „»állományon kívüli segéderő« minőségében”, a fiatal nő pedig „mint fűtő és takarítónő” dolgozott, megjósolta, hogy „öregségére” kijut még Afrikába, sőt

hogy asszonyát is magával viszi.⁵⁴⁵ Lehet, csupán a hódító szándék vagy töretlen optimizmusa mondatta vele, de az is, hogy az állandó és kényszerű alkalmazkodásban ismerni kezdte a rendszert, s úgy vélte, hogy az nemcsak kiismerhető, hanem befolyásolható is. Széchenyi Zsigmond mindenesetre rendíthetetlenül bízott a hagyományok erejében. Utolsó afrikai expedíciójára, amelyre feleségével kettesben indulhatott, hosszas egyeztetések után végül maga Kádár János bólintott rá, miután irodájában fogadta az idősödő vadászt. Az első titkár a következő szavakkal ajánlotta Széchenyi tervét Fehér Lajos és Fock Jenő figyelmébe: „A 12 000 dollár az természetesen 12 000 dollár. De én úgy gondolom, hogy ha a Magyar Népköztársaság nem is elsősorban hasznossági szempontból, hanem egyéb megfontolásból finanszírozná egy ilyen világhírű Afrika-vadász utazását, az megtenné a maga erkölcsi hatását népi demokráciánk számára olyan mértékben, ami többet ér 12 000 dollárnál.”⁵⁴⁶ A gróf afrikai kalandjairól posztumusz megjelent könyvét végül özvegye küldte el Kádár Jánosnak. A kötetben a szerzőnek az első titkár szívességét még burkoltan sem kellett megköszönnie, így értékelte a lehetőséget: „S lám, a viszontagságos évek lezajlása után, nemzetünk jóvoltából, immár másodízben, régi lelkesedéssel indulhatok neki a világnak!”⁵⁴⁷

Az Egyetértés megalapítását – a kádári konszolidáció ideológiájának a jegyében – a korban akként értékelték, hogy az szervezett kereteket kínált a reprezentatív vadászatokhoz, és e téren is gátat szabott a hatalmi túlkapásoknak. Utólag a vadásztársaság működése sokkal inkább az új elit (vadászati) professzionalizációjának a jeleként értelmezhető. Rögzült az egyéni és a társas vadászatok rendje, kialakultak sajátos, az Egyetértés-tagokra különösen jellemző szokások. Az első időkben öltözetük még megkülönböztette a „régit” vadászokat az „újaktól” – az Egyetértés tagjai között is: „Azok, akik már régebben is vadásztak, el voltak látva szabályos vadászöltözékekkel: zöld vagy terepszínű lóden nadrágot és -kabátot hordtak, többen lóden felleghajtót (hubertusz), vadászkalapjukat vadászjelvények díszítették. Az újak általában honvédségi, rendőrségi, ritkábban munkáséri gyakorló tábori ruházat praktikus darabjait hordták.”⁵⁴⁸ A rövidebb vadászatok alkalmával hétköznapi öltözetet öltöttek. E téren is feléledtek azonban a régi hagyományok, a személyzet ugyanis formaruhát kapott, s – miként a korabeli fényképek és karikatúrák bizonyítják – mind több vadász szerzett be hagyományos vadászruhát.

Kádár János téli vadászatán a Szovjetunióban, 1975 körül

Társasági élet

A Kádár-korban megszűntek a pártvezetőknek még a Rákosi-érában rendszeresített hétfégi találkozásai. A KB és a PB tagjai a VI. kerületben a Munkácsy Mihály utcában lévő Külügyi Szállóban étkeztek.⁵⁴⁹ (Az épületben volt egy protokollszoja is, ahol az elegánsabb fogadásokat tartották.) Kádár János hétköznap rendszeresen itt vacsorázott, szombat-vasárnap pedig ebédelt a feleségével.⁵⁵⁰ Jellemző a Kádár-rendszerre, hogy a szervezett közös ebédeket a hétköznapokra tolták át, és eltávolították a funkcionáriusok magánszférájától. Az ún. „PB ebédeket”, mindig a Politikai Bizottság ülése után tartották meg. Gáspár Sándor szerint ez „levezetője volt annak a feszültségnek, ami a PB-ülésen felhalmozódott.” 1958-ban néhány társaságkedvelő funkcionárius közös találkozásokat szervezett Leányfalun, ahogy a szakszervezeti vezető emlékezik: „egy időben meghonosítottuk, hogy napirend nélkül leülünk és beszélgetünk”. Kádár azonban ezeket „terméketlennek” találta, és alapvetően az ő elzárkózásán múlt, hogy nem lett folytatásuk.⁵⁵¹

Gáspár Sándor szavai szerint a Kádár-korszakban a vezetésen belül „rideg légkör” uralkodott.⁵⁵² A rideg pártvezető szenvedélyeiről, aki magatartásával, személyes példájával a többiek cselekedeteit is uralta, irányította, mégis viszonylag sokat tudunk. Az első titkárt árgus szemekkel figyelő volt politikustársai sok apró részletet elárultak életéről, hétköznapi szokásairól.⁵⁵³ Szűrös Mátyás emlékei szerint például „amikor sakkozás vagy dominózás közben elengedte magát, Kádár János közvetlen volt olyan szempontból, hogy nagy tárgyalások után este lazított, akkor leültünk egy pohár sörre, beszélgettünk, vagy filmeket néztünk. Nagy divat volt abban az időben, Kádár János mindig nagyon szerette nézni a rövidfilmeket természetéről, világról, híradósortozatokat.”⁵⁵⁴ Szigorú rendje volt azonban annak, hogy Kádár János a közvetlen munkatársak közül kivel sakkozott, kivel ment futballmeccsre, kivel nézett filmeket vagy éppen kivel vadászott.

A kádári csapatépítés esztendeiben a PB-tagok és a miniszterek körében szinte elvárássá vált a vadásztársasági tagság, a részvétel a hétfégi tréningeken, az egységbe kovácsoló társas vadászatokon. A többnapos vadászatokat közös vacsorák, kártyázások, fröccsözések színesítették.⁵⁵⁵ A vadászat után a funkcionáriusok kisebb csoportokat alakítva szórakoztak. Kádár János a Politikai Bizottság tagjai számára megközelíthetetlen maradt, rendszerint Szűcs Ferencsel

kártyázott, hozzájuk még a vadászati osztály vezetője és a helyi vadászati vezető csatlakozott. Egy másik asztalnál Gáspár Sándor, Németh Károly, Biszku Béla és a társaság orvosa, Zoltán János keverte a lapokat. Ultiztak és beszélgettek, Kádár János jelenlétében azonban tilos volt országos ügyeket szóba hozni.⁵⁵⁶

A legtöbben fröccsöztek. Az első titkár a száraz fehérbort szerette (más források szerint a kékenyelűt és a whiskyt⁵⁵⁷), mértékkel ivott. A kártyában viszont nem volt ilyen szerény, partnerei rendre, kötelezően nyerni hagyták.⁵⁵⁸ A társas vadászatokot követő vacsorákon a Gundel Étterem személyzete szolgáltatta az ételt és az italt. Az egykor gundeles, később Hunguest Hotels vezérigazgató-helyettes, Marton Károly felszolgált ezeken az eseményeken: „Gasztronómiai kommandónak hívtak minket, nem ismertünk lehetetlent, volt, hogy egy szüreti multság alkalmával egy fél hegyoldalt elbontattak nekünk, csak hogy megoldjuk a szervírozást.”⁵⁵⁹ Tóth Sándor is ott volt a körükben, amikor Kádár János és csapattársai közösen múltatták az időt. „A menü általában szerény volt, egy fácánleves, egy pörkölt, Kádár Jánosnak a kelkáposzta és a káposztás cvekedli a kedvence volt, hát akkor a legfinomabb ételek mellett mintegy köreteként megjelentek ezek is, és mindenki szerette a cvekedlit meg a kelkáposztát is, mert nem illett nem szeretni.”⁵⁶⁰

Az Egyetértés minden évben évadzáró vacsorát rendezett – általában a Tiszti Házban –, ekkor kapták kézhez a társaság tagjai a *Ludas Matyi* karikaturistái által rajzolt vicclapot, a *Fácán Matyit*, amely az Egyetértés életének eseményeit örökítette meg. A többnyire évente megjelentetett lapot a társaság Intéző Bizottsága szerkesztette. A karikaturisták útmutatásaikat hűen követhették, hiszen bénítóan hatott rájuk a megrendelők és az olvasók személye. Az önkorlátozás praktikus „ikonográfiái” eszköze volt, hogy az állami- és pártvezetők vonásait sohasem karikírozták, hanem a fényképeiket illesztették be a rajzokba.⁵⁶¹ (A *Fácán Matyi* gyakorta hivatkozott a magyar vadászahagyományokra. A pártvezetőket – félig viccesen, félig komolyan – Nimród fiainak titulálta, s ők a maguk módján, jóllehet átértékelve és átértelmezve, de követték a hagyományokat.) A társaság rendezvényeire esetenként ismert parodistákat, színészeket is meghívtak, hogy fellépésükkel a hangulatot kötetlenebbé, oldottabbá tegyék: „enyhén malac varieté számokat”, hazafias verseket, karcolatokat, paródiákat adtak elő.⁵⁶² Váncsa Jenő 1980-ban lépett be a társaság életébe, amikor mezőgazdasági és élelmezés-ügyi miniszter lett. Ő is részt vett ezeken az évadzáró multságokon: „Minden esetben volt egy-két művész, aki vadászott is, és bekapcsolódott a programba,

a legérdekesebbnek mindig a Hofi-féle fellépést tartottuk. A Hofi azért volt jó, mert az az ember valóban politikai és erkölcsi kritikával tudott humorizálni, ami azért sokunknak nagyon tetszett, volt, aki a fejét csóválta, de még az Öreg is rá-rábólintott, és mosolygott. Ahogy az ital fogyott, úgy a hangulat is emelkedett, de ezzel sem mondok semmi újat. Elsőnek mindig a Kádár János vonult el a feleségével, és utána már hamar befejeződött a találkozás.”⁵⁶³

Kádár János első titkárként mindig kerülte a fényűzést, és egyszerű emberként jelent meg a nyilvánosság előtt. Nemcsak a közszereplésekkor, hanem a társaságon belül is így viselkedett, ennél fogva az ő visszafogottabb viselkedése, tartózkodóbb magatartása szabta meg a határokat. Ez a magatartás illett leginkább a választott szerephez. Ha Kádár János ott volt, a vadászatok is más hangulatban, fegyelmezettebben zajlottak. Tollner György, a Budavidéki Erdő- és Vadgazdaság igazgatójaként több elvtársi vadászatot szervezett. „A legtürelemesebb, a legjobb vadászvendégünk nekünk a Kádár János, a Kádár elvtárs volt, nagyon nagyon drukoltunk, én legalábbis, hogy a társas vadászatokon legyen jelen a Kádár János. Mert ha ő ott volt, akkor mindenki fegyelmezett volt, mindenki szolid volt, nem követelőzőtt, hogy mért nem nekem hajtották, mért neki, ha nem volt ott, akkor, kérem szépen, már másképp viselkedtek az emberek.”⁵⁶⁴

A társaságot Kádár János a saját személye köré szervezte. Az ő általa hozott szabályok, az általa mutatott minták azonban csak addig éltek, amíg személyét a középpontban tudta tartani. Ha részt vett a társas vadászaton, megfelelő súllyal kellett fellépnie, hogy ne pusztán a személyes jelenléte, hanem a későbbiekben a hiánya is érezhető legyen. Amikor nem volt ott, valóban széthullt a csapat, és fegyelmezetlenné váltak a vadászatok. Ő teremtett egyensúlyt az erdőben a különböző személyiségű és egymás iránt sokszor ellenséges érzelmeket tápláló vadásztársak közt. Váncsa Jenő, a vadásztársaságot felügyelő mezőgazdasági miniszter vadásztársaival szemben szintén őrá, az első titkárra támaszkodhatott. „Nem engedett ratyi szellemben vadászatokat. A vadásztatás során fölmerült mindig az, hogy a fácántyúkot is szabad-e löni vagy csak a kakast? Az egyik igen magas rangú PB-tag egy alkalommal odajött hozzám a vadásztatás megkezdése előtt, és rákérdezett, ugye, ma mindent lövünk? A Kádár János még nem érkezett meg, mert ha, mondjuk, kilenc órakor vagy fél tízkor volt a találkozó, mi félórával korábban ott voltunk, a Kádár János meg egy perccel az időpont előtt érkezett. Ha korábban érkezett, akkor az erdő szélén megállította az autót,

és elszívott egy cigarettát, mondván, hogy nem kívánja zavarni a társaságot, és ezt komolyan is vette. Halálosan pontos volt egyébként más témákban is. Elég az hozzá, hogy odajött a kolléga, és mondta nekem, hogy mindent lövünk, én mondtam, hogy hát azért várjuk meg vele, elég az hozzá, hogy befutott az Öreg, és kérdezte tőlem, ugye, szabályosan csak kakast lövünk?, én ránéztem az illető barátomra, és mondtam neki, igen, csak kakast fogunk löni.”⁵⁶⁵

Az 1970-es évek végéig fokozatosan bővült a társaság tagsága, mígnem Kádár János személyes utasítására előbb „létszámstopot” rendeltek el, majd több vadász tagságát felülvizsgálták. Újrarajzolták a határokat, állandósultak a kizárások. Az első titkár ennek révén is felügyelte a pártvezetést, és érzékeltette, hogy központi szerepe van a (vadász)társaságon belül. Kádár Jánost, a megfontolt vadászt visszaemlékezések szerint bosszantották a jó hangulatú, ámde fegyelmezetlen családi vadászatok. Ennek következménye volt, hogy külön vadászkatákat szerveztek a nők és a gyerekek számára. Megalakult az Ifjú Nimród Vadásztársaság, illetve kísérletet tettek a „nimródhölgyek” összefogására.⁵⁶⁶ Később új vadásztársaságot alakítottak a „körön kívül” rekedt nyugdíjasoknak az eufemisztikus „Barátság” elnevezés alatt, amelyet az Egyetértés-vadászok csak „elfekvőnek” tituláltak.⁵⁶⁷ Ha valaki elveszítette pozícióját, ide száműzték az Egyetértésből, ami utóbb számos feszültség forrásává vált. Mivel a legmagasabb pozíciók birtoklói közül sokan vadásztak, és akinek módja volt rá, ezt az Egyetértésben, Kádár János mellett tette, a vadászó állami- és pártvezetők körében a társasági tagság feltehetőleg a legszűkebb vezetésbe való „bekerülés”, elvesztése pedig a „kirekesztődés” szimbólumává vált.

A nyolcvanas években az Öreg, ahogy Kádár Jánost a társasági tagok nevezték, már egyre kevesebbet járt ki az erdőkbe. (Jellemző, hogy korábban Rákosi Mátyást ugyanígy szólították az akkori funkcionáriusok.) A társas vadászatokról rendre elmaradt. 1979-ig a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium Vadászati és Vadgazdálkodási Osztálya felügyelte a vadászat egész magyarországi szervezetét. Az osztály vezetője, Tóth Sándor és Kádár János sokszor személyesen beszéltek át az Egyetértés ügyeit. Több egyetértő vadász nehezményezte azonban, hogy „a két puritán”, ahogy a hátuk mögött hívták őket, nélkülük dönt. A minisztériumon belül önálló Vadgazdaság-felügyeleti Főosztályt alakítottak, amely 1982-től átvette az erdő- és vadgazdaságok irányítását.⁵⁶⁸ Ezzel a lépéssel Kádár János távolabb került az Egyetértés ügyeitől. Az új főosztály mindvégig idegen test maradt a minisztérium szervezetében, még magának a miniszternek

sem volt hatalma felette. Szinte kizárólagos feladata volt, hogy szervezze és felügyelje az Egyetértés működését, és biztosítsa a vadászatok anyagi hátterét.⁵⁶⁹ A kiemelt vadászkatákat felügyelő minisztériumi főosztály a Politikai Bizottság néhány tagjának támogatásával a nyolcvanas években nagy fejlesztésekbe fogott.

Ki-ki vérmérséklete szerint vadászott, és a hasonló temperamentumú emberek hamar megtalálták egymást, így kialakultak az Egyetértés kisebb körői. Szerveződött egy csoport a legszenvedélyesebb vadászokból, akik jól érezték magukat egymás társaságában, nagy kedvvel hajtották együtt a vadat, és sorra döntötték a rekordokat. Tóth Sándor, aki ott volt a kezdeteknél, csodálkozva látta, amint Kádár János és az Egyetértés vadászhajói mindinkább eltávolodnak egymástól. „Kádár János ebben a körben a moderátor szerepét játszotta. Rászorította a vadásztársaságnak a tagjait is a szerénységre, tehát, ne a teríték-hajhászás, ne a nagytrófea-hajhászás legyen a szempont, apróvadban viszont megindult a teríték-hajhászás, hogy minél előbb érjünk el valamilyen háború előtti vagy főúri mintát. Kádár János a maga ritmusát azonban nem adta fel, őhöz a jöhetett felhőben a vad, ő lőtt, töltött, lőtt, töltött, és ezt úgy szép nyugodtan, és a végén már letette a puskát, és nem vadászott. Nyilván fizikailag is annyira leépült, meg már lelassult, pszichésen is olyan terheléssel állt a posztján, hogy nem akarta ezeket a vadászkatákat, de az Egyetértésnek a magja kiválóan együtt volt.”⁵⁷⁰

Ahogy Kádár János hatalma megrendült a társaságon belül, a tagság mindinkább a formális pozíciókon múlt. Az első titkárnak a legkevésbé sem volt érdeke, hogy a vadásztársaságot mások használják fel klientúraépítésre, formálissá tették így a bekerülés rendjét. A Minisztertanács elnöke, Lázár György 1983-ban külön utasításban szabályozta, hogy kik vadászhatnak az erdő- és vadgazdaságok, vagyis az Egyetértés területén. Ezzel hivatalosan is kizárták az Egyetértés tagjai közül a nyugdíjasokat, és mindazokat, akik elveszítették korábbi pozíciójukat. Állami vonalon államtitkári, pártvonalon KB osztályvezetői rangtól, illetőleg megyei első titkári poszttól lehetett bekerülni a társaságba. Korábban a tagság az informális kapcsolatokon is múlt, hogy kit milyen viszony fűzött Kádár Jánoshoz, illetőleg a közvetlen környezetébe tartozó emberekhez, ettől fogva azonban a betöltött pozíció számított. 1984. január 1-jével tizenkilenc főnek szűnt meg így a tagsága. Velük visszaemlékezések szerint külön-külön beszélgetett el az Egyetértés vezetősége. Valamilyen vadászati lehetőséget végül mindenkinek találtak. Az egyik nyugdíjas, Veres József jó viszonyt ápolt Kádár Jánossal, annak

idején együtt ültek a börtönben, tegeződtek, ami kivételesnek számított még ebben a körben is, kérésére az első titkár szót emelt az érdekében, és ő végül maradhatott.⁵⁷¹ A nyolcvanas években a nyilvánosság szélesedésével az Egyetértés működése mind titkosabbá vált, csak egy-két nyom, szórványos feljegyzések, lólapok, társas vadászatok emléklapjai alapján rekonstruálható, hogy az 1980-as években kik vadásztak. Míg az öregek közül többeket a Barátságba száműzték, a párt ifjútörökei közül többen a rezervátumok területére léphettek, és a KISZ-vezérek egyre nagyobb vadakat hoztak terítékre.

A társaság története hasonló tanulsággal szolgál, mint Max Weber elemzése a karizmatikus uralom bürokratikus, a „kegyelmi ajándék” hétköznapi „hivatás-sá” válásáról. A kultikusan tisztelt karizmatikus vezető idővel olyan hivatalnokok helyettesítették, akiknek anyagi, hatalmi érdeke volt a kultusz intézményének további fennmaradása, az uralom mindennapivá válása: „A tanítványok és a követők többsége (hosszú távon) *anyagilag* is a »hivatásából« akar megélni, és kénytelen is ezt tenni, mert különben eltűnik a színről.”⁵⁷² A pártvezetők magatartása tehát közvetlen érdekeikkel is magyarázható, és a hétköznapi emberek részvétele a rendszer működtetésében ugyancsak hasonló okokból következhetett.

Kádár János tehát élete végéig járt az erdőkre, a különböző vadászterületekre, sohasem kíséret nélkül. A vadrezervátumokat a vadgazdaságok alkalmazottai lekerítették, az oda bevezető utakat tiltó táblákkal zárták le („behajtani tilos”, „üzemi út”, „zárt terület”).⁵⁷³ A Buda környéki vadászterületektől így sem mindig sikerült távol tartani a turistákat. Egy állambiztonsági jelentés tudósít erről: „A gazdaság vezetőinek véleménye szerint azonkívül, hogy a vadak nyugalmát zavarják mivel a kijelölt turistautakról letérve az erdőt járják (fotóznak) 1-2 esetben már előfordult, hogy a Vezető elvtársak vadászatának színhelyéről, vagy annak közeléből kellett idegeneket eltávolítani.”⁵⁷⁴ Az állambiztonság időről időre ellenőrizte a hivatásos vadászok személyét, és nem engedték, hogy rajtuk kívül mások is Kádár János vagy a többi pártvezető közelébe jussanak a vadászaton: „A kialakult hajtási rendszernek megfelelően a hajtóvezetők (beosztott vadászok, erdészek) általában 10 fő hajtó felett gyakorolnak ellenőrzést, akinek mozgását, tevékenységét, magatartását figyelemmel tudják kísérni, biztosítva ezzel, hogy idegen személyek a védett elvtársak közvetlen közelébe nem kerülhetnek.”⁵⁷⁵

Ha Budakeszin Kádár János egy őszi vadhajítás közben egy pillanatra megpihent és leült egy tuskóra megnézni az erdőt, a fák sárgás lombkoronáját, az eget,

talán átengedhette magát a szabadság határtalan érzésének is. Tudnia kellett, hogy biztonságban van, bármerre lép – itt is, ott is vigyáznak rá, mint ahogy azt is, bárhova megy, minden lépését figyelik (miként mi is követtük most elképzelt utolsó vadászatán).

Azután

„1989 áprilisától többet nem járt be. Egyszer voltam a lakásán: kopott köntösben, kopott kabátban fogadott, mint ahogy a magára maradt, elhagyott öregemberek kinézni szoktak. A kórházba menet előtti estén a hatalomban töltött 32 év után utolsó kívánsága az volt, hogy másnap reggel el tudjon még menni a fürdőszobáig. Nem sikerült, így halt meg boldogtalanul”⁵⁷⁶ – Aczél György így írta le utolsó látogatását a pártvezér otthonában.

A nyolcvanas évek végére a házaspár szinte teljesen magára maradt, és egymásra utaltan éltek az elegáns rózsadombi környezetben. Kádár János utolsó beszéde után a pártszékházból feleségére támaszkodva távozott. Aczél György így írta le a jelenetet: „... bukása után a lépcsőn lefelé a feleségével, már nem ugrálnak körülöttük a testőrök, már udvariasságból sem kísérik le az ajtóhoz – két magányos öregember megy le, a súlyosan beteg asszony, felnőtt férje fölé, és vezeti az öreget.”⁵⁷⁷ Amikor a KB 1989. május 9-ei ülésén felmentették pártelnöki tisztsége és KB-tagsága alól, első felindulásában Kádár állítólag így fordult feleségéhez: „Öltözz fel, hozd magad rendbe, elmegyünk ebből a házból.”⁵⁷⁸ Végül azonban maradtak, és nem költöztek el a rózsadombi villából. A nyolcvanas években Kádár már kívül állt környezetén. Aczél György visszaemlékezése szerint „egyre sűrűsödött körülötte a magány. Egyre inkább leépítette amúgy is gyér személyi kapcsolatait, egyre inkább elszigetelte magát a világtól, az emberektől.”⁵⁷⁹ Mind kevesebbszer jelent meg nyilvános rendezvényeken, alig járt már vadászni, elmaradtak a kártyapartik is. Egyszer többet sakkozott viszont, egy-maga játszottá végig a sakkeladványokat. Ameddig egészsége engedte, hetente kétszer még eljárt úszni, és hetente egyszer moziba is. Nem csak a társas kapcsolatai szűntek meg; felhagyott az öt korábban jellemző szokások jó részével is.

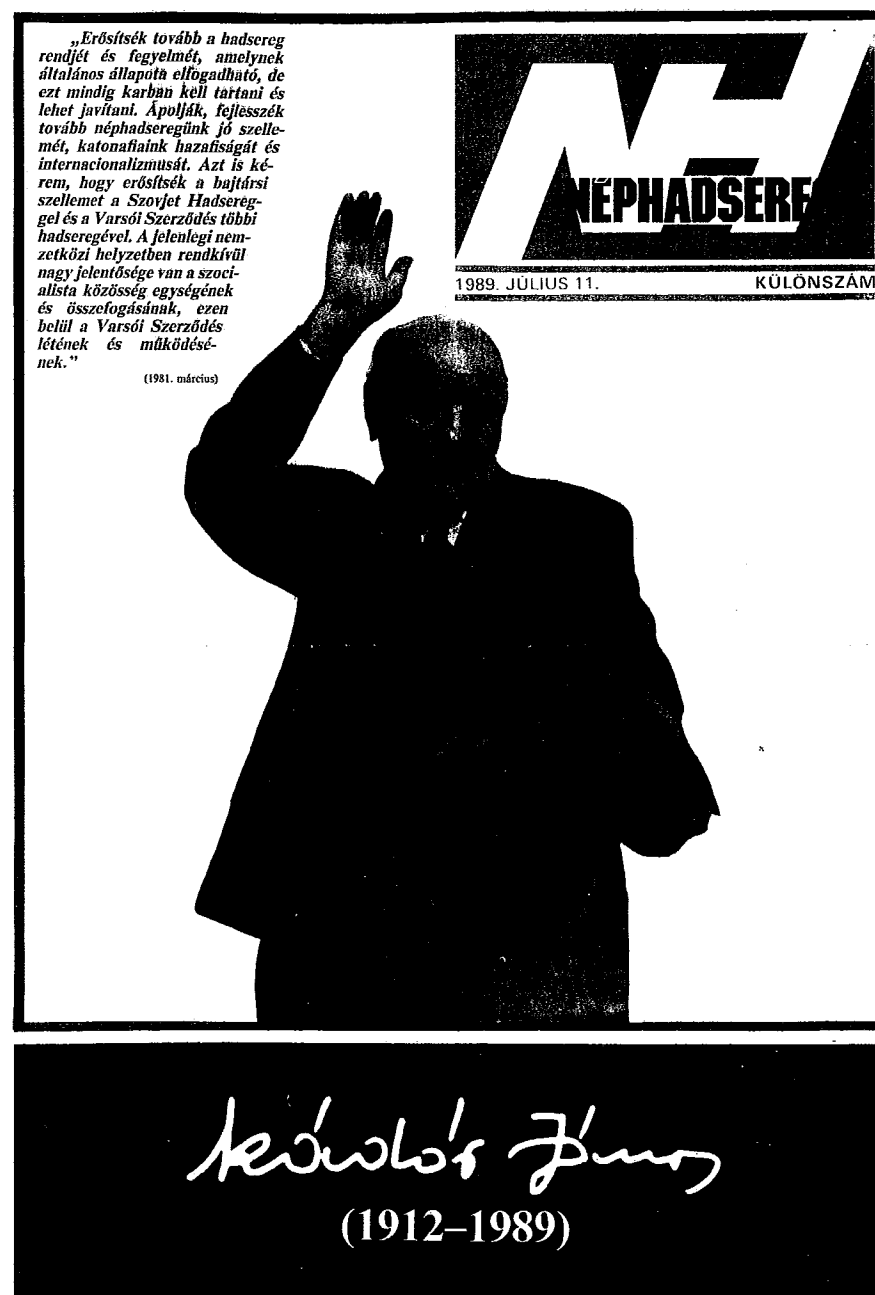
A rendszerváltás évében a tüntetők elkerülték a budai hegyvidéket, a megmozdulások célja nem annyira a rendszer képviselőinek, egyes személyeknek a felelősségre vonása volt, hanem a régi intézmények lebontása. Egyetlen rendez-

vényt jelentettek be csupán a Rózsadombra, azt is a Cserje utcába, Kádár János villája elé. A rokonszenvtüntetést szervező kommunista ifjakat, Antoniewicz Rolandot és Rózsa Gy. Eduárdot azonban a belügy illetékesei Kádár János rossz egészségi állapotára hivatkozva lebeszélték a demonstrációról.⁵⁸⁰

Kádár János 1989. július 6-án hunyt el, azon a napon, amikor a Legfelsőbb Bíróság posztumusz felmentette Nagy Imrét és mártírtársait az ellenük emelt hamis vádak alól. A pártvezetőt július 14-én – alig egy hónappal a monumentális Nagy Imre-újra újratemetés után – a Kerepesi temetőben a Munkásmozgalmi Pantheon egyik parcellájában helyezték végső nyugalomra, százezresre becsült gyászoló tömeg jelenlétében. A sírhelyet állítólag Grósz Károly jelölte ki; Kádár János emlékére egy méretében és anyagában a többitől elütő síremléket állítottak. Jóllehet korábban az első titkár maga akarta, hogy az ötágú csillaggal ékesített sírok egyformák legyenek a Pantheon területén.⁵⁸¹ A temetés előtt megkérdezték Kádár özvegyét, és ő tolmácsolta férje kívánságát, hogy vörös márványból készüljön a sírkő.⁵⁸²

A Népszabadság a pártvezér emléke előtt adózva verset közölt Kádár történelmi tettéről (*Jaj-kiáltások. K. J. novemberben*): „E szörnyű földrengésben hegyek is összezsúsztak, / csak rés maradt, mint vékony napsugár, / jaj, át kell bújunk, szinte tűfokán...” Még a rendszerváltás évében is erényt lehetett tehát kovácsolni Kádár erkölcsi vétkéből, 1956-os árulásából.⁵⁸³ Volt, akit viszont éppen hogy a gyász és a gyászoló tömeg érthetetlen monumentalitása indított meg. 1989. július 21-én jelent meg az *Élet és Irodalom* első oldalán Sumonyi Zoltán *Finom kis Apokalipszis* című, 1989. július 14-én keletkezett verse. A költemény plasztikus képet fest arról, hogy a hatalmas, hömpölygő gyászmenet elsodorja a gyanútlan járókelőket, köztük néhány épp költözni készülő, bútort cipelő embert: „a gyász-folyam, mert most kanyarul jobbra, / megcélozván a vén Kerepesit, / s a költözőket épp forgóba kapva / töri, morzsolja, mint a tengerit.”⁵⁸⁴

A temetésen többek között Straub F. Brunó mondott gyászbeszédet, amelyben Kádár államférfiúi mivoltát méltatta: „... államférfiként talán a legnagyobb tette az, hogy ráértett a nemzet óhajára, és elvállalta annak szolgálatát.” Talán nem ok nélkül úgy vélte: „... hiszen ez a magyar nép végül befogadta, legendákat szőtt alakja köré, botlásaira talált mentséget, hibáira magyarázatot, gyengéire, vétkeire feloldozást adott.”⁵⁸⁵ Kollát Pál a munkások,⁵⁸⁶ Grósz Károly a párt nevében,⁵⁸⁷ Nyers Rezső régi elvtársaként búcsúzott a pártvezértől.⁵⁸⁸ A gyászbeszéddek után a koporsót átvitték a Pantheon előtti ravataltól (a párt elhunyt

A Néphadsereg című lap gyászolja Kádár Jánost, 1989

vezetőit mindig itt ravatalozták fel) a sírhelyhez. Miközben Kádár János korporsóját leengedték a sírba, a sír mellett felsorakozott katonazenekar eljátszotta a *Szózatot*. Végül az *Internacionálé* elénekklésével ért véget a gyászszertartás (a gyászoló tömeg ezt éppúgy énekelte, mint a *Szózatot*); eközben a Magyar Néphadsereg díszzászlóalja tisztelgett Kádár János sírja előtt. A sírhantot és környékét a sajtóhírek szerint több mint hétszáz koszorú és több tízezer virágcsokor borította be.⁵⁸⁹

Kádár János halála után a felesége alig költött valamire, takarékosan élt.⁵⁹⁰ A legnagyobb tétel kiadásai között az volt, hogy továbbra is eljárt ebédelni a Külügyi Szállóba, ami kb. havi hatezer forintjába került, illetve a fűnyírás és a kertben a fák permeteztetése.⁵⁹¹ Csermanek Borbála és Jenő sírját is rendben tartatta.⁵⁹²

Sok apró nyom utal arra, hogy Kádár Jánosné – talán egy bármikor bekövetkező változástól félve – már az ötvenes években is takarékoskodott. 1955-ben, 1956-ban is, amikor volt pénze, száz forintokat befizetett a takarékbba (takarékbetét-könyve szerint 1955. július 21-én, 1956. január 11-én és 1956. május 9-én is félre tudott tenni ennyit).⁵⁹³ A hatalom éveiben erre nem volt szükségük.

Férje halála után a bejárónőjével – egy ránk maradt feljegyzése szerint – arról is tételes elszámolást íratott, hogy mire költött el kétezer forintot 1992. február 18. és március 4. között, azaz három hét alatt. Tételenként számoltak el egymás között a bor, az újság, a fogkrém, a vécépapír vagy a harisnya árával. 1991-ben huszonnyolcezer forint volt a nyugdíja; Kádár Jánosné kiszámolta magának egy kis cetlin, hogy a nyugdíjából havi 16 000 Ft-ot tud félretenni („megtakarítás”).⁵⁹⁴ A jelek szerint azonban még ennél is ügyesebben takarékoskodott, hiszen a betétszámláján (Kádár János és neje) a pénzösszeg gyorsan gyarapodott.

Kádár János halálakor valamivel kevesebb mint kétmillió forint kamatozott a bankszámlájukon. 1990 márciusában a II. kerületi OTP-fiókban az özvegyasszony felvett egymillió forintot, ebből kezdhette meg az általa létrehozott, férje emlékéét ápoló alapítvány a működését. Kádár János születésének évfordulóján a Cserje utcai villában Kádár János-díjakat osztott ki, és körbevezette a meghívottakat a villában, ahol mindent, még az íróasztalon heverő irattartó mappát és a golyóstollat is úgy hagyott, ahogy a férje halálakor volt. 1992 februárjában már több mint kétmillió hatszázezer forint spórolt pénze volt. Halála után az össze-

kuporgatott pénzösszeg mind a férje emlékéét ápoló Kádár János Alapítványra szállt.⁵⁹⁵ Ingóságait is az Alapítványra hagyta, 1993-ban ezeket elárverezték.

A Kádár Alapítvány képviselői több ajánlatot is meghallgattak, végül a Műgyűjtők Galériája mellett döntöttek. A Galéria az Iparművészeti Múzeummal állapodott meg a hagyaték raktározásának, kiállításának, illetve elárverezésének a részleteiről. Az emberek szinte tódultak a múzeumba megnézni a hagyatékot. Mikor végül bezárták a kiállítást, többen megrohmozták a múzeumot, szét kellett osztani közöttük a katalógusokat, hogy valamelyest megnyugtassák őket. Két nap alatt délelőtti és délutáni árverési szakasszal kerültek kalapács alá a tárgyak. A Galéria vezetőjének emlékei szerint „minden tételnél öt-hat kéz lendült a magasba, Virág Juditnak [ő vezette az árverést – a szerző] gyakorlatilag csak számolnia kellett”.⁵⁹⁶

A diktátor kultuszán nem változtatott az sem, hogy magas összegért, több budapesti lakás árán keltek el az értékes ingóságok. A festmények egy része is felbukkant még később itt-ott árverésen, ezzel a megjegyzéssel: „proveniencia: Kádár János”. Időnként a Kádár házaspár személyes tárgyait árverezték el ismét, például Kádár Jánosné rózsafüzérét vagy Kádár János sétapalcáját. Egyiket sem használták sohasem.

UTÓSZÓ

„Emlékmű vagyok én [...] és az emlékművek már értelmetlenek; vén bolond létemre még most is minden reggel elmegyek a Café Kronerbe, megeszem ott a paprikás sajtot, pedig régóta nem ízlik már; a kortársaknak tartozom vele, hogy ne romboljam le a körülöttem szőtt legendát; alapítok majd egy árvaházat, esetleg egy iskolát, ösztöndíjakat tűzök ki, és valamikor, valahol minden bizonnyal ércbe öntenek, és lelepleznek...”⁵⁹⁷ – így töprengett az idős Heinrich Fährmal építész a *Biliárd fél tízkor* című regényben életéről. Kádár János élete végén a hétköznapijaiban ismét magánemberré vált, elmaradtak a tudatosan formált gesztusok, lehámlott az a manír, amely korábban a pártvezér minden cselekedetét övezte. Mások építették tovább az emlékművét. Nemcsak a látszat tud olykor valóságot teremteni, hanem a valóság is látszatot.

Kádár János a hatalom éveiben tudatosan használta a kor médiumait. A szocialista sajtó és az a közeg, amely körülvette, politikusidolt faragott belőle. Ahogy Richard Sennet megállapítja, „A ressentiment korunk sajátossága. A ressentiment politikusa erényességmaszkokat visel s megítélésében szándékai, nem tettei játsszák a döntő szerepet.”⁵⁹⁸ Az első titkár korát megelőzve ismerte fel, hogy a „politikában a személyiség megjelenése kivonja a politikai tartalmat”. A szerénység álarca mögött lényegében bármit megtehetett, olyat is, amit még narcisztikus elődje sem.⁵⁹⁹ A kultusz továbbélését mutatja, hogy a karizmatikus diktátor személye, szerénység és egyszerűnek tetsző személyisége a rendszerváltás utáni Magyarországon is nosztalgikus emlékezés tárgyává vált.⁶⁰⁰

Több olyan nem történettudományi vízió is szól értően a korszakról, amely a rendszer lényegét – állandósult – pillanatnyiségében látja. György Péter – Ottlik Géza, Petri György és Nádas Péter műveire is – támaszkodó értelmezései azt hangsúlyozzák, hogy a kort a „totális jelen időben létezés”⁶⁰¹ stratégiája határozta meg. A biztonságérzet ára az volt szerinte, hogy a társadalom elfeledje az előzményeket, a vészidőszakot, a Rákosi-rendszert és a forradalmat is. Ezzel szemben azt gondolom, hogy éppen a korábbi események (és az ezekből következő egyéni félelmek és belátások) voltak azok a „személyes” tapasza-

latok, amelyek a hétköznapi embereket minduntalan alkalmazkodásra, kompromisszumokra, kollaborációra készítették. Az ő egymásra is ható cselekedeteik teremtették meg a Kádár-rendszer nyilvános világát. A látszólagos kollektív amnézia, vagyis a hamis nyilvánosság háttérben nagyon is eleven személyes tapasztalatok, emlékek álltak.⁶⁰² Az első titkár magatartása ebből a szempontból is hasonló volt az átlagemberekéhez, hiszen elzárta személyes sorsát és életét a nyilvánosság elől. Litván György is kiemelte Kádár János politikai tehetségének ezt a vonását: „E tehetséghez tartozik rejtőzködőképessége, ahogyan sikerei csúcán is ellent tudott állnia megmutatkozás kísértésének.”⁶⁰³

A kultusz látszólagos hiánya szakítást jelentett a Rákosi-korszakkal, amelynek sokáig ő is a tevékeny szereplője volt, és amellyel számos téren, a látszat ellenére, mégis szembeszökő a folytonosság. Valójában, ami kultusznélküliségnek tűnik, éppen az adta a közösen megteremtett kultusz lényegét. Az új pártvezetőt a nyilvánosságban ez a szerep különböztette meg elődjétől és általában a kommunista diktátoroktól. Karizmatikussá tette a személyét, és ezzel hozzájárult uralmának elfogadtatásához. Ebben a kultuszban szinte minden magától értetődőnek számított (az első titkár szerényen él, különbözik a szovjet vezetőktől és elődeitől stb.). Semmilyen racionális érvelés nem támasztotta alá ugyan ennek igazságát, de nem is volt rá igény. Az első titkár kultusza felkínálta szinte mindenki számára a személyével és a rendszerével való azonosulás lehetőségét. A „közvetlen tudat” (az a hit, hogy Kádár János átlagember), vagyis az azonosság érzete miatt nem volt szükség sem racionális megértésre, sem erkölcsi ítéletre.⁶⁰⁴ Holott minden ésszerűnek ható érv és minden általánosan elfogadott erkölcsi norma Kádár személyének elutasítása mellett szólt (volna).

A társadalmi képzet (az imagináció) fogalma azt takarja, ahogyan az emberek elképzelik, és ezáltal berendezik saját világukat: „az imaginációt képek, történetek és legendák hordozzák.”⁶⁰⁵ Ilyen képzet a társadalomban a mindenkori vezér kultusza is. A kultusz sokat elmond a társadalomról, de nagyon keveset árul el az egyes emberről, jóformán semmit sem. Nehéz megmondani utólag például, hogy mi számít(ott) kollaborációnak a korban és mi nem. A rendszer bukásával és a szereplők halálával a hatalommal való együttműködés elveszítette korábbi magánjelentéseit, és mára erkölcsi ítélet tárgyává lett. A történelem mindig az elképzelt múlt és jövő, illetve a jelen metszeteiben születik meg.⁶⁰⁶

A kultusz és a mindennapok ellentmondásaiból érzékelhető, hogy Kádár Jánosról, az első emberről hamis kép él(t) a nyilvánosságban. Pontosabban olyan

kép, amelyet ő, a környezete és a közvélemény alkotott. Mielőtt azonban végleg levonnánk azt a következtetést, hogy a vezér, a *ressentiment* diktátora korántsem volt olyan, mint amilyennek látszott, hadd bizonytalanítsam el az olvasót ismét. Nem tudjuk, milyen volt valójában. Lehet, hogy a korábbi, ötvenes évekbeli szerep is tudatos vállalás volt csupán. Amikor Rákosi Mátyás és környezete magatartását követte, akkor is alkalmazkodott valaki(k)hez. Korábbi, fiatalkori énjét a forrásokból alig ismerjük, és lehet, hogy álca volt az is, ahogyan akkor viselkedett. Elvégre minden embernek csak felvett szerepei vannak, mintákat követ; és személyisége alig különböztethető meg a szerepeitől.

A múlt nyomai olvashatók szöveggént is, megmutathatnak ezt és azt. De a nyomozásból nem tudható meg semmi több, mint ami amúgy is, csak más oldalról. Kádár Jánost nem ismerjük, csak a történeteit és a róla szóló történeteket. Végigolvasva e nyomozati anyagot, Poirot mester is széttárná a kezét. Egy magányos nyomozó mögött nem állhat semmilyen hatalom, sem „őfelsége kormánya”, sem „ellenzéke”. A történelem kollektív alkotás; az első titkárról alkotott képet legfeljebb csak megérteni lehet, megváltoztatni nem. Az embert saját maga és mások legendái építik fel – az én történetem Kádár Jánosról ez volt.

SZEMÉLYES ADATTÁR

Kádár János élettörténete évszámokban, dátumokban

1912. május 26. Fiumében megszületik Kádár János • **1912–1918** nevelőszülőknél él a Somogy megyei Kapolyon • **1918–1922** elemi iskolába az akkor IV. kerületi (ma V. kerületi) Cukor utcába jár • **1922–1926** a VII. kerületi Wesselényi utcai iskolában négy polgárit végez • **1926–1929** írógépműszerész-tanonc, segédlevelet szerez Izsák Sándor műhelyében • **1933. május–június** Róna fedőnéven a Kommunista Ifjús munkások Szövetsége (KIMSZ) budapesti területi bizottságának a tagja; **június 19.** letartóztatják, a Budapesti Királyi Törvényszék két év fegyházra ítéli • **1937. szeptember 1.** belép a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) budapesti VI. kerületi szervezetébe (tízes bizalmi, körzeti titkár, ifjúsági csoport összekötője, végrehajtó bizottsági tag) • **1940. november** csatlakozik a Kommunisták Magyarországi Pártjához (KMP) • **1941–1942** a KMP Budapesti Területi Bizottságának tagja, majd titkára • **1942. május** a KMP Központi Bizottsága (KB) tagja; **december** KB-titkár (a KMP KB Titkárságának a tagja) • **1943. június** Péter Gáborral együtt felosztatja a KMP-t és megszervezi helyette a Béképártot • **1944. április** Jugoszláviába indul, de a határon elfogják, nem derül fény a kilétére, így katonaszökevényként emelnek vádat ellene, két év börtönre ítélik; **november** megszökik, és visszatér Budapestre • **1945. január 19.** megalakul a Magyar Kommunista Párt (MKP) KB (később Központi Vezetőség [KV]), amelynek a tagja lesz; **március 21.** a belügyminiszter elfogadja névváltoztatási kérelmét; április az MKP KV titkára, az MKP Budapesti Területi Bizottságának titkára és az MKP KV Káder Osztályának vezetője; **május 22.** az akkor megalakított Politikai Bizottság (PB) tagja; **november 4. – 1951. május** országgyűlési képviselő; **november 26. – 1948. augusztus 18.** budapesti párttitkár • **1946. október 2. – 1951** az MKP, később a Magyar Dolgozók Pártja (MDP, 1948. június 14-től) főtitkárhelyettese • **1948. augusztus 5. – 1950. június 23.** belügyminiszter • **1950. május** az MDP KV Szervező Bizottság tagja; **június 21. – március** a Párt- és Tömegszervezeti Osztályának vezetője • **1951. március 2.** az MDP II. kongresszusán a KV, a Politikai Bizottság (PB) és a Titkárság tagja lesz; **április 21.** az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) letartóztatja; **május 22.** az MDP KV ülésén minden testületi tagságtól megfosztják és kizárják a pártból is • **1951. december 18.** a Legfelsőbb

Bíróság életfogytiglani szabadságvesztésre ítéli • **1954. július** rehabilitálják, kiszabadul a börtönből; **augusztus 11.** visszakapja párttagságát; **szeptember 9.** az MDP XIII. kerületi pártbizottság titkára • **1955. szeptember 6.** az MDP Pest Megyei Pártbizottság első titkára • **1956. július 18–21.** az MDP KV plénümán visszaveszik a testületbe, és PB-tagnak választják, a KV titkára; **július 28.** a Minisztertanács tartalékos honvédezredessé nevezi ki; **október 25.** az MDP KV első titkára; **október 28.** az MDP ekkor megválasztott elnökségének elnöke; **október 30.** az új kormányba is bekerül, államminiszter; **október 31.** a megalakuló Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Intéző Bizottság elnöke; **november 1-jén** részt vesz a kormányülésen, ahol határoznak a Varsói Szerződésből való kilépésről; **november 1–2.** Münnich Ferencsel együtt a szovjetek Ungváron át Moszkvába viszik; **november 2.** a Szovjetunió Kommunista Pártja KB Elnökségének ülésén még a helyzet „tárgyalásos” rendezését javasolja; **november 3.** elfogadja a katonai beavatkozást, az ellenkormány vezetését; **november 4.** hajnalban Szolnokra érkezik, rádióközleményben jelenti be a Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány megalakulását; **november 7.** Budapesten Dobi István kinevezi a Minisztertanács elnökének, az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának vezetője • **1957. február 26.** az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága elnöke; **június 29.** az MSZMP PB tagja, a KB első titkára (az MSZMP KB első titkári tisztét 1985-ig töltötte be) • **1958. január 28.** leköszön a Minisztertanács éléről, államminiszter • **1961. szeptember 13. – 1965. június 30.** ismét a Minisztertanács elnöke • **1985–1988** az MSZMP KB főtitkára • **1988. május 22.** az országos pártértekezleten Grósz Károly félreállítja, névleg az MSZMP elnöke lesz • **1989. április 12.** felszólal a KB ülésén, ekkor hangzik el híres, „utolsó beszéde”; **május 8.** a KB ülésén Grósz Károly főtitkár tájékoztatást ad az egészségi állapotáról, erre hivatkozva felmentik a KB-tagságból és a formális pártelnöki tisztségből is; **július 6.** hetvenhét évesen hal meg; **július 14.** Kádár János temetése.

Kádár János pályája mondatokban

1957 „a tárgyalások 2-án megkezdődtek, 3-án készen volt az elhatározás, és hogy semmi időt ne veszítsünk, november 4-én megindult a támadás” • **1958** „Aki nekivágott november 4-ének, vagyis a szocialista forradalmi ellentámadásnak, annak végig kellett mennie ezen az úton, mert különben a nekivágásnak nincs értelme.” • **1960** „ott voltam, ahol lennem kellett és azt tettem, amit tennem kellett”; „Elkövettem én hibát, néha olyat is, hogy háromnak is elég lett volna.” • **1961** „most ők azt mondják: ezek a Kádárék rendkívül ravaszak mindenkit be akarnak csapni.” • **1965** „Én már olyasfajta harcos vagyok, hogy ha elkialtom magam:

előre, akkor mindig szeretem tudni, hányan jönnek utánam, enélkül nem lehet harcolni.” • **1967** „Az én számomra a legnehezebb dolog – s ezt mindenki megértheti –, hogy dicsérjem magamat.” • **1968** „A funkció jórészt nagy kérdésekben való állásfoglalást igényel, és ilyen tekintetben ez nem könnyű beosztás.”; „Az embert nem szabad úgy elképzelni, mint egy kőből faragott szobrocskát, hanem csakis mint élő embert, aki gondolkodásában változik és fejlődik.” • **1975** „Ha a tömegek támogatása nélkül ütjük az ellenséget, az sajnálkozást fog kelteni a tömegekben. De ha mi a tömegekkel együtt ütjük az ellenséget, akkor az semmiféle sajnálkozásra, szimpátiára, tömegbázisra nem számíthat.” • **1977** „Az egyik lap ugyan azt írta rólam, hogy a »kompromisszumok robotosa« vagyok, de szeretném megmondani: rám nézve nem sértő ez a jelző.” • **1978** „Még gyerekkoromban egy öreg bácsi egyszer azt mondta: fiam tanulj meg, hogy a szegény ember gyermekének mindig dolgozni kell. Így ő lett ez én első marxista tanítóm.” • **1979** „Őszintén szólva, sajnálattal gondolok ifjúságunk egy töredékére, amely itt-ott cselleng, aluljárókban időzget. Velük is törődnünk kell.” • **1980** „Magyarországon a nagy osztályharcok időszaka befejeződött.”; „azt kérném írótinktól, művészeinktől, hogy tükrözzék népünk valóságát”; „Szerintem a magyar ifjúság többsége megfelel társadalmi normáinknak, és remélem, meg fog felelni a jövőben is.”; „A hívó ember vallásos érzékenységet tiszteletben tartjuk, nem sértjük meg, erre semmi szükség sincs.” • **1982** „a villamoson nem lehetett a rendszert szidni, mert a villamosok többsége azt már nem fogadta el” • **1986** „az én cégtáblám mögött mindenki csinálja a maga buliját, meg az elképzelését, meg a saját népszerűségét keresi” • **1988** „Hogyha harcolni köll, akkor harcolni köll, és együtt köll harcolni.” • **1989** „Mert a bibliai értelemben bűnbak vagyok.”

Kádár János művei

Könyvtári katalógusok, illetve Kádár János könyvtárának a jegyzéke alapján állítottam össze.

A párt irányító szerepe a szocializmus építésében, az állami és gazdasági szervek irányításában. [s. l.], [s. n.], 1951. • Kádár János elvtárs beszéde a Pártiskola 1957. szeptember 2-i tanévnyitó ünnepségén. [Budapest], [s. n.], 1957. • Szilárd népi hatalom: független Magyarország. Budapest, Kossuth, 1958, 429 p. • Szilárd népi hatalom: független Magyarország. Budapest, Kossuth, 1959, 429 p. • Tovább a lenini úton. Budapest, Kossuth, 1964, 358 p. • Socialist construction in Hungary: selected speeches and articles 1957–1961. Budapest, Corvina, 1962, 358 p. • Szilárd népi hatalom: független Magyarország. Budapest, Kossuth, 1962, 429 p. • A szocializmus teljes győzelméért [beszéd, felszólalások]. Budapest, Kossuth, 1962, 388 p. • Kádár János: L'édification du socialisme en Hongrie:

discours et articles choisis 1957–1960. Budapest, Corvina, 1961, 394 p. • La construcción del socialismo en Hungría: discursos y artículos: 1957–1961. Budapest, Corvina, 1962, 372 p. • La construcción del socialismo en Hungría: discursos y artículos: 1957–1961. Budapest, Corvina, 1963, 372 p. • Otcsetnij doklad Centralnovo Komiteta Vengerszkoj Szocialiszticeszkoj Rabocsej Partii VIII szezdu partii. Moszkva, Goszpolitizdat, 1963, 76, [2] p. • Tovább a lenini úton. Budapest, Kossuth, 1964, 358 p. • Kádár János: On the road socialism: selected speeches and interviews, 1960–1964. Budapest, Corvina, 1965, 283 p. • Hazafiság és internacionalizmus [válogatott beszédek]. [Budapest], Kossuth, 1968, 530 p. • Kádár János országgyűlési képviselői beszámolója a Láng Gépgyárban: 1969. december 23. Budapest, Kossuth, 1969, 36, [2] p. • Izbrannye sztati i recsi, oktyabr 1964 g. – april 1970 g. Moszkva, Politizdat, 1970, 647 p. • Artykuly przemówieni, 1962–1971. Warszawa: Książka i Wiedza, 1974, 608 p. • A szocialista Magyarorszáért. Beszédek és cikkek, 1968–1972. [Budapest], Kossuth, 1972, 547 p. • For a socialist Hungary: speeches, articles, interviews, 1968–1972. Budapest, Corvina, 1974, 404 p. • Válogatott beszédek és cikkek: 1957–1973. Budapest, Kossuth, 1974, 445, [4] p. • Válogatott beszédek és cikkek: 1957–1974. 2. bőv. kiad. Budapest, Kossuth, 1975, 459, [3] p. • A fejlett szocialista társadalom építésének útján. Budapest, Kossuth, 1975, 209 p. • Hűség az internacionalizmushoz: 1955–1975. Összeáll. Kovács Nándor. Budapest, Zrínyi, 1975, 100, [1] p. • Politica et economia in Ungheria. Roma, Ed. Riuniti, 1975, XI, 152 p. • Pour une Hongrie socialiste: discours, articles, interviews, 1968–1972. Budapest, Corvina, 1975, 447, [3] p. • Für ein sozialistisches Ungarn. Budapest, Corvina; Frankfurt am Main, Marxistische Blätter, 1976, X, 326 p. • Internacionalizmus, nemzeti érdek. Budapest, Magvető, 1976, 252 p. • Internacionalizmus, szolidaritás, szocialista hazafiság. Budapest, Kossuth, 1977, 448, [3] p. • A szocializmusért – a békéért. Beszédek és cikkek, 1972–1978. [Budapest], Kossuth, 1978, 657, [2] p. • Kádár János beszéde a budapesti pártaktíva-értekezleten: 1979. szeptember 25. Csepel. [Budapest], Kossuth, 1979, 29, [2] p. • Izbrani proizvedeniâ: 1970–1978. Sofiâ, Partizdat, 1979, 514 p. • Vybrané projevy a články, 1972–1978. Praha, Svoboda, 1980, 385 p. • Szövetségi politika – nemzeti egység. Beszédek és cikkek, 1978–1981. Budapest, Kossuth, 1981, 368 p. • Párt, szakszervezetek, szocializmus. Válogatás beszédekből, cikkekből, 1957–1982. [Budapest], Népszava, 1982, 525 p. • Socialism and democracy in Hungary: speeches, articles, interviews, 1957–1982. [Budapest], Corvina, 1984, 441 p. • Socialisme et démocratie en Hongrie: discours, articles et interviews, 1957–1982. Budapest, Corvina, 1984, 415 p. • Socialismo e democrazia na Hungria: discursos, artigos e entrevistas, 1957–1982. Budapest, Corvina, 1984, 416 p. • Socialismo e democrazia in Ungheria: discorsi, articoli, interviste, 1957–1982. Budapest, Corvina, 1984, 395 p. • Socialismo y democracia

en Hungría: discursos, artículos y entrevistas, 1957–1982. Budapest, Corvina, 1984, 397 p. • Izbrannye sztati i recsi, maj 1979 g. – april 1985 g. Moszkva, Politizdat, 1985, 326 p. • Béke, függetlenség, honvédelem. Beszédek és cikkek, 1957–1985. Budapest, Zrínyi, 1985, 342 p. • A békéért, népünk boldogulásáért. Beszédek és cikkek, 1981–1985. [Budapest], Kossuth, 1985, 258 p. • Desarrollo socialista en Hungría: discursos, artículos y entrevistas, 1957–1982. La Habana, Ed. Política, 1985, XIII, 416 p. • Selected speeches and interviews. Budapest, Akadémiai; Oxford [etc.], Pergamon, 1985, 469 p. • A szocializmus megújulása Magyarországon. Válogatott beszédek és cikkek, 1957–1986. [Budapest], Kossuth, 1986, 444 p. • Kádár János művei. 1–2. kötet. Budapest, Kossuth, 1987–1988. • Die Erneuerung des Sozialismus in Ungarn: Reden und Artikel, Auswahl aus den 71 Jahren 1957–1986. Budapest, Corvina, 1987, 320 p. • The renewal of socialism in Hungary: selected speeches and interviews, 1957–1986. Budapest, Corvina, 1987, 285 p. • O tidos trotopioi evai. [s. l.], [s. n.]. 198. p.

Kádár János kitüntetése

Hazai kitüntetések

1946 Magyar Szabadság Érdemrend ezüst fokozata • **1948** Közbiztonsági Szolgálati Jel arany fokozata; Kossuth Érdemrend II. osztálya • **1950** Magyar Népköztársaság Érdemrendje II. fokozata; **1950** Magyar Munka Érdemrend arany fokozata (bebörtönzése után elveszték a korábbi kitüntetések okmányai, így ezekről kiszabadulása után, 1954. szeptember 15-ei dátummal kapott igazolást) • **1955. január 28.** Magyar Partizán Emlékérem • **1958. január 28.** Munkás Paraszt Hatalomért Emlékérem • **1962. május 25.** Szocialista Munka Hőse; Magyar Népköztársaság Érdemrendje • **1967. április 15.** Szocialista Hazáért Érdemrend • **1970. február 13.** Budapest Főváros Tanácsának Aranyérme; **március 31.** Felszabadulási Jubileumi Emlékérem • **1972. május 25.** Szocialista Munka hőse (másodszor) • **1982. május 25.** Szocialista Munka Hőse (harmadszor).

Külföldi kitüntetések

1964. április 3. Szovjetunió Hőse; Lenin-rend; Aranycsillag érem • **1964. szeptember 15.** Jugoszláv Nagy Csillagrend • **1965. május 29.** Nagy Honvédő Háború Emlékérem (szovjet); **október 2.** Szuhe Bator Érdemrend (mongol) • **1969. szeptember 29.** Finn Fehér Rózsa Érdemrend nagykeresztje • **1971. november 19.** Csehszlovák Kommunista Párt Jubileumi Emlékérem • **1972. május 25.** Lenin-rend (másodszor; Brezsnyev személyesen

adta át a kitüntetést 1972. november 27-én) • **1973. február 12.** Dimitrov Emlékérem • **1977. június 2.** Nemzetközi Lenin-békedíj • **1982. május 25.** Lenin-rend (harmadszor).

Hivatalos utazások (1967–1989)

Kádár János naptára és az MSZMP vezető testületeinek dokumentumai szerint a külföldi utazások idő- és célpontjai a következők voltak (idesoroltam a korban barátinak nevezett látogatásokat is, az utazás és a visszaérkezés napját is beleszámítom az utazás időtartamába).

1957. január 10–13. Moszkva • március 20–28. Moszkva • szeptember 27. – október 4. Moszkva • november 4–22. Szovjetunió • **1958.** március 27–28. Jugoszlávia • május 20–24. Moszkva, KGST-ülés, Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete (PTT) • július 10–16. Berlin, NSZEP V. kongresszusa • **1959.** január 27. – február 5. Moszkva, SZKP XX. kongresszusa • február 18–21. Prága • **1960.** február 2–3. Prága • március 15–21. Lengyelország • június 20–29. Románia, RMP III. kongresszusa • szeptember 8–15. New York, ENSZ XV. közgyűlés • november 3. – december 4. Szovjetunió • **1961.** március 28–29. Moszkva, Varsói Szerződés PTT • augusztus 3–5. Moszkva • október 17. – november 9. Moszkva, SZKP XXII. kongresszusa • **1962.** június 6–7. Moszkva, KGST-ülés • november 7–10. Moszkva • **1963.** május 16–18. Lengyelország • június 28. – július 1. NDK • július 8–26. Szovjetunió, KGST-ülés • szeptember 9–12. – Jugoszlávia • szeptember 19–25. Szovjetunió (nem hivatalos látogatás) • október 1–4. Csehszlovákia • **1964.** április 15–21. Szovjetunió • október 11–18. Lengyelország • november 6–13. Moszkva • **1965.** január 19–20. Varsói Szerződés PTT • május 23–29. Szovjetunió • szeptember 25. – október 5. Mongólia • december 11–14. Szovjetunió • **1966.** március 10–12. Bukarest • március 29. – április 8. Moszkva, SZKP XXIII. kongresszusa • május 30. – június 2. Jugoszlávia (nem hivatalos látogatás) • június 13–17. NDK • július 4–6. Bukarest, Varsói Szerződés PTT • október 17–22. Moszkva • december 11–13. Szovjetunió • **1967.** február 24. – március 2. Szovjetunió • március 8–9. Lengyelország • június 8–12. Moszkva • október 9–14. Csehszlovákia • október 31. – november 4–12. Moszkva • **1968.** január 20–21. Csehszlovákia • február 21–24. Csehszlovákia • március 5–8. Szófia (Varsói Szerződés tanácsülése) • március 23–24. Drezda • május 8–13. Moszkva • június 27. – július 4. Szovjetunió • július 13. Komárno • július 14–15. Varsó • augusztus 2–4. Pozsony, Varsó • augusztus 17. Komárno • augusztus 18–19. Moszkva • augusztus 23–27. Moszkva • szeptember 26–28. Moszkva • **1969.** február 5–11. Moszkva • április 21–26. Moszkva, KGST-ülés • június 3–19. Moszkva • július 8–10. Bulgária • október 4–8. NDK • december 1–5. Moszkva • december 17–18.

Csehszlovákia • **1970.** január 27–31. NDK • augusztus 19–22. Moszkva • december 1–3. Berlin • **1971.** március 27. – április 11. Moszkva, XXIV. kongresszus • április 21–24. Szófia • május 24–29. Csehszlovákia, 40. CSKP kongresszus • június 14–20. Berlin, NESZP VIII. kongresszus • július 31. – augusztus 3. Szovjetunió, Krím, Peiszhherop • december 4–12. Lengyelország • **1972.** január 24–27. Prága, Varsói Szerződés PT • február 11–14. Moszkva • február 24–26. Románia • július 30. – augusztus 1. Jalta • **1973.** július 10–13. Jugoszlávia • július 28. – augusztus 1. Szovjetunió • szeptember 25–28. Finnország • **1974.** április 10–12. Csehszlovákia • április 17–18. Varsó • augusztus 2–5. Krím • szeptember 25–30. Szovjetunió • **1975.** július 29. – augusztus 2. Helsinki • december 8–10. Lengyelország, LEMP VII. kongresszus • december 14–24. Kuba • **1976.** február 21. – március 7. Moszkva • március 28–30. Szófia • április 12–13. Prága • május 17–20. Berlin • június 28. – július 1. Berlin • november 25–27. Bukarest, Varsói Szerződés PTT • december 6–8. Bécs • december 15–21. Moszkva • **1977.** március 22–25. Berlin • június 7–9. Olaszország, Vatikán • július 4–7. Bonn • július 25–27. Krím • szeptember 22–24. Jugoszlávia • október 31. – november 9. Szovjetunió • **1978.** június 21–23. Lengyelország • július 27–30. Krím • november 15–17. Párizs • november 20–25. Moszkva • **1979.** március 4–8. Moszkva • június 18–20. Bulgária • október 5–7. Berlin • **1980.** május 13–15. Varsó • július 23–25. Krím • december 3–6. Moszkva • **1981.** február 20. – március 5. Moszkva • július 26–28. Pzimkropul, Jalta • december 16–21. Moszkva • **1982.** április 26–28. NSZK • 1982. november 13–17. Moszkva • december 18–24. Moszkva • **1983.** január 3–6. Prága • július 18–23. Moszkva • szeptember 20–22. Finnország • október 25–27. Varsó • november 9–10. Prága • november 29. – december 1. Berlin • **1984.** február 13–14. Moszkva • március 7–8. Belgrád • június 11–14. Moszkva, KGST-ülés • október 15–16. Párizs • **1985.** március 12–13. Moszkva • szeptember 24–25. Moszkva • szeptember 30. Prága • október 21–23. Szófia • október 31. – november 2. Nagy-Britannia • december 11. Burgenland • **1986.** február 2. – március 6. Moszkva, SZKP kongresszus • november 9–11. Moszkva • **1987.** április 21–23. Svédország • május 27–29. Berlin, Varsói Szerződés PTT • október 9–15. Kína • október 30. – november 9. Moszkva • november 15–17. Belgium • december 10–11. Berlin.

Szabadság (1967–1989)

A szabadságok időtartamába minden esetben beleszámoltam a munkaszüneti napokat, tehát a szabad szombatokat és a vasárnapokat is. Az asztali naptárak alapján 1967-től követhető nyomon, hogy mikor vette ki a szabadságát.

1967. január 1–8., április 23–30. (23–28. Karlovy Vary), május 7–14., szeptember 10–30., december 24–30. • 1968. január 1–7., május 2–6., augusztus 9–11. (Aliga), augusztus 12–15. (Jalta), szeptember 15–24., szeptember 30. – október 6., december 23–30. (Aliga) • 1969. január 1–7., május 3–11., augusztus 1–28. (2–28. Litvánia), december 25–27. • 1970. január 1–12., április 19–26., május 7–27., augusztus 26. – szeptember 15. (időközben egy-két kötelező programon részt vett), december 25–30. (Aliga) • 1971. január 1–17., május 2–9., augusztus 5. – szeptember 3. • 1972. január 1–13., július 4–27., december 16–26. • 1973. január 1–14., május 2–8., augusztus 2. – szeptember 2. • 1974. január 1–13. (7–13. Dobogókő), május 1–12. • 1975. január 1–12. (2–5. Gemenc, 6–12. Dobogókő), március 18–23., május 2–7., július 11–13., 19–20., augusztus 10. – szeptember 7. • 1976. január 1–11., április 16–19. (Dobogókő), május 2–6., július 31. – szeptember 4. (július 31. – augusztus 24. Aliga, augusztus 25–28. Krím) • 1977. január 1–16., április 8–11. (Aliga), május 2–11., augusztus 1–28. • 1978. január 1–22., május 2–14., április 28. – május 13. (28–30. Aliga), augusztus 1–31., december 24–26. (Aliga) • 1979. január 1–21., augusztus 1–28. • 1980. január 1–20., április 19. – május 6. (Dobogókő), augusztus 1–31., december 24–27. (Aliga) • 1981. január 1–21. (2–6. Lenes, majd Gemenc, 7–21. Dobogókő), május 2–20., augusztus 1–31., december 24–26. (Aliga) • 1982. január 1–24. (2–6. Gemenc, 6–24. Dobogókő), május 2–23. • 1983. január 8. – február 3. (8–11. Gemenc, 12. – február 2. Visegrád), május 2–29., augusztus 1–31. • 1984. január 2–29., május 2–27. (egészségügyi szabadság), augusztus 1. – szeptember 2. • 1985. január 1–7., január 20. – február 17., május 2. – június 2. (egészségügyi szabadság), augusztus 1. – szeptember 1. • 1986. január 1. – február 2. (15-én hivatalos program), március 12–16., május 3–31. (egészségügyi szabadság, 24-én a KISZ kongresszusra elment), július 1. – szeptember 1., december 24–26. (Aliga) • 1987. január 1–31., március 30. – április 12. (egészségügyi szabadság), május 2–18., július 25. – augusztus 23., december 24–26. (Aliga) • 1988. január 1–31. (2–5. Soponya, 6–31. Dobogókő), május 5–8., július 2. – augusztus 23., november 15. – december 19. (egészségügyi szabadság) • 1988 decemberétől már csak elvétve járt be az irodájába.

JEGYZETEK

OTTHON

- 1 Kádár János politikájáról és életéről szóló munkák a teljesség igénye nélkül: Kovrig 1979; Gyurkó 1982; Felkay 1989; Csap-lár 2001; Huszár 2001; *Kádár János bírái előtt* 2001; *Ki volt Kádár?* 2001; *Kedves, jó Kádár elvtárs!* 2002; Huszár 2003; 2006; Moldova 2006.
- 2 Böll 1978: 117.
- 3 Uo. 118.
- 4 Uo. 134.
- 5 Széll Jenő 1948 és 1950 között Magyarország első bukaresti követe volt.
- 6 Széll Jenő-interjú. OHA 4/2. 441. Az 1956-os Intézet interjúból a Kádár életére vonatkozó részleteket szerkesztve közli: Körösi-Molnár 2001.
- 7 Rainer M. János ettől függetlenül kultusz nélküli emberként jellemzi Kádár Jánost, mivel úgy véli, hogy az első titkár végül elutasította a kultuszépítést. Rainer 2011: 214.
- 8 Vásárhelyi Miklós erről egy interjúban így beszélt: „Donáth semmi különlegeset nem mesélt. Ő azt mondta, hogy őket így – már ami a Kádárt és őt illeti – tetteleg nem bántalmazták. Hogy ezek a mesék Farkas Vladimírről és a lepisilésről, nem felelnek meg a valóságnak. Ezek mind a képzelet szülöttei. Donáthtal azt csinálták – magas volt a vérnyomása –, hogy a fal mellé állították, a falhoz fordulva órák hosszat kellett állnia, és egy doktor nézte a szívét és a vérnyomását, és figyelte, hogy meddig lehet. [...] Aztán éjszaka nem hagyták aludni. Szóval ilyen dolgokat csináltak, de azt mondta, hogy őt, és tudomása szerint Kádárt sem bántották fizikailag.” Vásárhelyi Miklós-interjú. OHA 3. 446.
- 9 Rainer 2011: 207–213.
- 10 Nietzsche 1996: 34.
- 11 Nietzsche arról ír, hogy a csöcselék és az előkelők küzdelmében a gyengék és az esetek végül fölülkerekednek, és győzedelmeskedik a ressentiment-morál. Nietzsche 1996.
- 12 Az *Eigensinn* fogalmáról: Lüdtke 1994. A fogalom ismertetése, adaptációja: Majtényi 2001; 2003; 2005.
- 13 Robert C. Solomon a *resentment* angol-szász fogalmát úgy magyarázza, hogy a neheztelés/indulat (*resentment*) mindig a magasabb, a düh (*anger*) az azonos, a megvetés (*contempt*) pedig az alacsonyabb rangú emberek felé irányul. Solomon 1994. Sheila Fitzpatrick egyik tanulmányában – Arno Mayers forradalmi erőszakról írott tanulmánya nyomán (Mayers 2001) – a bosszú és a düh (*ressentiment*) szerepét elemzi az orosz forradalomban, amely alatt a szovjet történelem 1917-et követő négy évtizedét érti. A forradalomként aposztrofált eseménysorozatban eszerint mindig a hétköznapi emberek indulata volt az események fő hajtóereje, a tömeg kollektív dühe a forradalom kezdetén a

- burzsoá elitek, az 1920-as évek végén az orosz értelmiség, az 1930-as évek végére a kommunista adminisztratív elit (értsd: bürokrácia), az 1940-es évek végére, az 1950-es évek elejére a zsidók ellen fordult. Fitzpatrick 2001. Lásd még: Bal 2002. A kádári rendszer lényege az volt, hogy ennek az indulatnak soha ne legyen valódi, látható célpontja.
- 14 Kádár János természetesen nem volt a musili értelemben vett „tulajdonságok nélküli ember”. Míg a regény főhősének magatartása felfogható a társadalmi renddel szembeni passzív ellenállásként is, addig az övé természetesen nem. Ám Ulrich történetéhez hasonlóan a „tulajdonságok nélküiség” Kádár János esetében is a társadalmi helyzet és a lehetőségek felismeréséből következett, emiatt használnom a könyvben ezt a parafrázist. Musil 1977.
- 15 Rainer 2011.
- 16 Stephen Kotkin a bolsevik nyelvhasználatáról (speaking bolsevik) szóló fejtegetéseiben azt elemzi, hogy a hatalom miképp konstruált nyelvileg társadalmi jelenségeket, és próbálta meg ezáltal is befolyásolni a hétköznapi emberek magatartását. A kortársak ugyanis a hatalom nyelvezetének és szóhasználatának elsajátítása révén olyan pályára léptek, ahol csak a hatalom által diktált szabályok szerint játszhattak, és így végső soron a „hivatalos társadalom” tagjaivá váltak, legalábbis fenntartottak vagy elfogadták annak látszatát, hogy létezik ilyen. Kotkin 1995: 224–225.
- 17 Apor–Behrends–Jones–Rees 2004; Heller–Plamper 2004. Yves Cohen a „nagy egyes” kultusz elnevezés használatát ajánlja: Cohen 2007. A vezérkultusz fogalmáról magyar nyelvű összefoglalás: Apor 2006.
- 18 Elemzéseik így általában Max Weber uralomfogalmát és Clifford Geertz antropológiai ihletésű karizmaértelmezését alkalmazzák. Plamper 2004: 13–42.
- 19 Ginzburg 2010: 237.
- 20 Carlo Ginzburg Sherlock Holmes történeteit ajánlja kézikönyvként a mikrotörténeti nyomozáshoz. Ginzburg 1989: 97. Van azonban magyar példa is élettörténeti nyomozásra, amelyben a szerző, Vas István Poirot mestert hívja segítségül, így most inkább én is rá hagyatkozom, hivatkozom. Vas 1981.
- 21 Kádár Jánosné 1989: VIII. 4.
- 22 A korabeli uralmi elit életformáját erről szóló monográfiámban elemzem részletesen: Majtényi 2009.
- 23 Gábor 1997: 38.; Rigó 2006: 237–243.
- 24 Döme 1974a: 5. E lírai bevezető után követi nyomon hősnője útját a Zárda, majd a Szemlőhegyi utcán keresztül az Áldás utcába. Uo. 5–6.
- 25 Magyar Országos Levéltár (MOL) K 510. csomó. Cserje utcai villa terve.
- 26 Molnár Farkas tervei alapján épült házak a Cserje utcában: „A fényképész háza”, Bp. II. Cserje u. 4. (régi cím: III. Cserje u. 2.) Hrsz.: 15101/14. 1931. Budapest Főváros Levéltára (BFL). XV. 17. 329/15101/14. sz. tervcsomó.; „A három fivér háza”, Bp. II. Cserje u. 4/a. (régi cím: III. Cserje utca 2/a). Hrsz.: 15101/14. 1931 („tűpusterv”), 1932 (módosított terv), kivitelezés: 1932. BFL. XV. 17. 329/15101/14.; „Orvos villája”, Bp. II. Cserje u. 12. (régi cím: III. Cserje u. 10.) Hrsz.: 15101/6. Tervezés: 1931–1932, kivitelezés: 1932. 1935-ben Kozma Lajos tervei alapján építettek hozzá toldalékot. BFL XV. 17. 329/15101/6. tervcsomó. Ferkai 2011: 366–367.
- 27 Az utcában ma a Molnár Farkas által tervezett modern és az Albrecht főherceg által építtetett eklektikus épületek számítanak műemléki védettségűnek: Cserje utca 4/a. hrsz.: 15101/14. – lakóház, Molnár Farkas, 1931.; Cserje utca 4/b., hrsz.: 15101/14. – lakóház, Molnár Farkas, 1931–1932; Cserje utca 12., hrsz.: 15101/6. – lakóház, Molnár Farkas, 1932.; Cserje utca 15. (= Szemlőhegy utca 36.), hrsz.: 15118. – eklektikus lakóház, 1905.; Cserje utca 17. (= Fajd utca 2/B), hrsz.: 15119/2. – eklektikus lakóház, 1905. 54/1993. (1994. II. 1.) Fővárosi Közgyűlés rendelete a főváros városképe és történelme szempontjából meghatározó épített környezet védelméről.
- 28 Delmár Walter többszörös autó- és motorkerékpár-bajnok volt, emellett síversenyző is. Édesapja, dr. Delmár Tivadar egy hajókotró vállalat társtulajdonosa, amely 1918-tól került teljesen a család tulajdonába. Testvére Delmár Emil. A családi cég a Delmár Emil, Delmár Walter és Tivadar Dunakotrási és Gözhajózási Vállalat volt. A céget 1949-ben államosították.
- 29 BFL XV. 17. 15138.
- 30 BFL XV. 17. 15139/3. 1–11. folió. A korabeli címjegyzékből tudható meg, hogy ki volt az előző tulajdonos. Ezek szerint 1942-ben a Cserje u. 21. sz. alatti 15139/3. hrsz-ú 342,40 n.öles telket Pósfay Virgil, Üri u. 54. sz. alatti lakos birtokolta. A szomszédos telkek ekkor a következő személyek birtokában voltak: Simó Gábor és tsa. (Batthyány u. 12.) a 15138 hrsz-ú, Cserje utca 23. sz. alatti 301,80 négyszögöles telek, Wégh Artúrné (Szemlőhegy u. 40.) a 15141. hrsz-ú, 340,70 négyszögöles Cserje utca 19. sz. alatti telek, dr. Rátkai Béláné (Fajd u. 2.) a 15119/2. hrsz-ú, Cserje utca 17. sz. alatti 398,30 négyszögöles telek tulajdonjoga felett rendelkezett. *Budapesti ingatlanok címtára* 1942: II. 102.
- 31 BFL VII. 187. 1941. 1056.
- 32 Az 15138. hrsz-ú telket 1942-ben Peitler Károly ügyvezető igazgató és neje, Peitler Károlyné szül. Kovács Erzsébet vásárolta meg. M. Márthon József építőmesterrel tervezettek házat a telekre. 1942-ben hagyta jóvá a magásföldszintes lakóház tervét a főváros, a statikai tervet pedig 1943-ban. (Központi fűtést nem engedélyeztek a házba, minden helyiségbe kályhafűtést kellett volna beszerezni.) A szinteltolással tervezett ház háromszintes lett volna. BFL XV. 17. 15138.
- 33 BFL XV. 17. 15138. 1–19. folió.
- 34 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTTL) 4.1. A 290.
- 35 ÁBTTL 4.1. A 290.
- 36 *Magyarország Tiszti Cím- és Névtára* 1942: 663/2.; *Magyarország Tiszti Cím- és Névtára* 1943: 709/2.
- 37 BFL VII. 187. 1941–0181.
- 38 *Az 1947. évi Országgyűlés almanachja, 1947–1949.* 2005: 457.
- 39 Az 1946-ban, ill. 1947 januárjában kiadott telefonkönyvben Vértess István már a Cserje utcai címével szerepel. Vértess István, II. Cserje u. 21. (telefon: 360–558), Kádár János ezek szerint a XIV. Hungária krt. 127. sz. alatt lakott (telefon: 296–114). (*Telefon névsor és telefon szaknévsor* 1946: 119., 50.; *A budapesti egységes hálózat betűrendes távbeszélőnévsora* 1947. január: 191., 80.) Az 1948 márciusában megjelentetett telefonkönyvben mindketten ugyanezzel a címmel és telefonszámmal szerepelnek. Emellett megtudható belőle a Faerber és Elbert utóda cég elérhetősége is: Faerber és Elbert utóda, műszaki kereskedés, VI. Vörösmarty u. 36., telefon: 125–569. (*A budapesti egységes hálózat távbeszélő szaknévsora* 1948. március: 285., 120.) Az 1949 decemberében megjelent távbeszélőnévsorban Vértess István „országgyűlési képviselő” neve és régi telefonszáma mellett már új címe szerepel: XII. Fodor u. 13/a. (*Budapesti távbeszélőnévsor* 1949. december: 313.). Az 1943. januári telefonkönyv szerint még a Fillér u. 30-ban lakott, telefonszáma 356–320 volt. (*A budapesti egységes hálózat betűrendes távbeszélő névsora* 1943. január: 575.).
- 40 *Az 1947. évi Országgyűlés almanachja, 1947–1949* 2005: 456.
- 41 Az 1946: XXVI. tv. rendelkezései értelmében kérte annak elbírálását, hogy ezek az

- üzleti kapcsolatok képviselői megbízatásával összeférhetők-e vagy sem. Az országgyűlés 12. ülése. (1947. évi október hó 28.) *Országgyűlési Napló*, 1947. október, 590.
- 42 Gough 2006: 9–10.
- 43 Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PSZL) 765. f. 2/70. ő. e. Kádár János interjúi, nyilatkozatai.
- 44 Döme Pirokska: János. PSZL. 942. f./ 2. ő. e. 2.
- 45 PSZL 765. f. 2/70. ő. e. Kádár János interjúi, nyilatkozatai.
- 46 Huszár 2003: 263.
- 47 Bár Donáth Ferencné 1987-ben egy interjúban úgy emlékezett, hogy Kádár hozzájuk – a Szemlőhegy utcához – közel, a Vérhalom utcában lakott, ám feltehetően csak a címet tévesztette el. A villa valójában a Cserje és a Fajd utca sarkán állt. Visszaemlékezése szerint ők ekkor a Szemlőhegy utcában laktak: („egészen közel, hogy is hívják, József Szanatórium, a végén a Szemlőhegyi útnak a Rózsadombon, Illyéséhez közel”). Donáth Ferenc és Kádár János „minden vasárnap mentek vadászni, Kádár ekkor a Vérhalom utcában lakott”. Dr. Donáth Ferencné Bozóky Éva-interjú. OHA 80. 141.
- 48 MOL XIX-A-83-a 221/20. Az Elhagyott Javak Kormánybiztosságának felszámolása és az elhagyott javak leltározása. 1800/1948. Korm. sz. r., MK RT február 14., 37. sz.; 224/10. Az Elhagyott Javak Kormánybiztosságának megszűnése, Molnár Jenő kormánybiztos felmentése. 236/3. Az Elhagyott Javak Kormánybiztossága felszámolási határidejének meghosszabbítása. 5260/1948. Korm. sz. r., MK RT május 16., 111. sz. 245/5. Az elhagyott javak kérdésének rendezéséről szóló 1948. évi XXVIII. tc. végrehajtása. 8920/1948. Korm. sz. r., MK RT augusztus 27. 192. sz.
- 49 ÁBTLL 3.1.9. V-150238. VI/6. Érsek Tibor. Vas Zoltán a párt gazdasági osztályának vezetője a „legmagasabb párt- és állami funkcionáriusok” részére villákat állíttatott helyre és rendeztetett be az ÁVH VII/4. majd X/4. sz-ú gazdasági osztályával. Az osztály vezetője Csapó Andor, helyettese Komendó János volt. De az ún. „útlevél akcióból” újtották fel, alakították át a Korvin Ottó Kórházat, a gyermekküldőket és a külföldi vendégek elszállásolására szánt villákat is. ÁBTLL 2.1. V-150028/1. V/1-a.
- 50 Vértessé kifogásolta továbbá, hogy a XII. k. Rege u. 15. sz. alatti házat jogtalanul foglalta le az állam, amikor átadta a TIOSZ-nak (Tanonc és Ifjúsunk Otthonok Országos Szövetsége). *Országgyűlési Napló*, 1948. november 18., 848.
- 51 Uo.
- 52 Uo. 849–851.
- 53 Uo. 851.
- 54 Előadta személyes tapasztalatát is: „Én magam láttam az esőben ázni azoknak a bútorait, akiket egyik óráról a másikra kitétek annak dacára, hogy a végzésben is benne volt megfelelő lakás kiutalása, az arról való gondoskodás feltételeként.” Nonn György közbekiabált: „De esőben ázó tanoncokat nem látott, csak bútorokat?” Uo. 852.
- 55 Uo. 853.
- 56 *Országgyűlési Napló*, 1949. január 19., 26.
- 57 Vértessé Istvánt a Farkasréti temetőben temették el. Tóth–Zsigmond 2003: 392.
- 58 Thassy 1996: 459–460.
- 59 Széll Jenő-interjú. OHA 4/2. 444.
- 60 PSZL 765. f. 1. ő.e.
- 61 Rigó 2006: 237.
- 62 1990-ben a lakbért úgy számolták ki, hogy a villa alapterületét 110 m²-nek vették, ám a korábbi tanácsi (1970-es, illetve 1971-es) felmérések és az alaprajzok szerint a ház valójában 173 vagy 173,5 m² volt. MOL P 2065. 7. doboz, 6-7. tétel. (Kádár János személyi iratainak új jelzete: PSZL VI. 765.)
- 63 A ház és a telek jogilag csak 1961-ben került a Magyar Állam birtokába. Huszár 2003: 259.
- 64 Tombor 1958: 22.
- 65 MOL P 2065 7. doboz. 7. tétel.
- 66 BFL XV. 17. 1514. 8/1-2. III. Cserje u. 21., „nagys. Vértessé István és nagys. neje villa-építkezése”. 1943.
- 67 *Budapesti cím- és lakásjegyzék*, 1928: 70.
- 68 Bata István (1910–1982) 1951-től a kommunista MDP Központi Vezetőségének póttagja, 1953-tól rendes tagja volt. 1953. július 4-étől 1956. október 24-éig honvédelmi miniszternek nevezték ki. Ebbeli minőségében 1955-ben tagja volt a Varsói Szerződést aláíró magyar küldöttségnek. 1956. október 24-én három katonai körzetre osztotta Budapestet és parancsot adott a forradalom leverésére, október 29-én a Szovjetunióba menekült. November 2-án tárgyalta a Moszkvába érkezett Kádár Jánossal is, és jelen lehetett a Szovjetunió Kommunista Pártja KB Elnöksége kibővített ülésén. 1956. november 16-án mint sztálinistát kizárták a pártból. Csak 1958-ban térhetett vissza Magyarországra, természetesen nem a Cserje utcai házba. Dénes István (1923–2005) 1950. május 31-étől volt az MDP KV tagja – 1954. május 30-ig –, a KV Titkárság tagja és az MDP KV Szervező Bizottság póttagja. 1950 júniusában őt nevezték ki az MDP KV Iroda élére. 1951. március 29. és 1954. február 11. között a Dolgozó Ifjúság Szövetsége főtitkára volt, majd az MDP Zala megyei pártbizottsága első titkárává választották. 1956 után a Külkereskedelmi Minisztériumban helyezkedett el; osztályvezető, üzletkötő, Nigériában és a belgrádi magyar nagykövetségen kereskedelmi tanácsos, majd a CHEMOKOMPLEX vezérigazgató-helyettese volt. 1985. szeptembertől a ZENIT Kft. igazgatója, 1987-ben ment nyugdíjba.
- 69 Kádár Jánosné 1989, V. 4–5.
- 70 Pünköszt 1996: 322.
- 71 „Azért Csapónak azt mondta »csináljon nekem is egy olyan gödröt, mint Péternek van, hadd áztassam ki benne a lábam«. Meg azt is, hogy »a szomszéd kert jó lenne, ha idetartozna, hadd tudjak én is úgy sétálni, mint a Péter«.” ÁBTLL 2.1. V-150028 I/1-e Közreadja: Kis-Kapin 2007.
- 72 Dr. Donáth Ferencné Bozóky Éva-interjú. OHA 80. 189.
- 73 Farkas Vladimir nyilván nem részrehajlás nélkül utóbb így emlékezett: „Vasékon kívül a Pálma utcába Kádár János járt a legtöbbet. Kádár János édesanyja, Csermanek néni, aki a közelünkben lakott, rendszeresen járt hozzánk egyedül is. Jellemző, hogy amikor kórházba került, Kaethe és Vadas Sári gondoskodott arról, hogy megfelelő hálóinghez jusson.” Farkas 1990: 91.
- 74 Uo.
- 75 Kádár Jánosné 1989: IX. 4.
- 76 MOL P 2065. 7. doboz, 6. tétel. Egy 125 cm³-es motorkerékpár ára ekkor 7000 Ft körül volt, *Statistikai Évkönyv*, 1957: 272.
- 77 Józsefhegyi utca 15134., 15135., 15136. hrsz. telkek helyszínrajza. BFL XV. 17. 15135. 1-27. folió.
- 78 BFL XV. 17. 15135. 1-27. folió.
- 79 Illyés 1990: 141.
- 80 Aczél György április 2-án is utalt már arra Illyésnek, hogy elhozná hozzá vendégségbe Kádárt: „A kapuban A. Gy. megismétli, amit a tréfák során csak mosolyogtató beszúrásnak vettem: valóban áthozza egyszer magával a szomszédot. (Kádárt, aki hozzánk a második kertben lakik, igen szerényen változtatlanul.)” Illyés 1990: 131. Végül így egyeztetették a találkozó részleteit április 20-án Aczéllal: „Aczélék hoztak haza. Mielőtt beülünk a kocsiba: – Milyen a közérzeted? – Napi tizenöt óra munka, jó Andaxin. – Nem értem. – A munka az

- Andaxinom – mondja. Nekik is elmondta Kádár, hogy töltsünk együtt egy estét. – Hármasban? Vagy az asszonyokkal? – Az asszonyokkal.” Illyés 1990: 144.
- 81 MOL M-KS 288. f. 47/847. 6. e. Kádár János asztali naptárai.
- 82 Illyés 1990: 179.
- 83 Uo.
- 84 Uo. 180–181.
- 85 Gyurkó 1982: 44.
- 86 Illyés 1990: 181–182.
- 87 Érdekes, hogy Márai, aki ekkor igencsak távol volt a hatalomtól, 1961-es naplójegyzetében a rendszerrel való kollaborációnak ezt a két fajtáját különböztette meg. Márai 1992: 125.
- 88 Dr. Tóth Sándor-interjú, 2005.
- 89 Borenich 1995: 182–183.
- 90 Berecz János amúgy Kádár már említett gyermekkori emlékével magyarázza, hogy az első titkár a kertjében baromfikat tartott: „Az egyik meghitt beszélgetésünk alkalmával megkérdeztem tőle, honnan ered a baromfitartás iránti elkötelezettsége. Szíve szerint ő csak kakast tartott volna, de hát tyúk nélkül nem teljes a baromfiudvar [...] Kérdésemre, hogy mi ez a kakasmánia, azt válaszolta: amikor gyerekként a Dohány utca környékén laktak, *olyan egyedül volt*, csak egy kakast birtokolt, és azt madzagpórázon tartva, sétálgatott.” Berecz 2003: 348.
- 91 MOL MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Osztályának (APO) iratai. 1962. 962/4. 6. e. 48. Korábban ugyanitt MNDSZ-, illetve pártiskola működött. BFL MDP Budapesti Titkárságának ülései XXXV. 95-a. (1949. április 26.) 136. 6. e.; BFL MDP Budapesti Titkárságának ülései XXXV. 95-a. (1949. szeptember 27.) 140. 6. e.
- 92 Széll Jenő – Széll Jenőné 1985.
- 93 BFL XV. 17. f. 355.a 11216. hrsz. A épület – lakóház; BFL XV. 17. f. 355.a 11217. hrsz. C épület – lakóház, 1983.
- 94 *Az országgyűlési képviselők név- és lakcímkönyve, 1985–1990* 1985.
- 95 Borenich 1995: 178.
- 96 Huszár 2006: 248–253. („A főnök nagyon szerette a zsíroskenyeret is...” A puritanizmus valósága és mítosza című alfejezet)
- 97 Uo. 251.
- 98 A Kádár Jánosné halálát követően megtartott árverés katalógusa alapján ismertetem a lakás bútortárat: *Kádár Jánosné hagyatékának árverése*, 1993. március. A Bútor című katalógusrész (oldalszámok nincsenek) a 744-től a 783. tételig terjed.
- 99 A berendezésről Kádár Jánosné így nyilatkozott: „Itt nincs és nem is volt soha semmilyen luxus. Nekem sem volt rá szükségem, az uram pedig nem tűrt volna meg semmit.” Kádár Jánosné 1989: V. 5.
- 100 MOL P 2065. 7. doboz, 6. tétel.
- 101 MOL M-KS 288. f. 47/847. 6. e. Kádár János asztali naptárai. 1969. július 23-ai bejegyzés „16^b Raktár!”
- 102 MOL M-KS 288. f. 47/847. 6. e. Kádár János asztali naptárai. 1970. április 18-ai bejegyzés: „1/2 11 szőnyeg”.
- 103 Aczél 2001: 25.
- 104 PSZL 765. f. 68. 6. e. 5.
- 105 A Kádár házaspár a jelek szerint Szőnyi István alkotásait kedvelte a leginkább. A villa falait díszítette több alkotás is (a *Virágzó gyümölcsfák*, a *Völgyvidék Dunakanyarral* és a *Falusi udvar beszélgető paraszttokkal* című olajfestmény, a *Szőlőhegy*, a *Falusi udvar szénakazallal és fészerekkel*, illetve a *Farakások* című akvarell). Egy József művei közül két olajfestményt birtokoltak: a *Szántást* és a *Badacsonyt*. Kiakasztották otthon a falra Rippl-Rónai József *Gereblyéző* című pasztelljét, Derkovits Gyula *Középkori jelenet* című tusrajzát, Dési Huber István vegyes technikával készített *Birkózók* című alkotását és *Olaszországi tájkép* című pasztelljét, valamint Bernáth Aurél *Nádas csónakházzal* című akvarelljét. Kádár Jánosné hagyatékának árverése, 1993. március. A 784-től a 863. tételig szerepelnek a festmények a katalógusban.
- 106 Volt még egy Kádár János-portré is a tulajdonukban (SI szignált), de nem látható a fényképeken, hogy ezt is kirakták volna a falra.
- 107 Kádárné Tamáska 1990: 1.
- 108 Aczél 1999: 120.
- 109 Rostás Péter művészettörténész szíves közlése. (Általában is köszönettel tartozom neki a kutatáshoz nyújtott nagylelkű, önzetlen segítségért.) Az árverési katalógus szerint Lajos Fülöp kora és a harmadik császárság stílusa (seconde empire) közötti átmeneti stílusirányt képviselt. *Kádár Jánosné hagyatékának árverése*, 1993. március: 744.
- 110 *Kádár Jánosné hagyatékának árverése*, 1993. március: 756., 757. tétel.
- 111 *Kedves, jó Kádár elvtárs!* 2002: 30. 727. Kádár János Kádár Jánosnének. (1960. október 1.)
- 112 Aczél 1999: 112. Egyedül Kádár Jánosné emlékezett úgy, hogy náluk gyakoriak voltak a vendégségek: „mint köztudott, Kádár János szerette a zsúrokat, s ilyeneket gyakran rendezett is a lakásán.” Kádár Jánosné 1989, VI. 4.
- 113 Dr. Donáth Ferencné Bozóky Éva-interjú. OHA 80. 153., 406.
- 114 Kelen Béla-interjú. OHA 101. 715.
- 115 *Kedves, jó Kádár elvtárs!* 2002: 25. 719. Kádár János Kádár Jánosnének. (1959. január 23.)
- 116 MOL M-KS 288. f. 47/732. 6. e.; *Kedves, jó Kádár elvtárs!* 2002: 99/A. 222. Marosán György Kádár Jánosnak. (1962. szeptember 1.)
- 117 *Kedves, jó Kádár elvtárs!* 2002: 99/A. 223. Marosán György Kádár Jánosnak. (1962. szeptember 1.)
- 118 Huszár 2006: 104–112.
- 119 Aczél 2001: 25.
- 120 Huszár 2006: 273.
- 121 *Kedves, jó Kádár elvtárs!* 2002: 6/A. 774. Az Aczél, Biszku és Sándor család Kádár Jánosnak. (1971. május 25.)
- 122 *Kedves, jó Kádár elvtárs!* 2002: 6/B. 775. Kádár János az Aczél, Biszku és Sándor családnak. (1971. május 25.)
- 123 „Magam részéről, és Mária nevében is, szívből minden jót, jó egészséget, sikereket kívánok Neked, Zsuzsának, az egész családnak.” Uo.
- 124 Huszár 2006: 273.
- 125 A levél végén így búcsúzott: „Üdv. Kádár”. *Kedves, jó Kádár elvtárs!* 2002: 14. 780. Kádár János Aczél Györgynek. (1980. szeptember 20.)
- 126 MOL M-KS 288. f. 47/847. 6. e. Kádár János asztali naptárai. 1989.
- 127 Uo. A KEB és vezetői szerepéhez lásd: MOL M-KS 288/30.
- 128 Huszár 2006: 280.
- 129 *Kádár Jánosné hagyatékának árverése* 1993. március.
- 130 Kádárné Tamáska 1990: 5.
- 131 *Kádár Jánosné hagyatékának árverése* 1993. március.
- 132 Aczél 1999: 120.
- 133 Katona 2001: 204.
- 134 Kádár Jánosné 1989: V. 5.
- 135 „Emlegetette például, hogy 1934-ben – a ’33-as lebukás után – éhségstrájkot szerveztek. Senki nem látogathatta őket, de a tisztelendő úr igen. Tőle kért könyvet. Az felajánlotta az Újszövetséget, de Kádár megkérte, hogy a teljes Bibliát hozza be. Ugyanígy kedvelte az ógörög irodalmat.” Kádárné Tamáska 1990: 1.

- 136 A Kádár házaspár könyvgyűjteményét a Politikatörténeti Intézet Könyvtára őrzi. A könyvtár munkatársai összeállították a könyvgyűjtemény teljes jegyzékét: *A Kádár-gyűjtemény egykötetes könyvei; A Kádár-gyűjtemény többkötetes könyvei; A Kádár-gyűjtemény dedikált könyvei.* (A jegyzékek elérhetők az intézet honlapjáról: www.polhist.hu – utolsó letöltés: 2012. szeptember 10.)
- 137 Lukács 1971; Marx 1970; 1974; 1976; 1977; 1985; Engels 1970; 1974; 1978.
- 138 Aczél 2001: 19.
- 139 Kormos Istvántól és Juhász Ferencről sem volt verseskötete, csak egy-két olyan változás, amelyet ők szerkesztettek: Kormos vál. 1967; Kormos vál. 1968; Juhász szerk. 1974.
- 140 PSZL 765. f. 2/55. ő.e.
- 141 PSZL 765. f. 2/55. ő.e. Barta Istvánné-interjú; Szűrös Mátyás-interjú. OHA 426. 150.
- 142 *Kádár Jánosné hagyatékának árverése* 1993. március, hanglemezek.
- 143 Aczél György-interjú. OHA 162. 2/1. 70.
- 144 Aczél 2001: 19.
- 145 Kelen Béla-interjú. OHA 101. 39.
- 146 A középiskolai tanulmányok „királyi út”-ja ettől függetlenül az elitközépiskola, azaz a gimnázium volt a húszas években, és a polgári iskolai-szakiskolai tanulmányok ehhez képest másodrangúnak számítottak. Nagy Péter Tibor 1992: 29.
- 147 Az MSZMP KB 1989. április 12-ei ülésének jegyzőkönyve. Az MSZMP KB 1989. évi jegyzőkönyvei, 1993: 757–767.
- 148 PSZL 765. f. 2/70. ő. e. Kádár János interjúi, nyilatkozatai.
- 149 Az interjú szövege megtalálható a következő levéltári jelzet alatt: PSZL 765. f. 70. ő. e. 85–86.
- 150 Engels 1921.
- 151 Marx–Engels 1919.
- 152 Engels 1970; 1974; 1978.
- 153 PSZL 765. f. 70. ő. e. 88.
- 154 „A dokumentum stilisztikai és helyesírási otrombaságai pedig Kádár korabeli műveltségi szintjéről tájékoztatnak” – jegyezze meg a dokumentum kapcsán Gyarmati György. Gyarmati 2001: 37.
- 155 Kádár 1931.
- 156 Kádár írását a többnyire személyes emlékeket és verseket közreadó kötetnek kb. a közepére tördelték. Kádár 1957. *A József Attila emlékkönyvbe* írt szöveg megtalálható a következő levéltári jelzet alatt is: PSZL 765. f. 70. ő. e. 22–25.
- 157 A szövegből is kiderül keletkezésének időpontja: „Születésének 50. évfordulóján [tehát 1955-ben – a szerző] József Attilát méltán ünnepelte népünk mint a nemzet klasszikus költőjét, egy sorba helyezve őt Petőfivel és Adyval.” Kádár 1957: 334.
- 158 Uo. 335.
- 159 Uo. 334.
- 160 Uo. 336.
- 161 *Kedves, jó Kádár elvtárs!* 2002: 266/A. 571. Szabolcsi Miklós Kádár Jánosnak. (1982. május 31.)
- 162 *Kedves, jó Kádár elvtárs!* 2002: 266/B. 572. Kádár János Szabolcsi Miklósnak. (1982. június 16.)
- 163 PSZL 765. f. 45. ő. e.
- 164 PSZL 765. f. 45. ő. e.
- 165 PSZL 765. f. 14. ő. e.
- 166 Foky 1982.
- 167 *Kádár Jánosné hagyatékának árverése* 1993. március.
- 168 Aczél 1999: 122.
- 169 Huszár 2003: 260.
- 170 Bár asztali naptárában a szabóságot jelölő bejegyzések változtatások, úgy tűnik, hogy Kádár János alkalmi öltözékeit a Honvédelmi Minisztérium Szabóságában készítették. Rotschild Klára szalonját első sorban a funkcionáriusfeleségek keresték fel, így Kádár Jánosné is odajárt. A bejegyzések között a „Szabóság” 1977. január 3-án 12^h-kor, január 17-én 16^h-kor, március 2-án 16^h-kor, március 11-én 12^h-kor és március 15-én 16^h-kor, szerepel, „HM szabóság” (azaz Honvédelmi Minisztérium Szabósága) 1978. június 15-én 16^h-kor, majd „szabóság” ismét 1978. július 4-én 16^h-kor, 1978. július 13-án 16^h-kor, „H. (azaz HM) szabóság” pedig 1988. március 7-én 12^h-kor, március 15-én 11^h-kor, március 30-án 13.30-kor, április 11-én 13.30-kor, április 20-án 13.30-kor és április 27. 13.30-kor szerepel. MOL M-KS 288. f. 47/847. ő. e. Kádár János asztali naptárjai.
- 171 Asztali naptárában a „szemüveg” bejegyzés 1968. április 20-án 14^h-kor, illetve 1977. március 31-én 11^h-kor szerepel, feltehetően ekkor írta fel, az Ofotért pedig 1977. április 7-én 12.30-kor, ekkor választhatta ki a megfelelő keretet magának. MOL M-KS 288. f. 47/847. ő. e. Kádár János asztali naptárjai.
- 172 MOL P 2065. 1. doboz, 18. tétel. (Karlov Vary, 1964. május 20.)
- 173 Kádárné Tamáska 1990: 1.
- 174 Gough 2006: 49–50.
- 175 Farkas 1990: 113.
- 176 Uo. 114.
- 177 Vásárhelyi Miklós-interjú. OHA 3. 388–389.
- 178 Uo. 389.
- 179 MOL P 2065. 5. doboz, 1. tétel.
- 180 MOL P 2065. 1. doboz, 20. tétel
- 181 Majd így folytatta: „Nincs igazam? Elég soká volt az a helyzet, hogy ezt sem engedhettük meg magunknak, már mint a levélben való érintkezést sem. Nem mintha az elmúltakból valamit be akarnék pótolni, úgy is tudom, azt nem lehet, sajnos. De éppen az elmúlt esztendőök adják nekem azt az érzést, hogy nekünk igenis sokkal intenzívebben kell közölnünk egymással problémáinkat, legyenek azok látszólag tán aprók is. Valahogy mi sokáig úgy éltünk, – hogy csupa tapintatból, vagy azért, mert arra gondoltunk talán a másik félnek (neked vagy nekem) ez nem is érthető – nem igen közöltük problémáinkat. Véleményem szerint ez nem volt jó. Örömmel tapasztalom, ezen a téren sokat javultunk, mindketten.” MOL P 2065. 1. doboz. (Kékes, 1954. november 3.)
- 182 MOL P 2065. 1. doboz. (Kékes 1954. november 3.)
- 183 MOL P 2065. 1. doboz. (Kékes, 1954. november 4.)
- 184 *Kedves, jó Kádár elvtárs!* 2002: 5. 691. Kádár Jánosné Kádár Jánosnak. (1954. november 9.)
- 185 *Kedves, jó Kádár elvtárs!* 2002: 15. 706. Kádár Jánosné Kádár Jánosnak. (1956. szeptember 19.)
- 186 *Kedves, jó Kádár elvtárs!* 2002: 23. 714. Kádár Jánosné Kádár Jánosnak. (1958. október 31.)
- 187 *Kedves, jó Kádár elvtárs!* 2002: 23. 715. Kádár Jánosné Kádár Jánosnak. (1958. október 31.)
- 188 Szűrös Mátyás-interjú. OHA 426. 389.
- 189 Aczél György-interjú. OHA 162. 456–457.
- 190 MOL P 2065. 1. doboz, 18. tétel. (Karlov Vary, 1964. május 20.)
- 191 MOL P 2065. 1. doboz, 18. tétel. (Karlov Vary, 1964. május 28.)
- 192 Gough 2006: 110.
- 193 Kovács Margit-kerámiák. *Kádár Jánosné hagyatékának árverése*, 1993. március: 35–39., 52–53., 118., 231., 245. tétel.
- 194 A katalógusban szerepel egy eredeti görög váza (attikai) 200 ezer Ft. *Kádár Jánosné hagyatékának árverése* 1993. március.
- 195 *Kádár Jánosné hagyatékának árverése* 1993. március: 290. Dominókészlet, tolóajtós tokban, csontból készült játéklapok – 24 000 Ft.

- 196 Kádár Jánosné hagyatékának árverése 1993. március: Keleti és keleti jellegű, ill. csonttárgyak, 552–577.
- 197 A katalógusban a 372-től 401-ig terjedő tételek jelölik a műszaki cikkeket. Ezek között volt Grundig rádió (374.), Tesla lemezejátszó (376.), Excellent hangfal és lemezejátszó (378.), szovjet típusú lemezejátszó (379.), táskairógép (382., 383.), táskarádió (384.), LADA filmfelvevő (385.), Grundig magnó (386.), Singer táskavarrógép (387.), Sanyó diktafon (395.), több szalagos magnó (388., 389.), fényképezőgép (396., 397.), Braun villanyborotva (398.), konyhai robotgép-készlet (377.), keverőpult (373.), minivisor (380., 381.) és Auróra típusú szovjet minivisor (390.), Junoszty 2. tv (391.), autórádió (401.). *Kádár Jánosné hagyatékának árverése* 1993. március.
- 198 Valuch 2009: 478–489.
- 199 Csak miniszteri pótléka, azaz fizetésekiegészítése 1948 szeptemberétől 2065,50 Ft volt. MOL XIX-B-1-r-Vegyes szemlélyzeti. Státuszkönyv-1948.
- 200 MOL P 2065. 1. doboz, 2. tétel, 2/1956. i.m.r.
- 201 MOL P 2065. 1. doboz, 6. tétel. Lásd a szemlélyes adattárát.
- 202 Valuch 2009: 475–482.; *Statisztikai Évkönyv* 1974: 382.
- 203 Egyhavi fizetése elegendő lett volna egy 250 cm³-es egyhengeres motorkerékpár megvásárlására – 13 630 Ft, vagy két darab 2-es program, UHF vételére is alkalmas nagyképernyős, középkategóriás televízió – 6430 Ft megvételére. *Statisztikai Évkönyv* 1974: 382.
- 204 Saját feljegyzései szerint Kádár Jánosné fizetése a következő időpontokban így alakult: 1976. január 1-jétől 9000 Ft, 1978. július 1-jétől 11 000 Ft. MOL P 2065. 5. doboz. 1. tétel.
- 205 Egyetlen fizetéséből megvehetett így egy nagyképernyős mikrokapcsolós (vagy szenzoros) televíziót (7610 Ft), másfél haviból pedig egy 250 cm³-es motorkerékpárt (18 200 Ft). *Statisztikai Évkönyv* 1980.
- 206 MOL P 2065. 5. doboz. 4. tétel. Lásd a szemlélyes adattárát.
- 207 MOL P 2065. 1. doboz. 7. tétel.
- 208 A részére kiutalt szerzői jogi honoráriumoknak csak egy részéről maradt fent a pénztári bizonylat. Eszerint a Corvina Idegennyelvű Könyvkiadó Vállalattól 1961. június 1-jén a *Szilárd népi hatalom* című kötetének 5100 példányban megjelent német nyelvű kiadásáért 12 105,36 Ft (8 %) honoráriumot kapott. A könyv 1500 példányos spanyol kiadásáért 1962. szeptember 11-én 8292 Ft-ot, a 8048 példányos második kiadásáért 1963. november 8-án 15 951 Ft-ot vehetett fel. 1962. július 3-án ugyanezen mű angol kiadásáért (1270 példányban) 6761,50 Ft ütötte a markát. 1985. január 9-én a *Szocializmus és demokrácia* angol és spanyol nyelvű kiadásaiért 73 783 Ft-ot kapott (az adólevonás után). A Kossuth Kiadó május 21-én 47 496 Ft-ot fizetett ki neki, 1962. augusztus 1-jén 31 396 Ft-ot, június 30-án pedig 7732,20 forintot. A Corvinától 1965. október 13-án 9216,50 Ft-ot, 1974. január 17-én 24 680 Ft-ot vett fel. 1977. október 14-én a Kossuth Kiadó vezetői úgy vélték, hogy az *Internacionalizmus, szolidaritás, szocialista hazafiság* című gyűjteményes kötetet 22 000 példányban kell piacra dobniuk. Igaz, a honoráriumot ezúttal az ívek száma, azaz terjedelem alapján fizették ki (2200 Ft/ív, összesen 26 ív), ami 57 200 Ft-ra rúgott. MOL P 2065. 1. doboz, 7. tétel. Szerzői jogi honoráriumok.
- 209 MOL P 2065. 1. doboz, 9. tétel.
- 210 MOL P 2065. 7. doboz, 4. tétel.
- 211 1989 júniusában 1 937 587,20 Ft volt a számlájukon. MOL P 2065. 7. doboz, 4. tétel.
- 212 Lakatos 2001: 197.; Barta Istvánné-interjú.
- 213 MOL P 2065. 7. doboz, 6. tétel.
- 214 Kádár Jánosné 1989: V. 5.
- 215 Berecz 2003: 360.
- 216 Kádár Jánosné hagyatékának árverése 1993. március.
- 217 MOL P 2065. 1. doboz, 25. tétel.
- 218 Kedves 1999a, 16–18.
- 219 Kedves 1999b, 34–36.
- 220 MOL P 2065. 1. doboz, 16. tétel.
- 221 Kádár Jánosné hagyatékának árverése 1993. március: 518–547.
- 222 *Kedves, jó Kádár elvtárs!* 2002: 19. 710. Kádár János Kádár Jánosnének. (1956. december 23.)
- 223 *Kedves, jó Kádár elvtárs!* 2002: 35. 735. Kádár János Kádár Jánosnének. (1964. május 23.)
- 224 Nyugta, Csepcesényi Jánosné illetménye 1986. február – 1990. január. 13 alkalommal fizettek ki neki 4200 Ft-ot
- 225 MOL P 2065. 7. doboz, 9. tétel.
- 226 MOL P 2065. 7. doboz, 3. tétel.

HIVATAL

- 227 Gyurkó 1982: 13.
- 228 Uo. 19.
- 229 MOL M-KS 288. f. 47/847. ő. e. Kádár János asztali naptárai.
- 230 A születésnap történetét egy dokumentumfilm is feldolgozta: Méry Zsuzsa rend. 2001.
- 231 Gyurkó 1982: 14.
- 232 Tárgyalási jegyzőkönyv Kádár János, Donáth Ferenc, Kállai Gyula és Haraszti Sándor per-újravételéről tárgyalásáról. 1954. július 22. ÁBTL 3.1.9. V – 150 322/2 1–90. 463–464.
- 233 Gough 2006: 25.
- 234 Kádár János emlékei szerint az első évben heti 4, a másodikban heti 6, a harmadik tanulóévben 8 pengőt – a szerződésében foglaltnál kevesebbet fizettek neki. PSZL 765. f. 70. ő. e. 49–53.
- 235 MOL P 2065. 1. doboz, 4. tétel
- 236 Hivatalos Kádár-önéletrajzok, káderlapok: PSZL 765. f. 1. ő. e.
- 237 Döme Piroksa: János. PSZL. 942. f./ 2. ő. e. 5.
- 238 Aczél 2001: 25.
- 239 Döme Piroksa: János. PSZL. 942. f./ 2. ő. e. 1–8.
- 240 Gough 2006: 65.
- 241 A Belügyminisztérium székháza, később az MSZMP Központi Bizottságának épülete, a Pártszékház az V. kerület, Széchenyi rakpart 19. sz. alatt épült 1950-ben. Preisich 1998: 126.
- 242 A székház történetének összefoglalása: Cserényi-Zsitnyányi 2009; Tabajdi 2010.
- 243 Ungváry–Tabajdi 2012: 100.
- 244 Gyarmati 2001; *Kádár János bírái előtt* 2001: 13–110.
- 245 MOL P 2065. 1. doboz, 2. tétel 4.240/1956.
- 246 Széll Jenő-interjú. OHA 4/2. 346.
- 247 Dr. Donáth Ferencné Bozóky Éva-interjú. OHA 80. 402.
- 248 Litván 2001: 10–11.
- 249 MOL M-KS 288. f. 47/847. ő. e. Kádár János asztali naptárai.
- 250 1986. szeptember 25-én Kádár János fogadta Elie Abel újságíró, politológust, aki Kelet-Európáról szóló könyvéhez gyűjtött anyagot. Neki például így nyilatkozott: „56

- júliusában, amikor Mikojan itt járt és mindenivel beszélt, azzal tért haza, hogy Rákosi nem tartható. Mikojan úgy vélte, hogy nekem kellene a párt vezetését átvennem. Hruscsov elmondta, hogy akkor ő ez ellen lépett fel, nem ismert engem...” PSZL 765. f. 70. ő. e. 188. Aczél György-interjú. OHA 162/1. 515.
- 251 Rainer 2001: 64–65. Kádár akkori szerepéhez lásd: Kiss Károly 1956. november 1-jei párttanácskozáson készített jegyzete Kádár János beszédéről. PSZL 905. f. 11. ő. e.
- 252 Csongovai Per Olaf-interjú. OHA 420. 39–40. Ugyanerről még: uo. 33., 62.
- 253 Széll Jenő-interjú. OHA 4/3. 624.
- 254 Rainer 1996: 148–150.
- 255 Aczél György-interjú. OHA 162/2. 446.
- 256 Hruscsov a szovjet pártvezetés ülésén még október 31-én jelentette be, hogy ideiglenes kormányt kell alakítani Kádár János vezetésével. Hegedűs B. 2000: 385.
- 257 Rainer 2012: 46.
- 258 MOL M-KS 288. f. 4/3. ő. e.
- 259 Tabajdi Gábor közölte a „Fehér hollók” egyháztörténeti kutatócsoport honlapján (www.hollok.hu; utolsó letöltés: 2012. szeptember 3.) a székházépítés 1950-es, „szigorúan titkos” jelzésű terveit. Ezeken látható, hogy mely helyiségekben alakították ki az akkori államvédelmi vezetők hivatalait.
- 260 Döme Piroska: János. PSZL. 942. f./ 2. ő. e. 29.
- 261 Döme Piroska 1967. december 13-án 16.30–17^h, 1969. szeptember 17-én 16–16.30, 1970. október 1-jén 16.30–17^h, 1973. február 1-jén 12–12.30, 1977. november 7-én 16.30–17^h, 1979. november 14-én 11–11.30, 1982. február 10. 11–11.30, 1983. szeptember 8-án 11–11.30, 1985. október 31-én 16.30–17^h, 1986. október 2-án 11.30–12^h között vizitálhatott az első titkárnál. Néhány alkalommal nincs csak bejegyezve utána a naptárba újabb látogató: 1976. január 28-án 16.30-kor, 1976. november 4-én 12^h-kor, 1980. július 9-én 16.30-kor, 1982. október 27. 11^h-kor, 1988. szept. 1-jén 11.30-kor MOL M-KS 288. f. 47/847. ő. e. Kádár János asztali naptárai.
- 262 Pető 1998: 74.
- 263 Döme Piroska: János. PSZL. 942. f./ 2. ő. e. 5.
- 264 Rainer 2012: 43.
- 265 Döme Piroska: János. PSZL. 942. f./ 2. ő. e. 5.
- 266 Döme 1990.
- 267 Döme 1969; 1974a; 1983.
- 268 Lásd például: „Egyik találkozónkon János ünnepélyesen bejelentette, hogy a párt vezetősége engedélyezte a mi összetartozásunkat. Ez olyan volt, mint egy hivatalos esküvő. Igaz, hogy semmit nem változtatott életmódunkon. Én ott laktam a szüleimnél Gyurkával a Szív utcai lakásban, János továbbra is egy ágyban aludt öccsével abban az ablaktalan vici-lakásban [vice-lakásban], ahol édesanyja aludt a másik fekhelyen.” Döme Piroska: János. PSZL. 942. f./ 2. ő. e. 2. A *Képes* 7-beli interjúban szinte ugyanezekkel a szavakkal mesélte el a történetet. „Kádár János akkoriban a Wekerle Sándor utcában dolgozott egy esernyőüzemben, mint kifutó. Egyik találkozásunkon ünnepélyesen bejelentette, hogy a párt vezetősége engedélyezte az összetartozásunkat. Ez olyan volt, mint egy hivatalos esküvő. Igaz, én továbbra is a szüleimnél laktam, ő meg egy ágyban aludt az öccsével, egy ablaktalan vice-lakásban, ahol a másik fekhely az édesanyjáé volt.” Döme 1990. A máshol is előforduló szövegegyezések oka az lehet, hogy Döme Piroska az interjúkérdésekre írásban válaszolhatott, és átemelte saját korábbi szövegeit. De más esetekben is megfigyelhető, hogy szövegszerűen is nagyon hasonlóan idézte fel emlékeit.
- 269 Döme Piroska-interjú. Centropa.
- 270 Döme Piroska: János. PSZL. 942. f./ 2. ő. e. 4.
- 271 Más alkalommal úgy emlékezett, hogy „valóságos harcsabajusza” volt: „Érdekes, a kényszerűség mindnyájunkat arra ösztökölt, hogy sokkal divatosabban, csinosabban öltözködjünk, mint régi életünkben. A szakáll akkor nem volt divatos, ezért csak feltűnő lett volna, s így a párt jóformán minden férfitagja bajuszt növesztett. Kádárnak valóságos harcsabajusza volt.” Döme 1983: 72–73.
- 272 Visszaemlékezésében így magyarázta ezt: „Kettesben is ritkábban találkoztunk, de tudtam, hogy ez nem az elhidegülés jele.” Döme Piroska: János. PSZL. 942. f./ 2. ő. e. 5.
- 273 Döme Piroska: János. PSZL. 942. f./ 2. ő. e. 8.
- 274 Döme Piroska: János. PSZL. 942. f./ 2. ő. e.
- 275 Döme 1969: 114.; a kötet második kiadásában: Döme 1974a: 145.
- 276 Az előzményeket így meséli el: „Először Magda, Pista bátyám felesége ment be Jánoshoz a pártba. Neki azt mondta, hogy gépkocsik járnak a volt koncentrációs táborokat és keresnek engem. Anya is elmesélte, hogy bement a pártközpontba, a Köztársaság térre és a kapuból üzent Jánosnak, hogy beszélni akar vele. Ő leszaladt elé és felvezette. »Láttad volna, milyen bársonyszékben ült« – szokta anya emlegetni ezt a találkozást. Őt is megnyugtatta, hogy keresnek.” Döme Piroska: János. PSZL. 942. f./ 2. ő. e. 11.
- 277 Döme 1983: 259.
- 278 Uo. 263.
- 279 Uo.
- 280 Döme Piroska: János. PSZL. 942. f./ 2. ő. e. 12.
- 281 Döme 1983: 258–277.
- 282 Uo. 278.
- 283 Uo.
- 284 Uo. 279.
- 285 Málnay Levente rend. 1975.
- 286 Kádár Jánosné 1989: V. 4.
- 287 Döme 1990.
- 288 Döme Piroska így emlékszik vissza arra, amikor a Kádár János elleni koncepciók perben kihallgatták: „Többek között még különböző nőügyeit is emlegette, nyilván tudott a mi régi szerelmünkről és féltékennyé akart tenni. »Hát ezt igazán nem feltételeztem volna róla!« – és majdnem elnevettem magam.” Döme Piroska: János. PSZL. 942. f./ 2. ő. e. 15–16.
- 289 MOL M-KS 288. f. 47/847. ő. e. Kádár János asztali naptárai.
- 290 Aczél György a vele készült interjúban többször is „konzervatív” emberként jellemzi Kádárt. Aczél György-interjú. OHA 162. 458.
- 291 MOL M-KS 288. f. 47/847. ő. e. Kádár János asztali naptárai.
- 292 Katona 2001: 206.
- 293 MOL M-KS 288. f. 47/847. ő. e. Kádár János asztali naptárai.
- 294 Katona 2001: 206.
- 295 Huszár 2006: 278.
- 296 Barta Istvánné-interjú.
- 297 Aczél György-interjú. OHA 162/3 722.
- 298 Széll Jenő-interjú. OHA 4/1. 100.
- 299 Aczél György-interjú. OHA 162/2. 377.
- 300 Kelen Béla-interjú. OHA 101/2. 303.; Vásárhelyi Miklós-interjú. OHA 3. 161.
- 301 Barta Istvánné-interjú.
- 302 Szűrös Mátyás-interjú. OHA 426. 129.
- 303 Uo.
- 304 Aczél 2001: 20.
- 305 Szűrös Mátyás-interjú. OHA 426. 129.
- 306 Vass 2003: 291. Ugyanehhez lásd: Vass Henrik-interjú. OHA 100. 421–427.
- 307 Berecz 2001: 194.

- 308 *Kedves, jó Kádár elvtárs!* 2002: 87/A. 189. Illyés Gyula Kádár Jánosnak. (1961. július 9.)
- 309 *Kedves, jó Kádár elvtárs!* 2002: 87/B. 190. Kádár János Illyés Gyulának. (1961. július 11.)
- 310 *Kedves, jó Kádár elvtárs!* 2002: 211/A. 461. Gyurkó László Kádár Jánosnak. (1974. december 30.)
- 311 *Kedves, jó Kádár elvtárs!* 2002: 211/B. 462. Kádár János Gyurkó Lászlónak. (1975. január 17.)
- 312 Gyurkó 1982.
- 313 Barta Istvánné-interjú.
- 314 MOL M-KS 288. f. 47/847. ő. e. Kádár János asztali naptárai.
- 315 Barta Istvánné-interjú.
- 316 Bíró József-interjú.
- 317 Aczél 2001: 20.
- 318 Erdélyi Károly november 4. után a kormány titkárságán dolgozott, majd 1958-tól a pártapparátusban volt Kádár referense, és több fontos tárgyaláson ő tolmácsolt neki oroszra (1958–1962). Eztán külügyminiszter-helyettes (1962–1970), a párt Külügyi Osztályának vezetője (1970–1971) és KB tag (1966–1971) lett.
- 319 Huszár 2006: 127.; Berecz 2008: 47–50.
- 320 Aczél 2001: 20.
- 321 MOL P 2065. 1. doboz, 9. tétel.
- 322 Barta Istvánné-interjú.
- 323 MOL M-KS 288. f. 47/847. ő. e. Kádár János asztali naptárai.
- 324 Barta Istvánné-interjú.
- 325 A hetvenes években inkább hétfőn vagy szerdán, a nyolcvanas években általában szerdán vagy csütörtökön kereste fel. MOL M-KS 288. f. 47/847. ő. e. Kádár János asztali naptárai.
- 326 Huszár 2001: 112.
- 327 Gough 2006: 79.
- 328 Döme Piroska: János. PSZL. 942. f. / 2. ő. e.
- 329 *Kedves, jó Kádár elvtárs!* 2002: 1/A. 739. Kádár János Kertész Jánosnak. (1958. március 31.)
- 330 Huszár 2001: 15.
- 331 *Kedves, jó Kádár elvtárs!* 2002: 1/B. 740. Kertész János Kádár Jánosnak [1958. április.]; 1/C. 740–741. Kertész János Kádár Jánosnak (1958. június 9.); 1/D. 741. Kádár János Kertész Jánosnak (1958. július 7.); 2. 742. Kertész János Kádár Jánosnak. (1959. július 5.); 3/A. 742–743. Kertész Tünde Kádár Jánosnak. (1972. június 13.); 3/B. 743. Kádár János Kertész Tündének és Fiser Tivadarnak. (1972. július 7.); 4/A. 744. Krezinger Anna Kádár Jánosnak (1973. május.); 4/B. 744. Kádár János Krezinger Annának. (1973. május 11.); 4/C. 744–745. Lukács Józsefné Krezinger Anna Kádár Jánosnak. [1973. június.]
- 332 *Kedves, jó Kádár elvtárs!* 2002: 5/A. 745. Dudás Gyula Kádár Jánosnak. (1977. október 5.)
- 333 *Kedves, jó Kádár elvtárs!* 2002: 5/B. 746. Kádár János Dudás Gyulának. (1977. október 10.)
- 334 Huszár 2001: 350.
- 335 MOL M-KS 288. f. 47/847. ő. e. Kádár János asztali naptárai.
- 336 Uo.
- 337 *Kedves, jó Kádár elvtárs!* 2002: 693. Lásd a szerkesztői jegyzeteket.
- 338 MOL P 2065. 1. doboz, 19. tétel.
- 339 Kádárné Tamáska 1990: 5.
- 340 MOL M-KS 288. f. 47/847. ő. e. Kádár János asztali naptárai.
- 341 Például 1969. november 9-én. MOL M-KS 288. f. 47/847. ő. e. Kádár János asztali naptárai.
- 342 MOL M-KS 288. f. 47/847. ő. e. Kádár János asztali naptárai.
- 343 Az első titkár 1969-ben és 1970-ben négyszer, 1971-ben kétszer (egyik alkalommal az Operában), ezt követően négy éven át egyáltalán nem, 1976-ban ismét csak egyszer, 1977-ben kétszer (december 31-én feltehetően a Vígyszínház szilveszteri műsorát nézte meg), 1978-ban háromszor (ebből egyszer az Erkel, egyszer a Báb-színházba ment), 1980-ban, illetve 1983-ban csak egyetlenegyszer járt színházban. Az alábbiakban felsorolom az asztali naptárába bejegyzett színházlátogatásait, pontosabban közülük azokat, amelyek nem kapcsolódnak valamelyik hivatalos állami ünnepélyhez. Zárójelben jelzem, amikor valamely forrásból tudható, hogy éppen hova látogatott. 1969-ben január 24-én, február 20-án, október 25-én, november 17-én, 1970-ben január 22-én, május 6-án, június 10-én, június 18-án, 1971-ben június 23-án, szeptember 23-án (Opera), 1976-ban február 5-én, 1977-ben január 21-én (Opera), december 31-én, 1978-ban október 15-én (Erkel Színház), december 14-én, december 18-án (Bábszínház), 1980-ban november 3-án (ezúttal a Tháliában a Rajkim előadása), 1983-ban június 13-án látogatott el valamelyik budapesti teátrumba. MOL M-KS 288. f. 47/847. ő. e. Kádár János asztali naptárai.
- 344 Tóth Eszter Zsófia közlése. (Miközben szakmai szemmel olvasta a kéziratot, ez a személyes emlék is eszébe jutott – külön köszönet érte.)
- 345 *Kedves, jó Kádár elvtárs!* 2002: 287/A. 604. Görgey Gábor és Huszti Péter Kádár Jánosnak. (1983. május 10.)
- 346 *Kedves, jó Kádár elvtárs!* 2002: 287/B. 605. Kádár János Görgey Gábornak (1983. június 3.).
- 347 MOL P 2065 1. doboz, 8. tétel.
- 348 MOL M-KS 288. f. 47/847. ő. e. Kádár János asztali naptárai.
- 349 Ezt megelőzően fél hónapra még ismét felhagyott új szokásával, majd több-keve-
- sebb rendszerességgel, de újra hódolt neki. MOL M-KS 288. f. 47/847. ő. e. Kádár János asztali naptárai.
- 350 1975 áprilisától ismét abbahagyta az úszást, majd újfent újrakezdte, de inkább csak egyszer úszott, szerdánként (1975 márciusában ismét rendszeres kórházi kezelésre szorult). 1978 végére ismét megszokott ritmussá vált a heti kétszeri úszás (1981-től a szombati alkalom sokszor előrébb került fél órával – ekkortól már nem munkanap a szombat –, majd 1984 nyaratól déli időpontra tette át az úszást.) MOL M-KS 288. f. 47/847. ő. e. Kádár János asztali naptárai.
- 351 Kádár János látogatása a SZU-ban kötetlen eszmecsere céljából. MOL M-KS-288. f. 5/575. ő. e.
- 352 *Kedves, jó Kádár elvtárs!* 2002: 409. Lásd a szerkesztői jegyzeteket.
- 353 MOL M-KS 288. f. 9/19/1972/3. ő. e.; MOL M-KS-288. f. 5/575. ő. e.; MOL M-KS-288. f. 5/578. ő. e.; MOL M-KS 288. f. 5/577. ő. e. Huszár 2006.
- 354 L. I. Brezsnjevvel folytatott megbeszélés. MOL M-KS-288. f. 5/575. ő. e.
- 355 Kádár János tájékoztatója moszkvai tárgyalásairól. MOL M-KS 288. f. 7/395. ő. e.
- 356 „Április közepén közölte velem Biszku elvtárs, hogy a Politikai Bizottság még január elején – távollétemben – határozatot hozott arról, hogy meg kívánnak emlékezni a közeljövőben esedékes 60. születésnapomról. Megköszönve a figyelmességet, közöltem, s most megismétlem az ezzel kapcsolatos személyes kívánságomat: a megemlékezés a lehető legegyszerűbb módon történjék, a nyilvánosság egyetlen rövid ténykommuniké legyen, s mellőzzenek mindenféle publicisztikai körítést.” MOL M-KS 288. f. 5/581/1. ő. e.
- 357 Uo.
- 358 Kádár János május 10-ei levele a Központi Bizottsághoz nyugdíjba vonulási szándék-

- káról. MOL M-KS 288. f. 5/581/1. ő. e.
Kádár János által a KB-hoz intézett levél
Kádár János részvételével való folytató-
lagos megbeszélése. MOL M-KS 288. f.
5/581/2. ő. e.
- 359 *Kedves, jó Kádár elvtárs!* 2002: 179/A. 417.
Déry Tibor Kádár Jánosnak. (1972. május
26.)
- 360 *Kedves, jó Kádár elvtárs!* 2002: 182/A. 420.
Erdei Ferencné Majláth Jolán Kádár János-
nak. (1972. május 30.)
- 361 Darvas 1972: 935.
- 362 Kádár 1972b: 295.
- 363 Kádár 1972a; 1972c; 1972d.
- 364 Gyurkó 1982: 17.
- 365 PSZL 765. f. 68. ő. e. 17.
- 366 PSZL 765. f. 68. ő. e. 16.
- 367 Kádár János 60. születésnapjának megün-
neplésével kapcsolatos kérdések. MOL
M-KS 288. f. 5/581/1. ő. e.
- 368 MOL M-KS 288. f. 5/583. ő. e.
- 369 Kádár János levele a Központi Bizottság-
hoz nyugdíjba vonulási szándékáról. (Zárt
ülés.) MOL M-KS 288. f. 4/117-118. ő. e.
- 370 A Politikai Bizottság határozati javaslatá-
nak tervezete. (Zárt ülés.) MOL M-KS
288. f. 4/117-118. ő. e.
- 371 Uo.
- 372 MOL M-KS 288. f. 5/584. ő. e.
- 373 Katona 2001: 203–204.
- 374 Uo. 204–205.
- 375 Berecz János-interjú.
- 376 Váczi 1989: 45.
- 377 Kádár 1988: II. 430.
- 378 Gyurkó 1982.
- 379 Gyurkó 1962. Az írást gyakorlatilag át-
emelte a Kádár születésnapjára megjelent
kötetbe: Gyurkó 1982: 299–302.
- 380 Gyurkó 1982: 299.; Murányi 2012: 74.
- 381 Gyurkó 1982: 302
- 382 Murányi 2012: 73.
- 383 Méray 1961. Idézi Murányi 2012: 74.
- 384 „És akkor elkezdünk beszélgetni, akkor
aztán elmondta, ez már később, egy re-
pülőgép úton, Taskentbe mentünk, hogy
egyáltalán az egész jelszó hogy született,
ez a bizonyos, hogy aki nincs ellenünk, az
velünk van. És akkor még megkritizálta a
Rényit, mert a Rényi ezt félreértette a *Nép-
szabadságban*.” Pethő Tibor-interjú. OHA
189. 672.
- 385 Kádár 1988: II. 552.
- 386 Gyurkó 2012: 72.
- 387 Gyurkó 1996; 2001.
- 388 Gyurkó 2001: 7.
- 389 Gyurkó 2000: 38.
- 390 Rózsa 2008: 11.
- 391 Dávid 1973; György 2005: 21–31. György
Péter a szekköt „a Kádár-rendszer hiteles
és igazi önarcképének” nevezi. Rózsa T.
Endre ellenben az ironiát a gúnyt emeli ki:
Rózsa 2008: 10–11.
- 392 Bányai 2005.
- 393 MOL P 2065. 2., 3., 4. doboz.
- 394 Litván 2001: 15.
- 395 MOL M-KS 288. f. 5/853/2. ő. e.
- 396 *Kádár János hetvenéves* 1982: 787.
- 397 Száraz 1982: 79–80.

ODAKINN

- 398 Kelen Béla-interjú. OHA 101. 662–663.
- 399 Gyurkó 1982: 45.
- 400 Kádár János beszélgetése Mesterházi La-
jossal 1967 januárjában. (*Budapest*, 1967,
3. sz.) PSZL 765. f. 50. ő. e.
- 401 MOL P 2065. 11. doboz, 6. tétel.
- 402 Kutassi 1987: 94–95.
- 403 *Szabad Nép*, 1946. december 23. Idézi
Gyurkó 1982: 162.
- 404 Gyurkó 1982: 163.
- 405 Uo. 163–164.
- 406 Uo. 164.
- 407 Rónay 1993: 108.
- 408 Hadas–Karády 1995: 104.
- 409 Berecz 2001: 187.
- 410 *Kedves, jó Kádár elvtárs!* 2002: 35. 735. Ká-
dár János Kádár Jánosnének (1964. május
23.).
- 411 MOL M-KS 288. f. 47/847. ő. e. Kádár Já-
nos asztali naptárai.
- 412 Kő 1997: 319–321.
- 413 1974-ben például az Országos Testneve-
lési és Sporthivatal készített tervezetet az
MSZMP Titkársága számára, amely a ba-
jok okait kereste, és egyben gyógyírt is kí-
nált azokra. A Titkárság határozatát utóbb
eljuttatták a Rádióknak, a Televízióknak, és
később nyilvános tanácskozást is rendez-
tek róla. A válogatott és a klubok „ered-
ményeit a közvélemény nagy figyelemmel
kísérte”, ezért a pártvezetés számára úgy
tűnhetett, hogy határozott fellépésük a párt
iránti „bizalmat” is erősítheti. MOL M-KS
288. f. 7/445. ő. e.
- 414 Kő 1997: 319–321.
- 415 Dénes–Jamrich 1998: 282.
- 416 Uo. 283.
- 417 Szöllősi 2005: 14.
- 418 *Lenin eszméi győzedelmeskednek*. Beszéd
a Csepel Vas- és Fémművek dolgozóinak
nagygyűlésén. (1961. december 6.) Kádár
1988: 418–419.
- 419 A Központi Bizottság beszámolója a Ma-
gyar Szocialista Munkáspárt VIII. kong-
resszusának. Kádár 1988: 531.
- 420 A Központi Bizottság beszámolója a Ma-
gyar Szocialista Munkáspárt VII. kong-
resszusának a politikai helyzetről és a párt
feladatairól. (1959. november 30.) Kádár
1988: 152–153.
- 421 „Aligha tudjuk teljes mértékben felbecsül-
ni, milyen érdemeket szerzett a Hruscsov
elvtárs vezette Központi Bizottság, amely
1953 óta harcol a személyi kultusz teljes és
gyökeres felszámolásáért” – ezzel a meg-
jegyzéssel kárhoztatta szovjet hatásra az
albán vezetők, Enver Hodzsa és Mehmet
Shehu önkényeskedését. *Lenin eszméi győ-
zedelmeskednek*. Beszéd a Csepel Vas- és
Fémművek dolgozóinak nagygyűlésén.
(1961. december 6.) Kádár 1988: 405.
- 422 Pártnapi beszéd Kecskeméten. (1960. ja-
nuár 22.) Kádár 1988: 187.
- 423 MOL M-KS 288. f. 4/44. ő. e.; Huszár
2003: 83–84.
- 424 Háy 1959; 1962; Gosztonyi 1964; Mihályfi
1968; Fedoszejev 1971; Óvári 1972; Garai
1975; Hárs 1974; Maróthy 1977; Óvári
1978; Búza 1983; Katona 1985; Kárpáti
1985; Boldizsár 1986; Hámosi 1987.
- 425 MOL P 2065. 1. doboz, 21. tétel.
- 426 MOL P 2065. 1. doboz, 22. tétel.

- 427 1971. szeptember 26-án 18^h-kor például naptárában „sakk-verseny” szerepel a bejegyzések között, 1975. december 6-án 18^h-kor pedig a „sakkbajnokság”. MOL M-KS 288. f. 47/847. ő. e. Kádár János asztali naptárai.
- 428 MTI fotó F_VIG19781204017.
- 429 1970. október 1-jén 17^h-kor „sakkozók” és 1973. október 15-én 18^h-kor „sakkozók”, 1970. január 14-én 18^h-kor, február 24-én 19^h-kor „sakk” szerepel a naptárban. MOL M-KS 288. f. 47/847. ő. e. Kádár János asztali naptárai.
- 430 A „sakkszövetség”-et a következő napokra, a következő időpontokra jegyezte be a programjába: 1972. október 18. 11^h (ekkor Biszku társaságában látogatott oda), 1973. február 26. 18^h, 1973. november 20. 18^h, december 17. 18^h, 1974. május 30. 18^h, szeptember 26. 18^h, 1975. szeptember 23. 18^h, 1976. november 1. 18^h?, 1977. április 5. 17.30, május 23. 18^h, 1977. szeptember 1. 18^h, november 15. 17.30, december 13. 18.30, december 20. 17.30, 1979. április 2. 17.30, 1980. május 20. 17.30, december 16. 17^h, 1982. július 13. 17.45, július 29. 18^h, szeptember 14. 18^h, 1983. március 8. 17.30, 1984. október 25. MOL M-KS 288. f. 47/847. ő. e. Kádár János asztali naptárai.
- 431 1973. február 26-án csütörtökön mindkét szövetség egyszerre szerepelt a programjában. MOL M-KS 288. f. 47/847. ő. e. Kádár János asztali naptárai.
- 432 Szerényi élettörténetét *Tizenégy év a Gulágon* című könyvében dolgozta fel: Szerényi 2004.
- 433 1984. március 15. 17.30-kor jegyezte be a naptárba az érkezését. MOL M-KS 288. f. 47/847. ő. e. Kádár János asztali naptárai.
- 434 Kopec–Pritchett 2002: 145.
- 435 Kádár János és dr. Beckl Sándor látogatása a Sakkszövetségben. *Magyar Sakkélet*, 1974. (24. évf.) 6. sz. 123.; Kádár János fogadta olimpiikonjainkat. Nagy megtiszteltetés. *Magyar Sakkélet*, 1979. (29. évf.) 1. sz. 18–19.; Flórián Tibor – Szerényi Sándor: Kádár János hetvenedik születésnapjára. *Magyar Sakkélet*, 1982. (32. évf.) 5. sz. 97.; Kádár János kitüntetése. *Magyar Sakkélet*, 1982. (32. évf.) 6. sz. 123.; Kádár János látogatása a Sakkszövetségben. *Magyar Sakkélet*, 1982. (32. évf.) 9. sz. 199.; Kádár János látogatása a Magyar Sakkszövetségben. *Magyar Sakkélet*, 1984. (34. évf.) 12. sz. 267.; Születésnapra! Kedves Kádár Elvtárs! *Sakkélet*, 1987. (37. évf.) 5. sz. 153.; Kádár János és a sakk. Kevésbé ismert fotók alapján. *Sakkélet*, 1987. (37. évf.) 5. sz. 154–155.; Kádár János látogatása. *Sakkélet*, 1987. (37. évf.) 10. sz. 326.; Kádár János nyilatkozata a szovjet „64” sakkszemlének. *Sakkélet*, 1987. (37. évf.) 11. sz. 345.; Kádár János látogatása a moszkvai Központi Sakk-klubban. *Sakkélet*, 1987. (37. évf.) 12. sz. 383.
- 436 Meleghegyi Csaba – Ozsváth András: Portisch Lajos ismét az elsők között! Karpov nyerte a tilburgi szupertornát. *Magyar Sakkélet*, (30. évf.) 12. sz. 1980. 265–271.; Kádár János: A sakk jellemformáló... [A *Komszomolszkaja Pravda*-ban és a *Magyar Ifjúság*-ban is megjelent cikk.] *Magyar Sakkélet*, (30. évf.) 12. sz. 1980. 270–271.
- 437 Huszár 2003: 272.
- 438 Uo. 261.
- 439 Karpov 1978; Lilienthal 1985; Lilienthal 1989; Maróczy 1941; Molnár 1982; Barcza szerk. 1975; Bilek szerk. 1979; Bilek szerk. 1982; Bilek 1987; Gelenczei 1967; Gizycki 1962.
- 440 Széll Jenő-interjú. OHA 4/2. 474.; Kelen Béla-interjú. OHA 101. 301–302.
- 441 Pethő Tibor-interjú. OHA 189. 672.
- 442 Kelen Béla-interjú. OHA 101. 302. Kelen Béla elbeszéléséből tudjuk, hogy Kádár Jánosnak a sakkbán a vezércsel megnyitás volt a kedvence.
- 443 PSZL 765. f. 45. ő. e.
- 444 Gough 2006: 26.
- 445 Lilienthal 1985.
- 446 Szerényi 1985: 9.
- 447 Portisch 2006: 20.
- 448 Uo.
- 449 Majtényi 2010.
- 450 Kádár János bírái előtt 2001: 58–66.
- 451 Jelentés Zöld Sándor haláláról, 1962. március 29. ÁBTL 2.1. IX/27. 2–4. Kádár János bírái előtt 2001: 199.
- 452 Majtényi 2010: 451–456.
- 453 Tárgyalási jegyzőkönyv. (1954. július 22.) ÁBTL V – 150 322/2. Kádár János bírái előtt 2001: 480.
- 454 Gough 2006: 55.
- 455 Saját elbeszélése „munkásmozgalmi” múltjáról: Kádár 1985.
- 456 Kádár János beszélgetése Mesterházi Lajossal 1967 januárjában. (Budapest, 1967. 3. sz.) PSZL 765. f. 50. ő. e. 17–18.
- 457 Tárgyalási jegyzőkönyv. (1954. július 22.) ÁBTL V – 150 322/2. Kádár János bírái előtt 2001: 480.
- 458 Uo. 463–543.
- 459 Élete utolsó évében nyilatkozott csak arról, hogy ezek a történetek valótlanok. Kádár János – végakarát 1989: 59.
- 460 Kedves, jó Kádár elvtárs! 2002: 2. 15–17. Kádár János Rákosi Mátyásnak. (1955. május 16.)
- 461 Farkas 1990: 353.
- 462 Kádár János – végakarát 1989: 79.
- 463 Aczél György-interjú. OHA 162. 458.
- 464 Fekete Krisztián-interjú.
- 465 MOL M-KS 288. f. 47/847. ő. e. Kádár János asztali naptárai.
- 466 Uo.
- 467 1984 májusában például majdnem egy egész hónapot betegeskedett. MOL M-KS 288. f. 47/847. ő. e. Kádár János asztali naptárai.
- 468 Részletesen lásd Majtényi 2009: 37–41.
- 469 Kádár Jánosné 1989: V. 4.
- 470 Z. Karkovány 2007: 3–4.
- 471 MOL P 2065. 12. doboz, 83. tétel.
- 472 Berecz 201: 187.
- 473 Pap János-interjú. OHA 106. 235.
- 474 MOL P 2065. 10. doboz, 21. tétel.
- 475 Kádár Jánosné 1989: VIII. 5.
- 476 MOL M-KS 288. f. 47/847. ő. e. Kádár János asztali naptárai.
- 477 Berecz 2001: 189.
- 478 Uo. 190.
- 479 Horváth–Solt–Szabó–Zanathy János–Zinner szerk. 1993: 784–789.; MOL M-KS 288. f. 30/2. ő. e.; MOL M-KS 288. f. 30/14. ő. e.
- 480 1956 kézikönyve. I. kötet. 1996: 306–307.; Szakolczai 1994: 238.; Kahler 2006: 31.
- 481 Rainer 2012: 47.
- 482 Népszabadság, 1957. április 2., 2.
- 483 Shawcross 1974.
- 484 Litván 2001: 13.
- 485 Szabó 2001: 35.
- 486 Gyurkó 2000: 36.
- 487 Huszár 2003: 279., 280., 303–308.
- 488 Az MSZMP KB 1989. április 12-ei ülésének jegyzőkönyve. Az MSZMP KB 1989. évi jegyzőkönyvei, 1993. 760.
- 489 Huszár 2003: 311–313.
- 490 Az asztali naptár szerint Kanyó András a következő időpontokban járt nála: március 10-én 13^h-ra, 13-án 15.45-re, érkezett. 17-én Kádár levelet írt Kanyónak, amiben azt javasolta, hogy most már írásban küldje meg a kérdéseit, amire ő hasonlóképp válaszol. Ezt követően a naptár szerint Kanyó 21-én 12.45-től 13.15-ig, 30-án 13^h-tól 14^h-ig volt nála.
- 491 Aczél György így vélekedett Kádár utolsó beszédéről: „Az 1989 februárjában a Központi Bizottság előtt elmondott utolsó beszéde már felbomló tudatáról tanúskodott;

- egyetlen értelmes mondat alig maradt benne. Utolsó üzenete szinte megfjejtetlen, nem más, mint az iszonyú önvád közzététele." Aczél 2001: 25.
- 492 Az MSZMP KB 1989. április 12-ei ülésnek jegyzőkönyve. *Az MSZMP KB 1989. évi jegyzőkönyvei*, 1993. 759.
- 493 Uo. 760.
- 494 Kádár utolsó beszéde. Györffy Miklós interjúja Dr. Rétsági Györggyel. 168 óra, 1996. július 16., 14–15.
- 495 MOL P 2065 1. doboz, 4. tétel.
- 496 MOL P 2065 7. doboz, 1. tétel.
- 497 MOL P 2065 1. doboz, 4. tétel.
- 498 Sík 1970: 234.
- 499 Kádár Jánosné levele Kádár Jánosnak. (Budapest, 1960. szeptember 15.) MOL P 2065 1. doboz, 18. tétel.
- 500 Kádár Jánosné 1989: IX. 4.
- 501 A többi kommunista vezetőt Aczél szerint így jellemezte: „Zsivkovnál a butaság és szituációérzéketlensége zavarta. [...] Megvetette Giereket gigantikus vásárlásaiért Budapesten, s az elterjedt hírekért, hogy az asszony Párizsba jár ruhát csináltatni. Husakot gyávaságáért nézte le. [...] Titoval többször személyesen találkozott, nagyon jó el tudtak egymással beszélgetni. De pompaszeretete, kastélyai, vadaskertje, kényúri tempói idegen világot jelentettek számára. [...] Castrót anarchista bohócnak tekintette; gondolkodott arról, hogy egyáltalán elvtársának nevezheti-e. Az utolsó években egyedül Jaruzelski volt az, akiről megbecsüléssel beszélt, amit még a lengyel tábornok arisztokrata származása sem befolyásolt.” Aczél 2001: 24.
- 502 Litván 2001: 14.
- 503 François Mitterrand: Az igazság ahogy én látom. (*Unité*, 1977. október 14., 20.) MOL. M-KS-288-32. 1977.
- 504 Köztük például Franz Joseph Strausst. Tóth Sándor 2005: 149.
- 505 MOL M-KS 288. f. 47/847. ő. e. Kádár János asztali naptárai.
- 506 Kádár Jánosné 1989: IX. 4–5.
- 507 Marosán 1989: 240.
- 508 Uo.
- 509 A kor reprezentatív különvonata ma a Vasúttörténeti Parkban tekinthető meg, a látogató megsemlélheti a vonat utasterének díszes kárpitjait, igényes belső kialakítását. A szerelvény rendészeti biztosításához lásd a következő dokumentumot: A „K”-vonat (kormányvonat) biztosítási tapasztalatai. (1963.) OSA (Open Society Archives) 357-2-1 7. d.
- 510 Pethő Tibor-interjú. OHA 189. 670–671.
- 511 A történetet elbeszéli, az erről szóló forrásokat közli: Baráth 2007.
- 512 Horváth Ede 1990: 38–39.
- 513 Gál 2005: 127–128.
- 514 Dr. Donáth Ferencné Bozóky Éva-interjú. OHA 80. 153. Emlékei szerint különbözőek a vadászati szokásai Rákosiétól: „Kádárral szeretett vadászni, mert ő neki nem vezették elő az előre beidomított, szelídített vadakat...” Uo. 181.
- 515 Tárgyalási jegyzőkönyv. (1954. július 22.) ÁBTL V – 150 322/2. *Kádár János bírái előtt* 2001: 476. Donáth Ferenc ugyanezt így mesélte el: „Gyakran jártunk együtt vadászni különböző helyekre, s főleg ez volt barátságunk alapja. Kádár lakásán néhány alkalommal voltam. Kádár két alkalommal volt nálam feleségével együtt, azonban többször előfordult, hogy vadászatra indulva beszólt a lakásomra.” Donáth Ferenc gyanúsított kihallgatása. (1954. június 15.) ÁBTL V – 150 322/3. *Kádár János bírái előtt* 2001: 307.
- 516 Dr. Tóth Sándor-interjú, 2005.
- 517 Tóth Sándor 2005: 126.
- 518 Dr. Tóth Sándor-interjú, 2005.
- 519 Tóth Sándor 2005: 126.
- 520 Marton Károly-interjú.
- 521 MOL XIX-K-9-ah 1-2. d.
- 522 Rosenberger Pál-interjú.
- 523 Zoltán 1996: 23.
- 524 Gemencen a Duna-parton lévő vadászház és a keselyűsnek nevezett házán kívül még építettek egy faházat a Pandúr-szigeten. Gyulajon a horgásztavak feletti dombon épült, Rákosi-villának nevezett ház mellé 1982-ben még egy nagyobb ház emeltek. Telkiben, a Budavideki Erdő- és Vadgazdaság központjában lévő, kétemeletes, összkomfortos „vadászház” kifejezetten a kormányvendégek fogadására épült. Gyarmatpusztán kis vadászház állt a domboldalban. 1984-ben a tó felett háromszintes, sokszobás vendégházat építettek. Gödöllőn csak két viszonylag szerény vadászház volt, ezért Valkón építettek egy háromszintes házat. 1975 után korszerű, 20-30 fő befogadására alkalmas épületek létesültek (Gyarmatpuszta, Soponya, Karapancsa), amelyek lehetőséget kínáltak a vadgazdaságok exportforgalmának emelésére.
- 525 Pünkösti 2001: 373.
- 526 ÁBTL 2.1. Zárt IX/9. Összefoglaló Kádár János társai ügyében őrizetbe vett, internált és rehabilitált személyekről.
- 527 Berényi Kálmánné-interjú.
- 528 Dr. Rácz Antal-interjú.
- 529 Kedves 1999a: 16–18.
- 530 Pap János-interjú. OHA 106. 158.
- 531 MOL XXVIII-K-10 1. d.
- 532 Trófeakiállítás. A hazai vadászok 1969-1970. évi arany és ezüstérmes trófeái. 1970. VI. 20–30. Mezőgazdasági Múzeum. Szarvasagancs 1969. aranyérmes: 1. Kádár János, 2. Kárpáti Ferenc, 3. Kádár János, 4. Dr. Horváth Béla, 5. Kovács István, 6. László Andor, 7. Csémi Károly, 8. Gáspár Sándor, 9. Földes László, 10. Mátyás László, 11. Timár Mátyás, 12. Borbándi János, 13. Fock Jenő, 14. Czinege Lajos, 15. Cseterki Lajos. Vadászati kiállítások és trófeabemutatók. 62. (MOL XIX-K-9-aj 44. d.) Az ugyanebben az évben megrendezett győri Vadászati Kiállításon Horst Gerlach, Witzl Jürgens, Rudolf Hess és Helga Hess által elejtett szarvasok agancsai vezették a rangsort. Uo. 132.
- 533 A *Szabad Föld*ben 1970-ben jelent meg egy, a vadászaink érdemeit méltató rövid hír. „A jugoszláviai Újvidéken szeptember 12. és október 5. között megtartott nemzetközi vadászati kiállításon, a többi között kilencven magyar trófea szerepelt. Közülük 76 arany-, tíz ezüst- és négy bronzérmes nyert. Két szarvasagancsunk alig maradt el a világrekordtól. Egy maratonvásári őzagancs pedig óriási fölénytel utasította a második helyre a 70 év óta világrekorderként nyilvántartott lengyel agancsot, s ugyancsak világcsúcsot javított az a dámlapát is, amelynek hordozója Gyulajnál került terítékre. Mindent összevetve, az európai nagyvadak versengésében hazánk szerezte meg az első helyet. A magyar vadgazdálkodás nagy sikerével zárult kiállítás hazai trófeáinak túlnyomó részét felsorakoztatták a Mezőgazdasági Múzeumban. A trófeakiállítást november 7-ig a nagyközönség is megtekintheti.” *Szabad Föld*, 1967. október 29., 2.
- 534 Az esemény honi rangját és a vadászat korabeli népszerűségét mutatja, hogy a kiállítás megnyitóján többek között részt vett Fehér Lajos, a minisztertanács elnökhelyettese, Gáspár Sándor a SZOT főtitkára, Németh Károly a budapesti Pártbizottság első titkára, a Politikai Bizottság tagjai, továbbá Óvári Miklós, az MSZMP KB titkára, Timár Mátyás és Vályi Péter, a Minisztertanács elnökhelyettesei. MOL XIX-K-9-aj 40. d.
- 535 A Vadászati Világkiállítás, Budapest, 1971. Tájékoztató. MÉM Kiállítási Iroda. 11. MOL XIX-K-9-aj 40. d.
- 536 *Kedves, jó Kádár elvtárs!* 2002: 35. 734. Kádár János Kádár Jánosnének (1964. május 23.).

- 537 Faragó–Köller–Zoltán 2012: 64.
 538 Uo.
 539 Uo. 68
 540 Uo. 70.
 541 Uo.
 542 Bányai József-interjú.
 543 Rosenberger Pál-interjú.
 544 Dr. Rác Antal-interjú.
 545 Széchenyi 1968: 14.
 546 *Kedves, jó Kádár elvtárs!* 2002: 102/C. 236. Kádár János Fehér Lajosnak és Fock Jenőnek. (1963. március 28.)
 547 Széchenyi 1968: 13.
 548 Zoltán 1996: 33.
 549 MOL M-KS 288. f. 37/385. d.
 550 Berecz 2003: 305.
 551 Gáspár Sándor-interjú.
 552 Uo.
 553 Uo.
 554 Szűrös Mátyás-interjú. OHA 426.
 555 Zoltán 1996: 34–36.
 556 Berecz 2001: 218.
 557 Huszár 2003: 322.
 558 Zoltán 1996: 34–35.
 559 Marton Károly-interjú.
 560 Dr. Tóth Sándor-interjú, 2008.
 561 A lap közgyűjteményben nem található meg. Könyvében Zoltán János közölt karikatúrákat (Zoltán 1996). A *Fácán Magyar* számaint dr. Tóth Sándor bocsátotta a rendelkezésemre, akinek általában is köszönettel tartozom a kutatáshoz nyújtott önzetlen segítségéért.
 562 Zoltán 1996: 40.
 563 Váncsa Jenő-interjú.
 564 Tollner György-interjú.
 565 Váncsa Jenő-interjú.
 566 Tóth Sándor 2005: 91–92.
 567 Uo. 132–133.
 568 Jellemző a korabeli irattározási és selejtezési gyakorlatra, hogy a protokollvadászatok iratanyagából a minisztérium levéltári anyagában jószerivel semmi sem maradt fenn. MOL XIX-K-9-ah.
 569 A főosztály élére ekkor dr. Rác Antal került.
 570 Dr. Tóth Sándor-interjú, 2008.
 571 Zoltán 1996: 63.
 572 Weber 1987: 255.
 573 Jelentés. Budapest, 1980. december 20.
 574 Jelentés. Budapest, 1975. okt. 23. BM III/III-A alosztály.
 575 Jelentés. Budapest, 1980. december 20.
 576 Aczél 2001: 25.
 577 Aczél 1999: 124.
 578 Kádár Jánosné 1989: X. 5.
 579 Aczél 1999: 124.
 580 ÁBTL 1.12.2. 391/II-50/1/1989. 20-13. A tüntetés két szervezője 1989-ben a Szocialista Ifjúsági Szövetség vezetője volt. Antoniewicz Roland emellett a Kádár János Társaság Ideiglenes Központi Bizottságának az első titkára. Rózsa György Eduárdó később Rózsa-Flores Eduardo néven vált ismertté. A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület alapító tagja, a Jobbik.net szerkesztője, a *Kapu és a Leleplező* című folyóiratok munkatársa, az Ellenkultúra. info alapító-főmunkatársa, a Magyar Iszlám Közösség alelnöke. 2009. április 16-án Bolíviában egy Santa Cruz-i hotelszobában, máig vitatott módon, társaival együtt kommandósok agyonlőtték.
 581 Tóth Vilmos 1999: 101.
 582 Bíró József-interjú.
 583 Simon Lajos: Jaj-kiáltások. K. J. novemberben. *Népszabadság*, 1989. július 15., 4.
 584 Sumonyi Zoltán: Finom kis Apokalipszis. *Élet és Irodalom*, 1989. július 21., 1.
 585 Straub F. Brunó: Elvállalta a nemzet szolgálatát. *Népszabadság*, 1989. július 15., 4.

- 586 Kollát Pál: Olyan vezetők kellenek, akik nem felejtik el, honnan jöttek. *Népszabadság*, 1989. július 15., 4.
 587 Grósz Károly: Eszménye volt a szocialista Magyarország. *Népszabadság*, 1989. július 15., 2.
 588 Nyers Rezső: Politikája nem elválasztotta, összefűzte a nemzetet. *Népszabadság*, 1989. július 15., 3.
 589 *Népszabadság*, 1989. július 15., 4.
 590 MOL P 2065. 7. doboz, 4. tétel.
 591 MOL P 2065. 7. doboz, 3. tétel.
 592 Uo.
 593 Uo.
 594 Uo.
 595 MOL P 2065. 7. doboz, 4. tétel.
 596 Interjú Pátzay Vilmával. 1–2. rész.

UTÓSZÓ

- 597 Böll 1978: 141.
 598 Sennett 1998: 413.
 599 Uo.
 600 Rainer 2011: 214.
 601 György 2011: 39.
 602 György 2005: 55.; György 2011: 68.
 603 Litván 2001: 9.
 604 Ricoeur 1987: 209.
 605 Taylor 2008: 50.
 606 Gyáni 2012.

FORRÁSOK

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1. – Állambiztonsági (államvédelmi) szervek szervezetével, működésével kapcsolatos iratok
 - 12.2. – Budapesti Rendőr-főkapitányság állambiztonsági szerveinek iratai
1989. 391/II-50. – Tüntetések, demonstrációk, megmozdulások I.
2. – Szervezeti egységekhez nem kapcsolódó állambiztonsági iratok
 1. – A volt „Zárt irattár” levéltári anyaga
 - V. – Szücs-ügy
 - VI. – Péter-ügy
 - VIII. – Kádár-ügy
 - IX. – A koncepciók perек felülvizsgálatával, Zárt irattár kezelésével kapcsolatos anyagok
3. – Hálózati, operatív és vizsgálati iratok
 1. – A Központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt dossziék
 5. – Operatív dossziék (O-dossziék)
O-20010. – Budavideki Állami Erdő- és Vadgazdaság
 9. – Vizsgálati dossziék (V-dossziék)
V-150028. – Péter Gábor (Zárt irattár: 2.1. VI.)
V-150238 – Érsek Tibor, „Péter-ügy” (Zárt irattár: 2.1. VI.)
V – 150 322. – Legfőbb Ügyészségtől átvett „Kádár János és társai” ügyben keletkezett perújítási iratok, „Kádár-ügy” perújrafelvételi tárgyalási jegyző-könyv (Zárt irattár: 2.1. VIII.)
4. – Gyűjtemények
 1. – Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok (A-anyag)
A 290 – Budapestről Szabolcs és Borsod megyébe kitelepítettek listája

Budapest Főváros Levéltára

- VII. – A jogszolgáltatás területi szervei
187. – Holitscher Szigfrid közjegyző iratai
- XV. – Gyűjtemények
17. – Tervtár
- XXXV. – Pártarchívumi iratok
95. – MDP Budapesti Bizottságának iratai
95-a – Vezető testületek iratai

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (2012. szeptember 30-ig Magyar Országos Levéltár [MOL])

- P – Családok, személyek, testületek és egyesületek iratai – P szekció
 305. – Habsburg család magyaróvári levéltára, Udvari kancellária – Főudvarmesteri Hivatal – Központi jószágkormányzóság – K sorozat
2065. – Kádár János személyi iratai (Új jelzet: PSZL VI. 765/2.)
- XIX. – Az államigazgatás felsőbb szervei
 - A – Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek
 83. – Minisztertanács
 - a – Jegyzőkönyvek és mellékleteik
 - B – Belügy
 1. – Belügyminisztérium
 - r – Elnöki Főosztály
 - K – Mezőgazdaság- és élelmiszerügy
 9. – Mezőgazdasági és Élelmiszerügyi Minisztérium
 - aj – Földes László miniszterhelyettes iratai
 - ah – Vadgazdaság-felügyeleti (Vadgazdasági) Főosztály
- XXVIII. – Egyesületek
 - K – Mezőgazdaság- és élelmiszerügy
 13. – Egyetértés Vadásztársaság
- M – A Magyar Dolgozók Pártja és a Magyar Szocialista Munkáspárt iratai – M szekció
 - KS – Központi Szervek
 288. – MSZMP Központi szervei
 4. – Központi Bizottság (Ideiglenes Központi Bizottság)
 5. – Politikai Bizottság (Intéző Bizottság)
 7. – Titkárság
 9. – Központi Bizottság Irodája
 22. – Agitációs és Propaganda Osztály (Társadalompolitikai Osztály)
 30. – Adminisztratív Osztály
 32. – Külügyi Osztály (Nemzetközi Pártkapcsolatok Osztálya)
 37. – Pártgazdasági és Ügykezelési Osztály (Gazdálkodási Osztály)
 47. – Kádár János titkársága
 932. – Központi Ellenőrző Bizottság

Országos Széchényi Könyvtár, 1956-os Intézet Oral History Gyűjteménye (OHA)

3. – Vásárhelyi Miklós-interjú. Készítette: Hegedűs B. András, Kozák Gyula, Murányi Gábor. 1985–1987; 1994.
4. – Széll Jenő-interjú. Készítette: Hegedűs B. András, Kozák Gyula, Szabóné Dér Ilona. 1981–1982.
80. – Dr. Donáth Ferencné Bozóky Éva-interjú. Készítette: Tóth Pál Péter. 1987.
101. – Kelen Béla-interjú. Készítette: Murányi Gábor. 1987.

162. – Aczél György-interjú. Készítette: Hegedűs B. András, Kozák Gyula, Litván György. 1989–1991.
 189. – Pethő Tibor-interjú. Készítette: Murányi Gábor. 1989.
 420. – Csongovai Per Olaf-interjú. Készítette: Eörsi László. 1992.
 426. – Szűrös Mátyás-interjú. Készítette: Tóth Pál Péter. 1991.
 106. – Pap János-interjú. Készítette: Kozák Márton. 1987.

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PSZL)

VI. – Személyi gyűjtemények, visszaemlékezések

765. – Kádár János
 765/1. – Kádár János személyi iratai (A Kádár-titkárságról átvett dokumentumok)
 765/2. – Kádár János személyi iratai (Régi jelzet: MOL P 2065.)
 942. – Döme Piroska
 905. – Kiss Károly
 983. – Katona István

Centropa Közép-Európai Kutatási és Dokumentációs Központ Zsidó emlékezet interaktív adatbázisa (www.centropa.hu)

Döme Piroska-interjú. Készítette: Makra Ildikó. 2004. május.

A szerző interjúi

- Bányai József. 2008. november 10.
 Barta Istvánné (Barta Nádja). Budapest, 2012. szeptember 13.
 Berecz János. Az interjú a *XXI. század* című műsor keretében készült 2011. augusztus 23-án.
 Berényi Kálmánné. Budapest, 2008. október 10.
 Bíró József. Budapest, 2012. szeptember 5.
 Fekete Krisztián. Budapest, 2012. szeptember 14.
 Marton Károly. Budapest, 2008. november 6.
 Dr. Rácz Antal. Budakeszi, 2008. november 6.
 Rosenberger Pál. Solymár, 2008. október 26.
 Tollner György. Budapest, 2008. szeptember 25.
 Dr. Tóth Sándor. Budapest, 2005. szeptember 10.
 Dr. Tóth Sándor. Budapest, 2008. szeptember 25.
 Váncsa Jenő. Budapest, 2008. szeptember 20.

IRODALOM

- 1956 kézikönyve. I. kötet. 1996. Főszerk. Hegedűs B. András. Főszerk. munkatársai Beck Tibor, Germuska Pál. Budapest, 1956-os Intézet.
A budapesti egységes hálózat betűrendes távbeszélő névsora. 1943. január. Hivatalos kiadás. Budapest, Magyar Királyi Postavezérigazgatóság.
A budapesti egységes hálózat betűrendes távbeszélőnévsora. 1947. január. Budapest, Magyar Postavezérigazgatóság.
A budapesti egységes hálózat távbeszélő szaknévsora. 1948. március. Budapest, Magyar Posta-személyzet Jóléti Alapítványának Hirdetőirodája.
 Aczél György 1999. Egy Kádár-portré töredékei. Közread., bevez. és jegyzetek Révész Sándor. *Beszélő*, 10. sz. 101–129.
 Aczél György 2001. Közelkép Kádárról. In *Ki volt Kádár? Harag és részrehajlás nélkül a Kádár-életútról.* Szerk. Rácz Árpád. Budapest–Debrecen, Rubicon–Aquila, 17–25.
 Apor Balázs 2006. Vezérkultusz Sztálin-módra. *Aetas*, 1. sz. 211–220.
 Apor, Balázs – Behrends, Jan C. – Jones, Polly – Rees, E. A. eds. 2004. *The Leader Cult in Communist Dictatorships: Stalin and the Eastern Bloc.* New York, Palgrave, Macmillan.
 Az MSZMP KB 1989. évi jegyzőkönyvei. 1993. Szerk. Kosztricz Anna – Lakos János – Némethné Vágyi Karola – Soós László – T. Varga György. Budapest, Magyar Országos Levéltár.
 Az 1947. évi Országgyűlés almanachja, 1947–1949. 2005. [Gerinc cím: *Történeti almanach, 1947–1949.*] Főszerk. Marelyn Kiss József – Vida István. Budapest, Magyar Országgyűlés Irodája, SzH.
 Az országgyűlési képviselők név- és lakcímjegyzéke, 1985–1990. 1985. Budapest, Országgyűlés Irodája, SzH.
 Bal, Karyn 2002. Wanted, Dead or Distracted: On Ressentiment in History, Philosophy, and Everyday Life. *Cultural Critique*, No. 52, Everyday Life, Autumn, 235–267.
 Bányai György 2005. Képzavar. A munkásállam mecénásai. *168 óra*, szeptember 27., 24–27.
 Baráth Magdolna 2007. Kis októberi forradalom. Hruscsov leváltása és a magyar pártvezetés. *Múltunk*, 4. sz. 170–212.
 Barcza Gedeon szerk. 1975. A legrégibb történeti emlékektől az első magyarországi nemzetközi mesterversenyekig. *Magyar sakk-történet.* 1. kötet. Budapest, Sport.
 Berecz János 2001. *Kádár élt... „... az velünk van!”* 2. rész. *Munkatársam voltam.* Budapest, Duna International.
 Berecz János 2003. *Vállalom.* Budapest, Budapest-Print.
 Bilek István szerk. 1979. *Győzelmiünk a sakkolimpián.* Budapest, Sport.
 Bilek István szerk. 1982. *Versenytűzés az aranyérmekért: Máltai sakkolimpia,* 1980. Budapest, Sport.

Bilek István 1987. *Örökös sakkban*. Budapest, Sport.

Boldizsár Iván 1986. Kádár János: A szocializmus megújulása Magyarországon. *Társadalmi Szemle*, (41. évf.) 12. sz. 32–36.

Borenich Péter 1995. A Kádár-villa titka. In *Uő: A Kádár-villa titka*. Budapest, Mécs László Lap- és Könyvkiadó, 175–194. (1993. november 11. Kossuth Rádió, 17 óra 5 perc.)

Böll, Heinrich 1978. *Biliárd fél tízkor*. Ford. Dorombay Károly. Budapest, Európa.

Budapesti cím- és lakásjegyzék. 1928. XXIX. évf. Budapest, Franklin Társulat.

Budapesti ingatlanok címtára. II. köt. 1942. Budapest, Solo Kereskedelmi Bank Rt.

Budapesti távbeszélőnévsor. 1949. december. Hivatalos kiadás, Budapest.

Búza Márton 1983. Párt, szakszervezet, szocializmus – Kádár János új kötetéről. *Társadalmi Szemle*, (38. évf.) 3. sz. 99–104.

Cohen, Yves 2007. The Cult of Number One in an Age of Leaders. *Kritika: Explorations in Russian & Eurasian History*, Vol. 8, No. 3. 597–634.

Csaplár Vilmos 2001. *Igazságos Kádár János*. Budapest, Magyar Könyvklub.

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó 2009. Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950–1953). *Betekintő*, 2. sz., www.betekinto.hu (utolsó letöltés: 2012. szeptember 3.).

Dávid Katalin 1973. *Bernáth Aurél két falképe: Munkásállam. Történelem*. Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadványllalata.

Darvas József 1972. Kádár János hatvanéves. *Kortárs*, (16. évf.) 6. sz. 933–935.

Dénes Tamás – Jamrich Klára 1980. *Egy legenda életre kel. Puskás Ferenc életregénye*. Rogan Taylor munkája alapján fordította és átdolgozta Dénes Tamás és Jamrich Klára. Budapest, Puskás Marketing és Tanácsadó Kft.

Döme Piroska 1969. *Asszony a viharban*. 1. kiad. Budapest, Kossuth.

Döme Piroska 1974a. *Asszony a viharban*. 2. kiad. Budapest, Kossuth.

Döme Piroska 1974b. *Harcoló bányász*. Budapest, Kossuth.

Döme Piroska 1983. *Fény és árnyék*. Budapest, Kossuth.

Döme Piroska 1990. Beszélgetés Juranitsné Döme Piroskával. Készítette: Gubás M. Ibolya. *Képes* 7. június 30.

Engels Frigyes 1921. *Hogyan alakítaná át Dühring Jenő úr az összes tudományokat*. [S. l.] [S. n.].

Engels, Friedrich 1970. *A család, a magántulajdon és az állam eredete: Lewis H. Morgan kutatásai nyomán*. Budapest, Magyar Helikon.

Engels, Friedrich 1974. *Eugen Dühring úr tudomány-forradalmasítása: A természet dialektikája*. Budapest, Kossuth.

Engels, Friedrich 1978. *Eugen Dühring úr tudományforradalmasítása: Anti-Dühring*. Budapest, Kossuth.

Faragó Sándor – Dr. Köller Joachim – Dr. Zoltán Attila (szerk.) 2012. *Természeti-Vadászati Örökségünk. A legkiválóbb magyar vadásztrófeák – Our Natural-Hunting Heritage. The most excellent game trophies of Hungary*. Budapest, Nimród, 2., módosított kiad.

Farkas Vladimir 1990. *Nincs mentség. Az ÁVH alezredese voltam*. Budapest, Interart Stúdió.

Fedoszejev, P. 1971. Kádár János gyűjteményes kötetének méltatása a Kommunizmusban. – A proletár internacionalizmus álláspontján. *Társadalmi Szemle*, (26. évf.) 7. sz. 83–86.

Felkay, Andrew 1989. *Hungary and the USSR, 1956-1988. Kádár's Political Leadership*. New York, Greenwood Press.

Ferkai András 2011. *Molnár Farkas*. Budapest, Terc.

Fitzpatrick, Sheila 2001. Vengeance and Ressentiment in the Russian Revolution. *French Historical Studies*, Vol. 24, No 4, Fall, 579–588.

Foky Ottó rend. 1982. *Misi Mókus*. Magyar bábfilm, 80 perc.

Gábor Eszter 1997. *Budapesti villák a kiegyezéstől a második világháborúig*. Budapest, Fővárosi Önkormányzat, Főpolgármesteri Hivatal.

Garai Gábor 1975. A vezetés szolgálatában. Kádár János „Válogatott beszédek és cikkek” című könyvéről. *Kortárs*, (19. évf.) 4. sz. 636–638.

Gelenczei Emil 1967. *200 megnyitási sakkcsapda*. Budapest, Sport.

Ginzburg, Carlo 1989. Clues: Roots of an Evidential Paradigm. In *Clues, Myths, and the Historical Method*. Ttransl. Tedeschi, John – Tedeschi, Anne C. Baltimore, Johns Hopkins University Press, 96–125.

Ginzburg, Carlo 2010. *Nyomok, bizonyítékok, mikrotörténelem*. Budapest, Kijarat.

Gizycki, Jerzy 1962. *A sakkjáték világa*. Budapest, Sport, Medicina. (Varsó, Sport i Turystyka.)

Gosztonyi János 1964. Tovább a lenini úton (Kádár János elvtárs új kötetéről). *Társadalmi Szemle*, (19. évf.) 10. sz. 23–32.

Gough, Roger 2006. *Kádár János, a jó elvtárs?* Budapest, J LX.

Gyáni Gábor 2012. Kollaboráció és a hatalom titka. *Élet és Irodalom*. 2012. október 26.

Gyarmati György 2001. Rendőrfőnök és belügyminiszter, 1945–1950. In *Ki volt Kádár?* i. k. 34–39.

György Péter 2005. *Kádár köpönyege*. Budapest, Magvető.

György Péter 2011. *Apám helyett*. Budapest, Magvető.

Gyurkó László 1982. *Arcképvázlat történelmi háttérrel. Kádár János élete*. Budapest, Magvető.

Gyurkó László 1962. Velünk van vagy ellenük? Egy beszéd margójára. *Élet és Irodalom*. 1962. január 13.]

Gyurkó László 1996. *1956. Történelmi tanulmány*. Budapest, Szabad Tér.

Gyurkó László 2001. *A bakancsos forradalom*. Budapest, Kossuth.

Gyurkó László 2000. Arcképvázlat történelmi háttérrel. *Hogyan írtam Kádár-életrajzt?* *Rubicon*, 6. sz. 36–38.

Hadas Miklós – Karády Viktor 1995. Futball és társadalmi identitás. Adalékok a magyar futball társadalmi jelentéstartalmának történelmi vizsgálatához. *Replika*, 17–18. sz. 89–121.

Hámori Csaba 1987. Történelmi realitásérzék. Kádár János műveinek első kötetéről. *Társadalmi Szemle*, (42. évf.) 12. sz. 44–47.

Hárs István 1974. Kádár János válogatott beszédei és cikkei (1957–1973). *Társadalmi Szemle*, (29. évf.) 7. sz. 30–36.

Háy László 1959. Kádár János: Szilárd népi hatalom: független Magyarország. *Társadalmi Szemle*, (14. évf.) 3. sz. 28–38.

Háy László 1962. Kádár János: A szocializmus teljes győzelméért. *Társadalmi Szemle*, (17. évf.) 10. sz. 48–57.

Hegedűs B. András 2000. Mikojan kabátja. In *Uő: Azon a kedden. Válogatott írások, 1989–1999.* Budapest, Beszélő, 379–386.

Heller, Klaus – Plamper, Jan eds. 2004. *Personality Cults in Stalinism/Personenkulte im Stalinismus.* Göttingen, V&R Unipress.

Horváth Ede 1990. *Én volnék a vörös báró?* Szerk. Cserhalmi Imre. Pécs, IPV.

Horváth Ibolya – Solt Pál – Szabó Győző – Zanathy János – Zinner Tibor szerk. 1993. *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez.* 2. köt. Budapest, Közgazdasági és Jogi, 784–789.

Huszár Tibor 2001. *Kádár János politikai életrajza. 1912–1956.* 1. köt. Budapest, Szabad Tér – Kossuth.

Huszár Tibor 2003. *Kádár János politikai életrajza. 1957. november – 1989. június.* 2. köt. Budapest, Szabad Tér – Kossuth.

Huszár Tibor 2006. *Kádár. A hatalom évei. 1956–1989.* Budapest, Corvina.

Illyés Gyula 1990. *Naplójegyzetek, 1973–1974.* 4. köt. Vál., szerk., s. a. r. Illyés Gyuláné. Budapest, Szépirodalmi.

Juhász Ferenc szerk. 1974. *Mai magyar költők antológiája.* Budapest, Kozmosz Könyvek.

Kádár János 1931. Munka nélkül. *Magyar Kommunista*, (IV. évf.) 10. sz., december.

Kádár János 1957. Munkás-költő a munkások között. In *József Attila emlékkönyv.* Szerk. Szabolcsi Miklós. Budapest, Szépirodalmi, 334–336.

Kádár János 1972a. Kádár János előadói beszéde. *Társadalmi Szemle*, (27. évf.) 12. sz. 3–12.

Kádár János 1972b. Kádár János hatvanadik születésnapja üdvözléseire adott válaszából. *Búvár*, (27/17/. évf.) 5. sz. 295.

Kádár János 1972c. Kádár János válasza. *Társadalmi Szemle*, (27. évf.) 6. sz. 5–10.

Kádár János 1972d. Kádár János zárszava. *Társadalmi Szemle*, (27. évf.) 12. sz. 19–26.

Kádár János 1985. Veszélyes utakon. Budapesttől – Budapestig. In *Tanúságtevők. Visszaemlékezések a magyarországi munkásmozgalom történetéből. 1941–1944.* 4/c. köt. Vál., szerk. Petrák Katalin. Budapest, Kossuth, 326–334.

Kádár János 1988. *Kádár János művei.* II. 1958–1962. Budapest, Kossuth.

Kádár János bírái előtt. Egyszer fent, egyszer lent, 1949–1956. 2001. Szerk., bevez. Varga László. Budapest, Osiris – Budapest Főváros Levéltára.

Kádár János hetvenéves. 1982. *Nagyvilág*, (27. évf.) 6. sz. 787.

Kádár János – végakarat. 1989. Az interjúkat készítette, dokumentumokat vál. Kanyó András. Budapest, Hírlapkiadó.

Kádár Jánosné hagyatékának árverése. 1993. március. Budapest, Műgyűjtők galériája, Aukciós ház.

Kádár Jánosné 1989. Jóban-rosszban. Interjú Kádár Jánosnéval. V., VI., VIII–X., *Magyarország*, 1989. 44. sz., november 3.; 45. sz., november 10.; 47. sz., november 24.; 48. sz., december 1.; 49. sz., december 8.

Kádárné Tamáska Mária 1990. Én voltam a férjem legjobb barátja. Kádár hétköznapijai. Borzák Lajos interjúja Kádár Jánosnéval. *Szabadság*, (II. évf.) 24. sz., 1990. július 6.

Kahler Frigyes 2006. 1956 szellemének megtorlása tíz év után. Vaczko László és Hamusics János ügye. *Aetas*, (21. évf.) 1. sz. 38–56.

Kárpáti Ferenc 1985. Kádár János: Béke, függetlenség, honvédelem. *Társadalmi Szemle*, (40. évf.) 11. sz. 99–102.

Karpov, Anatolij Jevgenyevics 1978. *Izbrannye partii, 1969–1977.* Moskva, Fizkultura i Sport.

Katona István 1985. Reálpolitika és történelmi optimizmus (Kádár János „A békéért, népünk boldogulásáért” című kőtetéről). *Társadalmi Szemle*, (40. évf.) 7. sz. 26–31.

Katona István 2001. A „szentély”. Látogatás Kádár János hivatalában. In *Ki volt Kádár?* i. k. 203–207.

Kedves Gyula 1999a. Ajándék Keletről. A nyugati ipar remeke. *Kaliber. Önvédelmi, vadász-, katonai és sportfegyverek szaklapja*, április 14., 16–18.

Kedves Gyula 1999b. Kádár-vadászfegyverek. Ajándék a túlsó partról. *Kaliber. Önvédelmi, vadász-, katonai és sportfegyverek szaklapja*, augusztus, 34–36.

Kedves, jó Kádár elvtárs! Válogatás Kádár János levelezéséből, 1954–1989. 2002. Szerk. Huszár Tibor. Budapest, Osiris.

Kis-Kapin Róbert 2007. „Úgy éltem itt, mint a bugyborék a vizen...” Péter Gábor börtönben írt feljegyzései, 1954. május–augusztus. *Betekintő*, 2. sz., www.betekinto.hu (utolsó letöltés: 2011. június 15.).

Ki volt Kádár? Harag és részrehajlás nélkül a Kádár-életútról. 2001. Szerk. Rácz Árpád. Budapest–Debrecen, Rubicon–Aquila.

Kopec, Danny – Pritchett, Craig 2002. *Chess World Title Contenders and Their Styles.* Mineola, NY, Dover Publications.

Kormos István vál. 1967. *Szerelmes ezüst kalendárium. Háromszázhatvanöt költő háromszázhatvanöt verse.* Budapest, Móra.

Kormos István vál. 1968. *Négy évszak. Versek az örök természetről.* Budapest, Európa Kiadó.

Kotkin, Stephen 1995. *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization.* Berkeley, CA, University of California Press.

Kovrig, Bennett 1979. *Communism in Hungary. From Kun to Kádár.* Stanford, Hoover Institution.

Kő András 1997. *Szemétből mentett dicsőségünk. Volt egyszer egy Aranycsapat.* Budapest, Magyar Könyvklub.

Kőrösi Zsuzsanna – Molnár Adrienn 2001. Kádár János emlékezete. Összeállítás az 1956-os Intézet Oral History Archívumának életútinterjúiból. In *Ki volt Kádár?* i. k. 173–188.

Kutassi László 1987. *A Magyar Kommunista Párt sportpolitikája, 1944–1948.* Budapest, Kossuth.

Lakatos Ernő 2001. Emlékeim. Epizódok Kádár János életéből. In *Ki volt Kádár?* i. k. 196–199.

Lilienthal Andor 1985. *Életem, a sakk.* Budapest, Sport.

Lilienthal Andor 1989. *Andre Liliental.* Moskva, Fizkultura i Sport.

Litván György 2001. A Kádár-kép metamorfózisi. In *Ki volt Kádár?* i. k. 9–16.

Lukács György 1971. *Utam Marxhoz. Válogatott filozófiai tanulmányok.* Budapest, Magvető.

Lüdtke, Alf 1994. Geschichte und „Eigensinn”. In: *Berliner Geschichtswerkstatt Hrsg.: Alltagskultur, Subjektivität und Geschichte. Zur Theorie und Praxis von Alltagsgeschichte.* Münster, 139–153.

- Magyarország Tiszti Cím- és Névtára. 1942. XLIX. évfolyam. Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.
- Magyarország Tiszti Cím- és Névtára. 1943. L. évfolyam. Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.
- Majtényi György 2001. Uraltak vagy önfejük? Diktatúrák mindennapjai a német társadalomtörténet-írásban. *Korall*, 3–4. sz. 242–252.
- Majtényi György 2003. Ön-fejűség. A másik Németország történelme. *Aetas*, 1. sz. 142–148.
- Majtényi György 2005. A tudomány lajtorjája. „Társadalmi mobilitás” és „új értelmiség” Magyarországon a II. világháború után. Budapest, Magyar Országos Levéltár – Gondolat.
- Majtényi György 2009. *K-vonal. Uralmi elit és luxus a szocializmusban*. Budapest, Nyitott Könyvműhely.
- Majtényi György 2010. Zöld Sándor tragédiája. Emlékezés, emlékezet, egy történet elbeszélése. *Megtalálható-e a múlt? Tanulmányok Gyáni Gábor 60. születésnapjára*. Budapest, Argumentum, 447–458.
- Málnay Levente rend. 1975. *Asszony a viharban*. Fekete-fehér magyar tévéfilm, 83 perc. Forgatókönyvíró: Döme Piroska regénye alapján Bencsik Imre. Szereplők: Piros Ildikó, Avar István, Tolnay Klári, Némethy Ferenc, Tábori Nóra, Perlaky István, Tordy Géza.
- Márai Sándor 1992. *Napló 1958–1967*. Budapest, Helikon.
- Maróczy Géza 1941. *A modern sakk vezérkönyve kezdőknek, haladóknak, mestereknek. A haladó sakkozó vezérkönyve. Végjátékok és játszmák*. Budapest, Pantheon.
- Marosán György 1989. *A tanúk még élnek*. Budapest, Hírlapkiadó.
- Maróthy László 1977. Történelmi lecke, eszmei szilárdság. Kádár János Internacionalizmus, szolidaritás, szocialista hazafiság című könyvéről. *Társadalmi Szemle*, (32. évf.) 10. sz. 26–34.
- Marx, Karl 1970. *A Kommunista Párt kiáltványa*. Budapest, Kossuth.
- Marx, Karl 1974. *A német ideológia*. Budapest, Európa.
- Marx, Karl 1976. Levelek, 1881–1883. In *Karl Marx és Friedrich Engels művei*. 35. köt. Budapest, Kossuth.
- Marx, Karl 1977. *Marx és Engels válogatott művei három kötetben*. 1. köt. Budapest, Kossuth.
- Marx, Karl 1985. *Aforizmák*. Budapest, Kossuth.
- Marx, Karl – Engels, Friedrich 1919. *A kommunista kiáltvány*. [S. l.] [S. n.].
- Mayers, Arno 2001. *The Furies: Violence and Terror in the French and Russian Revolutions*. Princeton, NJ, Princeton University Press.
- Méry Zuzsa 2001. *Kádár János nyugdíjba megy*. Dokumentumfilm, 45 perc.
- Méray Tibor 1961. Csodatevők vagy egyszerű emberek. *Irodalmi Újság*, október 23., 7.
- Mihályi Ernő 1968. Kádár János: Hazafiság és internacionalizmus. *Társadalmi Szemle*, (23. évf.) 7. sz. 98–101.
- Molnár Károly 1982. *Sakkvilág bajnokok. Mondák, történetek, játszmák*. Budapest, Sport-propaganda Vállalat.
- Mr. Kádár 1989. Szerk., vál.: Faragó Jenő. Budapest, Hírlapkiadó Vállalat.
- Moldova György 2006. *Kádár János*. I–II. Budapest, Urbis.
- Murányi Gábor 2012. A legendásított. *Múlt-kor*, tavasz, 70–74.
- Musil, Robert 1977. *A tulajdonságok nélküli ember*. I–III. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Nagy Péter Tibor 1992. A magyar oktatás második államosítása. Budapest, Educatio.
- Nietzsche, Friedrich 1996. *Adalék a morál genealógiájához*. Ford. Romhányi Török Gábor. Budapest, Holnap.
- Óvári Miklós 1972. A valóság szilárd talaján (Gondolatok Kádár János A szocialista Magyarorszáért című könyvéről). *Társadalmi Szemle*, (27. évf.) 7–8. sz. 38–42.
- Óvári Miklós 1978. Szilárd elvi alapon – bevált politikánkhoz híven (Kádár János: A szocializmusért – a békéért című kötetéről). *Társadalmi Szemle*, (33. évf.) 11. sz. 43–49.
- Pető Andrea 1998. *Nőhistóriák. A politizáló magyar nők történetéből, 1945–1951*. Budapest, Seneca.
- Plamper, Jan 2004. Introduction. Modern Personality Cults. In Heller, Klaus – Plamper, Jan eds.: *Personality Cults in Stalinism – Personenkulte im Stalinismus*. Göttingen, V&R Unipress, 13–42.
- Portisch Lajos 2006. *A sakk az én keresztm. Portisch Lajossal beszélget Kocsis L. Mihály. /„Miért hiszek”, XXIX./* Budapest, Kairosz.
- Preisich Gábor 1998. Intézmények, középületek. In Uő szerk.: *Budapest városépítésének története, 1945–1990. Tanulmányok*. Budapest, Műszaki, 121–156.
- Pünkösti Árpád 1996. *Rákosi a csúcson, 1948–1953*. Budapest, Európa.
- Rainer M. János 1996. Kísérlet a feljegyzések értelmezésére. In *Döntés a Kremlben*. Szerk. Szereda, Vjacseszlav – Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 111–154.
- Rainer M. János 2011. A kultusz nélküli ember. In Uő: *Bevezetés a kádárizmusba*. Budapest, 1956-os Intézet – L’Harmattan Kiadó, 200–214.
- Rainer M. János 2012. Nagy Imre és Kádár János. Párhuzamok és keresztvezések. *Rubicon*, 8. sz. 42–47.
- Ricoeur, Paul 1987. Létezés és hermeneutika. In Fabinyi Tibor szerk.: *A hermeneutika elmélete*. 1. köt. Szeged, JATE, 219–245.
- Rigó Máté 2006. A „varázshegy” és mítoszai. A Rózsadombhoz kapcsolódó identitás három életút-elbeszélésben. *Sic Itur Ad Astra*, 1–2. sz. 237–248.
- Rónay Tamás 1993. *A magyar foci legendája*. Budapest, Múzsák.
- Rózsa T. Endre 2008. Nagy Imre, Kádár, Bernáth Aurél. *Balkon*, 3. sz.
- Sennett, Richard, 1998. *A közéleti ember bukása*. Ford. Boros Anna. Budapest, Helikon.
- Shawcross, William 1974. *Crime and Compromise: Janos Kadar and the politics of Hungary since Revolution*. London, Weidenfeld and Nicolson.
- Sík Endre 1970. *Bem rakparti évek*. Budapest, Kossuth.
- Solomon, Robert 1994. One Hundred Years of Ressentiment: Nietzsche’s Genealogy of Morals. In Schacht, Richard ed.: *Nietzsche, Genealogy, Morality: Essays on Nietzsche’s On the Genealogy of Morals*. Berkeley, CA, University of California Press, 95–126.
- Statisztikai Évkönyv*. 1974. Budapest, KSH.
- Statisztikai Évkönyv*. 1980. Budapest, KSH.
- Szabó Miklós 2000. A jellem és a szerep. *Rubicon*, 6. sz. 33–35.
- Szakolczai Attila 1994. A forradalmat követő megtorlás során kivégzettekről. In *Évkönyv III*. Budapest, 1956-os Intézet, 237–256.

- Száraz György 1982. Az ő titka – meg a miénk. Jegyzetek egy Kádár-képhez. *Társadalmi Szemle*, (37. évf.) 6. sz. 79–85.
- Széchenyi Zsigmond 1968. *Denaturált Afrika. Feleségemmel a fekete földrészen*. Budapest, Szépirodalmi.
- Széll Jenő – Széll Jenőné 1985. A tél madarai a Bp. II., Cserje u. 15. sz. ház kertjében. *Madártani Tájékoztató*, április–június, 22–23.
- Szerényi Sándor 2004. *Tizennégy év a Gulágon*. Budapest, Kossuth.
- Szerényi Sándor 1985. Előszó. In Lileinthal Andor: *Életem a sakk i. k.* 8–9.
- Szöllősi György 2005. *Puskás*. Budapest, Ringier.
- Tabajdi Gábor 2010. *Terrormenedzselés a pesti Fehér Házból*. http://hvg.hu/Tudomany/20101228_avh_feher_haz (utolsó letöltés: 2012. szeptember 3.).
- Taylor, Charles 2008. Modern társadalmi imaginációk. In Niedermüller Péter et al. szerk.: *Sokféle modernitás: A modernizáció stratégiai és modelljei a globális világban*. Budapest, L'Harmattan.
- Telefon névsor és telefon szaknévsor*, 1946. év. 1. köt. Budapest, Budapesti Hirdető Iroda.
- Thassy Jenő 1996. *Veszélyes vidék*. Budapest, Pesti Szalon.
- Tombor Tibor 1958. *Egy főúri palota átépítése az Országos Műszaki Könyvtár számára*. Különlenyomat a Magyar Könyvszemléből. Budapest, OMK, 22.
- Dr. Tóth Sándor 2005. *A hírnév kötelez. Vadgazdálkodás és vadászat Magyarországon*. 2. bőv. kiad. Budapest, Nimród.
- Tóth Vilmos 1999. A Kerepesi úti temető másfél évszázada. *Budapesti Negyed*, (VII. évf.) 2. sz., nyár, 3–126.
- Tóth Vilmos – Zsigmond János összeáll. 2003. I. rész: A Farkasréti temető; II. rész: A Farkasréti temető 2003-ban (adattár). *Budapesti Negyed*, (XI. évf.) 2–3–4. sz., nyár – ősz – tél, 199–464.
- Ungváry Krisztián – Tabajdi Gábor 2012. *Budapest a diktatúrák árnyékában. Titkos helyszínek, szimbolikus terek és emlékhelyek a fővárosban*. Budapest, Jaffa.
- Valuch Tibor 2009. „Szegény gazdagok”. Vagyonosodás és gazdagság a szocialista korszak Magyarországon. In *A felhalmozás míve. Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére*. Szerk. Halmos Károly – Klement Judit – Pogány Ágnes – Tomka Béla. Budapest, Századvég, 475–482.
- Vas István 1981. *Mért vijjog a saskeselyű I–II*. Budapest, Szépirodalmi.
- Vass Henrik 2003. *Egy életút a XX. században. (Találkozásom a történelemmel.)* Budapest, MTA Történettudományi Intézete – Glória Press.
- Váczi Tamás 1989. *Újra a reformok élén. A beszélgetőtárs: Nyers Rezső*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Lapkiadó Vállalat.
- Weber, Max 1987. *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai*. 1. Ford. jegyzetek Erdélyi Ágnes. Budapest, Közgazdasági és Jogi.
- Z. Karkovány Judit 2007. A balatonarácsi Brázay villa. *Füredi História*, (VII. évf.) 2. sz., december, 2–7.
- Dr. Zoltán János 1996. *Legenda és valóság*. Budapest, Dénes Natúr Műhely.

A vezércsel a sakkban egy néhány lépésből álló megnyitás, amely a vezér előtt teremt területet. A sakkozó tér- és tempóelőnyt szerez, ha nem ismerik fel valódi szándékát. A vezércsel alkalmazása nem azt jelenti, hogy valami megtörtént, hanem azt, hogy elkezdődött, történni fog.

Kádár János vérbeli sakkjátékosként mindig elrejtette valódi szándékait. Eszerint élt a hétköznapiiban és így viselkedett a környezetével is. Személyét ma is tévhitek, legendák és mítoszok övezik. Ki volt Kádár János és hogyan teltek mindennapjai?

Egy vezér, akinek kultuszát épp a kultusz látszólagos hiánya teremti meg. Egy vezető, akit nem követ senki sem. Egy átlagember, akinek élete a legkevésbé sem átlagos. Hétköznapiokon szürke hivatalnok, hétvégeken lelkes futballszurkoló és szenvedélyes vadász...

Majtényi György a Kádár-hagyatékot, interjúkat, memoárokat elemzve mutatja be az embert és a korszakot. Újrarajzolja a diktátor portréját és feltárja a kultusz társadalmi jelentéseit.

MAJTÉNYI GYÖRGY

VEZÉR- CSEL

*Kádár János
mindennapjai*

XB 236202

libri-kiado.hu 3990 Ft

9 789633 101605

libri
KIADO

